

J A Z Y K O V Ě D N Ě
A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVII - 2010

č. 3 a 4

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám prof. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Petr Sgall:	<i>Perspektivy standardní češtiny</i>	73
Jan Čihák:	<i>Analýza použití spisovné a obecné češtiny v úvodní fázi vyučovací hodiny</i>	95

Z jazykovědných pracovišť

	<i>Slovníky současných slovanských jazyků (Plány a výsledky české vícejazyčné lexikografie)</i>	110
Iveta Krejčířová – Karolína Skwarska:	<i>Rusko-česká slovníková databáze</i>	110
Albena Rangelova, Zdeňka Tichá:	<i>Novější bulharsko-české a česko-bulharské překladové slovníky</i>	121
David Blažek:	<i>Příprava nového slovinsko-českého slovníku</i>	131

Nové publikace

Pavel Sojka:	<i>Slovník anglických vlastních mien v slovenčině (Martin Ološtiak et al.)</i>	133
Jindra Svobodová:	<i>Valencia statických slovies (Martina Ivanová)</i>	136

Kronika

František Daneš:	<i>Významná jubilea v Ústavu pro jazyk český AV ČR</i>	139
------------------	--	-----

Perspektivy standardní češtiny¹

Petr Sgall

1. Dlouhá cesta k překonání postpuristického dilematu

Cílem tohoto článku je charakterizovat možnosti k překonání obtíží, které pro bohemistiku včetně jejich pedagogických aplikací vyplývají ze složité funkční a společenské stratifikace češtiny, a upozornit (zčásti už opakovaně) na řadu příspěvků, hlavně zahraničních, které se u nás setkávají s daleko menší mírou zájmu, než by pro svou aktuálnost zasluhovaly. Chceme odlišit účelnou diskusi mezi lingvisty od karatelského vyzývání mluvčích ke změně jejich úzu v tvarosloví ap. Pomoc, kterou čeština dnes od lingvistů vyžaduje, zahrnuje potřebu zaplnit mezery v kodifikované „spisovné“ normě, což je těžko možné, pokud neuznáme existenci širokého přechodného pásma a nezískáme pro pochopení této situace a těchto potřeb češtiny i veřejnost a zejména školu. K tomu právě má sloužit přechod od kodifikované spisovnosti k pojmu standardního vyjadřování písemného i hovorového.

Funkční stratifikace češtiny je i dnes ještě ovlivněna důsledky dávného dlouhodobého tlaku němčiny. I když Stich (1987, viz i Sgall ad., 1992) přesvědčivě ukázal, že Havránekův pohled na „úpadek“ češtiny v době baroka byl jednostranný, je přece jen zřejmé, že vývoj češtiny byl ovlivněn jak tehdejšími omezováními jejích kulturních funkcí, tak pronikáním germanismů v její slovní zásobě. Když obrozenci a jejich následovníci usilovali o obnovu češtiny v její plné síle, chtěli se pochopitelně postarat o podstatné omezení výskytu takových slov jako *štruzok*, *hausmajstr*, *pučflek* atd. (ale omezovali i slova další, např. z latiny, jako *student*, *invalida*). Zároveň s tím však odmítli do nové spisovné normy zahrnout i různé tvaroslovné (a zčásti i hláskoslovné) jevy charakteristické pro většinový běžný úzus a často uznávali za spisovné jen tvary existující už v jazyce Kralické bible.² Zčásti to bylo ovlivněno

¹ Článek měl původně vyjít ve *Slově a slovesnosti* a je součástí diskuse, která tam začala. O jeho uveřejnění se tam dlouho diskutovalo (12. 9. 2008 mně bylo oznámeno, že je přijat do tisku, ale pak se ovzduší zhoršilo a došlo k negativnímu rozhodnutí). Jeho text tedy nebere zřetel na řadu novějších příspěvků (viz zejm. Bermel 2010). Za cenné poznámky k první verzi článku děkuji E. Hajičové, J. Panevové, L. Nerlich, Fr. Čermákovi, V. Kodýtkovi, V. Cvrčkovi a třem redakčním recenzentům *SaS*.

² Připomeňme, že už Rosa (1672, resp. 1991) velkou část tvarů pozdější obecné češtiny ve své mluvnici, kterou velmi pozitivně ocenil např. Havránek (1935), zařadil mezi tvary standardní (řečeno dnešní terminologií). Rosa výslovně uvádí např. (na s. 89n. angl. překladu), že koncovky *mi*, *ma* v instr. plur. mask. a neuter nejsou žádný barbarismus, nýbrž správné české tvary odpovídající obdobným tvarům mnoha jiných slovanských jazyků a mají mj. tu výhodu, že nejsou spojeny s homonymií v kolokacích jako *zuby trhati*, *prsty stiskati*; podobně u deklinace adjektiv uvádí tvary na *ej* v nom. sing. mask., *y* v nom. sing. neut., *ejch* v gen. plur. a další podobné bez jakýchkoli omezujících poznámek (s. 96) aj.

i prvotní snahou o zachování jednotné spisovné normy pro češtinu a slovenštinu (např. vývoj fonému psaného jako *y* by bez tohoto zřetele zřejmě mohl být jiný: totožnost tohoto fonému s */i/*, přítomná v dnešní spisovné normě, tenkrát byla typická pro Slovensko a pro menší část českých nářečí).³

Cíl chránit češtinu před tlakem němčiny (a do jisté míry tedy i purismus) byl tehdy sám o sobě snad oprávněný, ale toto zaměření přežilo i později (jak upozornil Starý, 1995, jehož přesvědčivá analýza svědčí o Havránkově podvědomě negativním vztahu k češtině doby baroka). Víc než sto let zřejmě už má převážně důsledky negativní, protože podporuje tendenci k brusičství.⁴ Tvary obecné češtiny, tj. většinové výrazové prvky běžné mluvy, se totiž bez průkazného zdůvodnění dosud označují jako „nesprávné“ a kodifikace je z tzv. spisovné normy vylučuje⁵ (jde o jevy od mnoha adjektivních deklinačních koncovek až po fonologickou podobu slov jako *vobraz*, *mlejn*, ale i tvary a spojení jako *lidma*, *bysme*, *ty města* aj., ne o vulgarismy různých druhů; jak připomíná Lenka Nerlich (2009), dokazuje např. vyjadřování Jana Wericha, že je možné v obecné češtině vytříbeným způsobem formulovat náročné myšlenky).

Postupný přechod od stratifikace převážně zeměpisné k rozvrstvení funkčnímu dosud nevedl k zániku některých specifických vlastností češtiny. Nejde jen o to, že projevy zeměpisného rozvrstvení zdaleka nezmizely (zejména na většině Moravy a Slezska), ale i o to, že situace češtiny není spojena s takovou mírou tolerance, jaká je obvyklá např. v angličtině a do určité míry i v němčině nebo ve francouzštině.

Přístup k otázkám jazykové kultury dnes v bohemistice většinový má své nevýhody, na které upozornil zejména V. Mathesius (viz dále, v odd. 3) a po něm např. P. Novák (1962). Postoje mluvčích i učitelů a lingvistů se liší jak proto, že je obklopuje různé jazykové prostředí, tak pro různou míru jejich ovlivnění školní a jinou výchovou, ale taky pro rozdíly v jejich citlivosti ke vztahům mezi různými vrstvami jazyka a k užívání jednotlivých prvků

³ Jak ukázal Ďurovič (1998, 2000), ze Slovenska přišel i značný vliv na Dobrovského stanovisko ke klasické podobě češtiny.

⁴ Pojmy purismus a brusičství vidí jako velmi příbuzné Thomas (1991, s. 21), který mluví dokonce o synonymii obou termínů; přesnější je vidět purismus jako (podstatnou) složku brusičství. Jak uvádí v osobní poznámce V. Cvrček, ani tolerance vůči germanismům jako *štruzok* by pro češtinu nebyla fatální.

⁵ Nejsem si jistý, jestli je chápání kodifikace (tj. *Pravidel českého pravopisu* ap.) jako „jen doporučení“ (jak píše Adam, 2006) mezi učiteli češtiny rozšířeno; pokud by bylo, proč by tolik vadily Cvrčkovy (2006a) zmínky o možných alternativních verzích kodifikace? I jinak je těžké diskutovat s někým, kdo je tak málo otevřený diskusi a tak pevně přesvědčený o oprávněnosti kodifikované spisovnosti, kdo nepotřebuje jakkoli dokládat, z jakých skutečností vychází (to se týká i dalšího článku, Adam, 2007). Proti náležitosti a účinnosti kodifikace ostatně mluví i de Saussurova poznámka z r. 1910–11 o tom, že „ani akademie nemůžou svými dekrety chod nastoupený institucí, kterou nazýváme jazyk, měnit“ (česky viz Saussure 2007, s. 435).

(k tomu viz dál v odd. 5.2). Tato různost postojů a tendence odsuzovat zastánce jiného názoru jsou hluboce zakořeněné, stejně jako přesvědčení, že je úkolem bohemistů upozorňovat nositele jazyka na „správnost“ a „nesprávnost“ různých výrazových prostředků spíše než na jejich vhodnost pro tu či onu komunikační situaci, styl, kontext ap. To znamená, že potrvá ještě dlouho, než bude možné dospět k ovzduší, ve kterém by se ožehavé otázky daly vyřešit ke všeobecné spokojenosti.

Nezbytnou dlouhodobost takového procesu může zčásti osvětlit i pohled na dosavadní vývoj, který můžeme charakterizovat těmito body:

(i) pro postoje mluvčích (nositelů, uživatelů jazyka) a jejich zvyklosti je charakteristické, že se dnes daleko víc než před polovinou 20. století užívá nekodifikovaných tvarů ve veřejném vyjadřování (ale samozřejmě i ve škole aj.); dnešní úzus dokládají i korpusy mluvené češtiny;

(ii) v rovině lingvistického výzkumu a popisu jak vystoupení strukturalistů v r. 1932, tak různé diskuse vedené od padesátých let postupně přispěly k tomu, že si bohemisté v širší míře uvědomují aktuálnost této problematiky a místo několika jednotlivců už se jí věnuje řada badatelů; k tomu se vrátíme v oddíle 3.

Nejdřív se podívejme, jaká mohou být metodologická východiska pro lingvistický pohled na jazykovou kulturu a příbuzné otázky.

2. Možná východiska

Pokud bychom se snažili přiblížit východiska jazykové kultury k vědeckému podkladu, především k mathesiovskému pohledu, nabízejí se především tyto okruhy možných úvah:

(A) Podobně, jako se to od počátků Pražské školy funkčně strukturní lingvistiky osvědčuje v jiných okruzích jazykovědné problematiky, můžeme mezi teoretickými východisky uplatňovat základní opozici příznakovosti. Nechceme se tu zabývat rozbořem celé sítě vztahů mezi bezpříznakovými (primárními, prototypickými) a příznakovými (sekundárními) jevy (příčemž, v souladu s tím, jak základní Jakobsonovo chápání příznakovosti charakterizuje Battistella, 1995, považujeme za rozhodující přítomnost nebo nepřítomnost určitého atributu). Připomeňme jen, že se opozice příznakovosti týká několika pro nás zajímavých dimenzí (viz i dál, odd. C); zejména je to vztah mezi mluveným

a písemným územ (popř. i normou),⁶ s tím, že pro mluvený úzus je bezpříznaková právě mluva běžná, nepřipravená a neoficiální. Běžně mluvenou vrstvu mluvy i jí odpovídající vrstvu jazyka pak můžeme vidět jako vrstvu bezpříznakovou, primární, s tím, že vyjadřování oficiální je jejím příznakovým protipólem, a příznakové jsou i různé vrstvy ležící mezi těmito dvěma (tj. vrstvy neoficiálního písemného vyjadřování, veřejného neoficiálního mluveného úzu, i krásná literatura aj.).⁷ Chceme-li se (zejména mimo oblast pravopisu) obejít bez intervence, je pro zjištění jazykového standardu podstatný empirický výzkum, zejména ohled na úzus, který se dnes čím dál důkladněji dá zjistit s pomocí počítačových korpusů (viz zejm. Kodýtek, 2007a,b, 2008). Je možné rozlišovat úzus mluvený (primární) a písemný (sekundární), ale důležité je vidět rozdíl mezi bezpříznakovým územ nepřipraveného projevu, založeným na přirozeném základu, bez intervencionismu, a příznakovým územ ovlivněným dosavadní kodifikační a poradenskou praxí (včetně snahy vyjadřovat se nezávadně, podle předpisu).⁸ Dnes už je vhodné vycházet zejména z tohoto bezpříznakového úzu, není namístě brát do úvahy především (nebo jen) úzus „spisovný“, jak se o tom psalo v třicátých letech; nestačí už taková východiska jako „jazyk dobrého autora“.

(B) Je zapotřebí podstatně snížit váhu dosavadních předsudků, daných zejména dlouhými desetiletými preskriptivistické praxe školní i jiné a týkajících se nedotknutelnosti pojmů jako spisovnost nebo kodifikace. Souhlasím-li s kritikou preskriptivismu (zejména váhy, kterou dnes má intervenční kodifikace v českém tvarosloví), nechci tím vůbec vystupovat obecně proti existenci karatelských projevů; ty se týkají nejrůznějších stránek vyjadřování a jejich oprávněnost bych posuzoval jen se zřetelem k jednotlivým kritizovaným jevům a jejich kontextu. Je nutné rozlišovat mezi (a) kulturou vyjadřování, která má hlubší význam a zaslouží si pozornost (i kritickou) při všech příležitostech, a (b) kulturou jazyka (nebo řeči) v dosud běžném významu, tj. ve vztahu k „správnosti“ v tvarosloví apod. Kultura vyjadřování se týká především lexikálního bohatství a vhodnosti výběru slov (včetně frazémů

⁶ Užívám termín *písemný* (navržený kdysi J. Vachkem), protože nejde jen o úzus psaný, ale i tištěný, dnes ovšem i o texty elektronické. Mluvím-li o úzu, uvědomuju si ovšem, že ten se řídí určitou normou nebo normami, ale pojem normy tu nechci rozbírat, protože přitom by nebylo možné se vyhnout dalším sporným otázkám týkajícím se vztahu normy a kodifikace.

⁷ Když se obecná čeština označuje (s F. Danešem) jako vlastní mateřština Čechů z Čech, je možné to přesněji chápat v tom smyslu, že tvarosloví obecné češtiny (a výš uvedené jevy fonologické i odpovídající vrstva slovní zásoby) se považuje za bezpříznakové pro největší skupinu mluvčích češtiny.

⁸ O posilování přirozenosti píše v kontextu normálního stavu spisovné normy např. i Dolník (2007, s. 269), který předpokládá i potlačování umělosti této normy (s. 259); rozdíl mezi situací slovenštiny a češtiny je asi větší, než by se z jeho formulací zdálo (srov. s. 260 o tom, že „aspoň v slovenskom prostredí“ reagují mluvčí na kritiku a výchovu akceptačně); už jen to, jak často čeští bohemisté mluví o tom, co „má být“ (srov. jeho s. 257), naznačuje, že čeština tu má specifické problémy.

a víceslovných pojmenování), ať už přitom jde o požadavky na úroveň myšlení (srov. potřebu rozlišovat mezi *vzkázat* a *vyřídít*, mezi *důkaz* a *doklad*, *poznat* a *rozeznat*, *vzhlížet k někomu* a *zhlížet se v někom* nebo *shlížet na někoho* atd.), nebo o rozlišování funkčního zařazení slov více méně knižních a slov neutrálních, bezpříznakových (např. *zde – tady*, *téměř – skoro*, *vždy – vždycky*, *také – taky* aj.), popř. o to, aby se zbytečně neužívalo anglických výrazů tam, kde existují české ekvivalenty (ani tady není hranice zrovna jasná, jistě nebudeme pronásledovat slova jako *boss* nebo *dealer*, srov. Flemrová, 2008; ale např. tam, kde v počítačové hantýrce máme *input*, *output*, existují dobré české výrazy *vstup*, *výstup*; srov. i Nekvapil – Nekula, 2006). Je namístě, aby lingvisté (a nejen oni) vyzývali autory k vyjadřování na co nejvyšší úrovni z uvedených hledisek, zejména ve vyjadřování veřejném. O kultuře vyjadřování, zaměřené na něco víc než koncovky ap., mluvíme od začátku 60. let (naposledy podrobně v knize Sgall – Panevová, 2004, s. 26–45), zejména v souvislosti s bohatstvím slovní zásoby a jeho využíváním. V dalším textu se ale soustředíme na jazykovou kulturu ve smyslu bodu (b), kde je situace jiná.

(C) K základním aspektům opozice příznakovosti patří vztah mezi jádrem jazykového systému a nejrůznějšími oblastmi periferními. Ty zahrnují jak různé kontextově podmíněné odchylky a výjimky, tak jevy vzniklé a podporované různými vnějšími faktory včetně výše (viz odd. 1) uvedených činitelů, které ovlivnily vývoj češtiny. Pro tyto oblasti je (na rozdíl od bezpříznakového jádra systému) charakteristická pestrost nejen faktorů, které na ně působí, ale i jejich vrstev a složek, tedy vztahů mezi jejich prvky. Neobejdeme se tu bez pojmů jako přechodné pásmo (šedá zóna mezi jádrem systému a periferií i mezi jednotlivými oblastmi periferie); od té doby, co Zadeh (1965) matematicky zpracoval pojem mlhavých množin (angl. *fuzzy sets*), jehož užívání se pak velmi rozšířilo, nelze už při vymezení pojmů v lingvistice všude požadovat hranice ostré.⁹ Pokud jde o abstraktní, matematicky podložené úvahy o jádru a periferii, srov. i Vopěnkovu alternativní teorii množin (blíže viz Sgall, 2001).

(D) Jak ukázal Cvrček (2006a,b), neexistuje žádné empiricky podložené vymezení spisovnosti; vymezuje ji jen kodifikace, což vytváří známý kruh. Jak Cvrček (2008, s. 56) upozorňuje, tíha důkazu v otázkách intervence do jazyka (normy) a sdělování je na iniciátorech preskripce (dodal bych, že ta snad je v našich podmínkách nutná u pravopisu, i tam je ale možné mluvit spíše o tom, jak dnešní úzus vypadá, než jak by vypadat měl). Každá formulace vymezující „spisovnou“ nebo standardní normu musí počítat s právě připomenutou nezřetelností jejich hranic a se širokým přechodným pásmem jevů zejména ve

⁹ Na tyto obtíže naráží i Ammonova charakteristika spisovnosti, o které píše Dovalil (2006), zejm. s. 97n.

standardním (bezpříznakovém, běžném) hovoru, pro který je charakteristická oscilace mezi prvky kodifikací přijímanými a odmítanými (o té psal i s využitím statistických údajů Kučera, 1955, 1961).

(E) Za nejpodstatnější považujeme, v jakých rovinách se pohybuje lingvistický, resp. bohemistický diskurz týkající se „spisovnosti“. Neshody mezi bohemisty, diskuse, výzvy ke změně postojů a chování i k tomu, jak je třeba pomoci češtině, se uplatňují v různých dimenzích:

(a) Na příkladu článku Borovské a Klímové (2006–2007) dokládá Cvrček (2007), jak se mezi zastánci většinového přístupu k jazykové kultuře spojuje obhajoba tohoto přístupu s upozorňováním na to, že běžný úzus mu neodpovídá, že nositelé češtiny by měli mluvit jinak, „lépe“, než mluví. Nepřipouští se, že přístup nedává očekávané výsledky, a předpokládá se mlčky, že k hlavním úkolům lingvistiky patří napomínání mluvčích a jejich ukázněování. Novým dokladem obecného rozšíření tohoto rozporného přístupu je anketa společnosti s podivným názvem *Westminster strážce komunikace* (viz např. LN z 29. 7. 2008, s. 1–2, a znovu LN 25. 8. 2008, Letní relax, s. III), kde jedním z hlavních měřítek je, zda politik „užívá spisovný jazyk důsledně a takřka se nedopouští hovorové řeči,“ popř. zda jde o „správné užívání spisovné češtiny“.

(b) Málo si dnes uvědomujeme, že zaměření někdejších diskusí vyvolaných zakladateli Pražského lingvistického kroužku bylo jiné: nešlo jim o nápravu běžné mluvy, neobraceli se primárně k mluvčím, ale k odborníkům v lingvistice, a to s tím, že nemají za kodifikovanou prohlašovat normu skutečnému úzu vzdálenou (tehdy ovšem šlo o úzus uvnitř spisovné češtiny). Požadovali přiblížení kodifikace skutečné normě nebo upozorňovali na alternativu bez kodifikační intervence. Na tento postup, nikoli na postoje charakterizované v (a), navazovalo Starého vystoupení proti intervencionismu i dřívější Stichovo upozornění na existenci mezer v kodifikované spisovné normě (na konferenci v Ústí n. L. r. 1980, viz Kraus ad. 1981, s. 231; jsou v ní jen knižní tvary *velká města byla, městy, bychom*; jejich neknižní protějšky jsou „nespisovné“, i když zčásti „nabývají hodnoty tvarů hovorových“). Toto vystoupení umožnilo otevřít diskusi o otázkách nastolovaných předtím jen ojedinělými hlasy volajícími na poušti po uvolnění černo-bílé hranice spisovnosti. Jenže se bohužel potvrdilo Ouředníkovovo přesvědčení, že „strážci chrámu“ zdaleka nejsou připraveni vést věcnou diskusi o tom, co střeží, a stejně tak nevidí, že by se lingvisté měli obracet k nositelům jazyka teprve, až zjistí, jaký

je skutečný stav úzu, a získají možnost mluvíci o tom pozitivně informovat, pomoci jim osvobodit se od předsudků.

- (c) V jednotlivostech nemusíme jistě úplně souhlasit s tím ani s oním postojem, ale z uvedeného vyplývá, že je třeba rozlišovat účelnou diskusi mezi lingvisty od karatelského vyzývání mluvících ke změně jejich mluvní praxe. Mezery v tom, čemu říkáme spisovná (kodifikovaná) norma, tu jsou, a pomoc, kterou čeština dnes od lingvistů potřebuje, zahrnuje nezbytnost tyto mezery tak nebo onak zaplnit nebo aspoň omezit; dlouho jsem se snažil přispět k tomu tím, že by se jako dubletní „uznaly za spisovné“ podoby z běžné mluvy, ale to je dnes (podobně jako pokračování v takovém „uznávání“ skupin tvarů vždycky po několika letech) těžko možné; spíš je zapotřebí získat pro pochopení existence širokého přechodného pásma a potřeb češtiny z toho vyplývajících i veřejnost a školu, včetně učebnic; tady se situace už začíná zlepšovat, viz zejm. Čechová (ad.), 1998, 2003–2004. K tomu právě má sloužit přechod od kodifikované spisovnosti k pojmu standardního vyjadřování písemného i hovorového.

K výhodám pojmu standard tedy patří, že je možné uplatňovat ho bez preskriptivní kodifikace a spojit ho (důsledněji než pojmy jako správnost nebo spisovnost) s mathesiovským a havránkovským požadavkem funkčního hodnocení jednotlivých tvarů, tj. s charakteristikou (a uplatňováním) tvarů na základě jejich stylové úlohy a (řečeno dnešní terminologií) jejich vhodnosti pro jednotlivé typy komunikačních situací.¹⁰ Takto chápaná funkčnost je jednou ze základních dimenzí v charakteristice tvarů (a jejich spojení), spolu s jelínkovským pohledem na postupné pronikání jevů z běžného hovorů a ustupování jejich protějšků, které se krok za krokem stávají knižními. Tolerance se podle mého názoru může a má týkat hlavně prostředků, které jsou doma v běžné mluvě. Po řadu desetiletí nás kodifikace nutí místo nich užívat jevy knižní i v kontextech, které knižní nejsou, a můžeme snad už požadovat i něco jiného; od třicátých let už pro to máme jasné východisko.

3. Funkčnost a „správnost“

Připomeňme si, že zakladatelé Pražského lingvistického kroužku v r. 1932 v polemice proti purismu a brusičství sice přesvědčivě ukázali neudržitelnost do té doby běžných

¹⁰ Mluvíme tu o funkcích jednotlivých tvarů jako prvků jazykového systému, na rozdíl od funkcí jazyka nebo promluv. Funkce prvků systému se týkají jak postavení prvků uvnitř komplexních jednotek, tak vztahů těchto prvků ke komunikačním situacím nebo stylům, i k významovým hodnotám prvků.

kodifikačních, intervencionistických postupů, ale pohled strukturalistů tehdy nebyl úplně důsledný, ani jejich teoretické východisko nebylo, jak upozornil Starý (1995), bez mezer. Ti z nich, kteří se neorientovali jen na češtinu a slovanské jazyky (anglisté V. Mathesius a B. Trnka), zaměřovali svou kritiku na intervenční přístup a zdůrazňovali, že hlavním vodítkem nemá být preskripce, ale zřetel k úzu.¹¹ Na druhé straně zejména B. Havránek upozorňoval ne tolik na negativní aspekty kodifikačně založené jazykové kultury, jako spíše na pouhé uvedení kodifikace do souhlasu s tehdejší standardní („spisovnou“) normou. Protože dlouhodobě se otázkám jazykové kultury věnoval právě Havránek, šlo především o omezování purismu a brusičství, stručně řečeno o antipurismus, ne o zásadní kritiku intervencionismu.¹²

První vlna antipurismu nebyla spojena se snahou o širší ovlivnění standardní normy a jejího chápání ve škole, v redakcích ap. V tehdejší situaci to nebylo dost dobře možné, počítalo se s tím, že standardní (psané) tvarosloví má své pevné místo ve veřejných (nejen oficiálních) projevech a že se uplatňuje daleko širší než jen ve škole nebo při čtení psaných projevů.¹³ Havránek a jeho zastánci sice získali převahu jak na univerzitách, tak i jako autoři středoškolských učebnic ap., ale je pochopitelné, že se velká část bohemistů tehdy ani potom neoprostila od intervencionismu, od spojování „spisovnosti“ se „správností“ (místo funkčního zřetele ke vhodnosti užití daného tvaru v dané komunikační situaci).¹⁴ Ostatně i publikování antipuristických názorů u nás někdy naráželo na překážky, takže i některé příspěvky domácích badatelů mohly vyjít jen v zahraničí.

¹¹ Mathesius (1933) píše: „Tvůrci nového spisovného jazyka nebyli bohužel tak odvážní jako Hus před 400 lety a nevyloučili z něho mluvnické archaismy. Tak se stala nová čeština spisovná nejarchaističtějším členem početné rodiny slovanských jazyků spisovných a osudně se vzdělila od češtiny hovorové“ (s. 442 českého překladu). Další Mathesiovy výroky směřující proti preskriptivismu uvádějí (bez vytrhávání z kontextu, pokud tak nechceme označit jakoukoli typickou citací) Hajičová a Schmiedtová (2006).

¹² Mluvím (sám nebo se spoluautory) o kultuře, ne o kultivaci, protože tento termín se podle nás hodí spíše v kolokacích jako *kultivace půdy* než tam, kde jde o ovlivňování lidského chování; nechceme být „kultivováni“ nějakou státní institucí, ani to nepřejeme jiným. Připomněl bych jen, že, pokud vím, psali zakladatelé Pražské školy o jazykové kultuře, ne o kultivaci. Nekvapil (2007) píše o kultivaci standardu v pravopisu, ve slovníku a ve stylu (s. 287n.), tedy ne ve vztahu k tvarosloví. Mezi funkcemi standardního jazyka uvádí Nekvapil na prvním místě funkci konverzační (s. 290) a upozorňuje na posun od kodifikace akademické k „free-enterprise style“ v terminologii P. Garvina (s. 296). Dodejme, že i pro vztah jazyka a identity je důležité, jestli mluvíme o jazyce spontánně užívaném nebo o vyjadřování respektujícím kodifikaci.

¹³ Běžná mluva, „lidový jazyk“, podle strukturalistů předmětem preskripce být neměla.

¹⁴ Viz např. připomínání „správnosti“ v Lidových novinách („Čeština v práci“, počínaje 5. listopadem 2007) nebo v pořadu o češtině na ČT2; často se uvádí, že různé tvary jsou oba správné, ale málokdy se přitom charakterizuje jejich různá stylová apod. hodnota. Ta sama o sobě nemůže být předmětem kodifikace; užití tvarů jako *můžu, kupujou* aj. v těch či oněch kontextech je i podle preskriptivistického hlediska věcí mluvčího, ne předpisu, *Pravidel*. V těch se mluvčím může jen sdělit, že jejich autoři jsou přesvědčeni (na jakém podkladě?), že se daný tvar užívá především v textech určitého stylu. Není vhodné brzdit bezpříznakový vývoj od hovorové platnosti k neutrální a od neutrální ke knižní, popř. k pozici zastaralé, který je právě pro češtinu tak důležitý; o tomto vývoji srov. už Jelínek (1979).

Uvědomit si, že podmínky existence spisovné normy češtiny se liší od podmínek daných funkční a sociální stratifikací jiných slovanských jazyků, není snadné. Neudivuje proto, že i dnes ještě mnozí z těch, kteří si obor českého jazyka v těchto podmínkách vybrali, vystudovali ho a věnují se mu, zůstávají přesvědčeni o tom, že „spisovné“ tvarosloví se má uplatňovat i v hovoru a že musí být ve velkém rozsahu kodifikováno.

Dost jiná je situace mezi lingvisty zaměřenými nejen na češtinu, ale seznámenými i se situací jazyků jiných rodin, od angličtiny až po finštinu, srov. zejm. východiska Mathesiova (výjimky pochopitelně najdeme na obou stranách). To se týká i těch bohemistů, kteří učí češtinu jako cizí jazyk, ať působí u nás nebo v zahraničí, ať jsou to Češi nebo ne.¹⁵ Tady přibývají už od padesátých let pohledy ukazující na neexistenci tzv. hovorové češtiny jako souvislé, úplné vrstvy uvnitř „spisovné“ normy (to první doložil H. Kučera), na sílu obecné češtiny (zejména v tvarosloví a v takových fonologických jevech jako *bejt, vokurka*)¹⁶ a s tím související slabost normy „spisovné“, později i na její mezerovitost (A. Stich, Fr. Čermák a další; v zahraničí podal podrobnou charakteristiku obecné češtiny zejména Townsend, 1990, stručnější např. Gammelgaard, 1999 nebo Jachnow, 1994) nebo na rozdíly mezi územ mnoha mluvčích a jejich představami o tom, jak mluví (viz Bayerová-Nerlichová, 2003–2004, Nerlich, 2009; srov. i Hedin, 2005). Nerlichová taky osvětluje chápání pojmu standard, i když není jasně, proč říká, že „každý standard má preskriptivní charakter“ (s. 142).

Mezitím se i v oficiální bohemistice, hlavně zásluhou B. Havránka, začaly uplatňovat liberálnější postupy a úsilí vynucovat užívání knižních tvarů i v kontextech neknižních se začalo zmírňovat. Zejména ve slovní zásobě se přestalo nejen s pronásledováním slov kdysi kaceřovaných jako germanismy, ale i mnoha dalších. Díky J. Běličovi se uznala existence

¹⁵ Přehled postojů podává Nebeská (1996); k menšinovým názorům na běžnou mluvu se z různých důvodů hlásí Vybíral (2003, 2004) i Hajičová a Schmiedtová (2006), stejně jako další spoluautoři článku Sgall ad. (2001-2002); korpusové doklady rozbírá ve výše uvedených příspěvcích Kodýtek; viz i Šonková (2008); preskriptivní kodifikaci kritizuje Cvrček (2006a,b). Z bohemistů v tom či onom smyslu zahraničních připomeňme aspoň několik jmen z různých epoch: M. Vey, H. Kučera, Ch. Townsend, J. Suk, L. Hammer, T. Hedin, K. Gammelgaard, L. Janda, L. Bayer, N. Bermel, M. Giger, C. Maglione.

¹⁶ Velká část našich dialektologů se vyhýbá pojmu obecná čeština a na rozdíl od toho, co sami ukazují zejména v *Jazykovém atlasu*, ve svých publikacích nepřihlížejí v tomto důležitém bodě k postojům B. Havránka, J. Bělice, S. Utěšeného. Někdy se vyjadřují, jako by se v Čechách i dnes ještě mluvilo jako snad za Q. Hodury (petáci v Litomyšli, viz např. *LN* z 5. 11. 2007), popř. jako by dialekty ustupovaly především před spisovnou normou. Např. typ *tátovo klobouk* na Klatovsku by pak ustupoval před „spisovným“ *tátův klobouk*, jenže nepřímé pády ukazují, že tu jde o obecnou češtinu, která se po Čechách (i dál) šíří už po řadu staletí. Spisovná norma v češtině bezpříznaková není. Postavení obecné češtiny zdůraznil Havránek (1963b, s. 221n.) takto: „Obecná čeština česká je ještě dost diferencována od obecné češtiny moravské, ostravské atd., ale přece jenom je dostatek znaků, které jsou společné. A to je vlastně ta forma jazyka, která bezprostředně se spisovným jazykem souvisí a z níž spisovný jazyk čerpá a se obrozuje. Bez této své mluvené formy by se spisovný jazyk nakonec stal mrtvým a standardizovaným tak, že by byl uzavřen.“ (Jde o text převzatý ze staršího článku z r. 1951.)

širokého přechodného pásma, jehož vymezení ve velkých akademických slovnících (počínaje Slovníkem spisovného jazyka českého, 1960) snad více méně odpovídá stavu v bezpříznakovém (tehdejším) úzu. Podobně, jako k tomu už došlo nebo postupně dochází v hodnocení výskytu jednotlivých slov a frazémů, bude vhodné i v tvarosloví přejít od rozlišování tvarů „správných“ a „nesprávných“ (i tam, kde „obojí je správné“) k jejich označování jako dobře užitých nebo vhodných v daném kontextu (stylu, komunikační situaci). Pokud jde o tvarosloví, zaslouží si pozornost zejména to, že B. Havránek v závěru známé (!?) diskuse ve Slově a slovesnosti uznal, že obecná čeština už má pozici silnější než jen interdialekt a že se „postupně dostává do úlohy obecně mluveného jazyka a na druhé straně hovorová čeština (...) má opět zřejmou tendenci přiblížit se k obecné češtině; tento vývojový postup poslední dobou má spíše tendenci stoupající než ustupující.“ (Havránek, 1963a, s. 259). Nechme stranou, že to „postupně dostává“ probíhá zřejmě už po staletí; Havránekův pojem hovorové češtiny jako jedné z vrstev spisovné normy už dnes neobstojí, protože je zřejmé, že široké uplatnění má kučerovská oscilace mezi tvary spisovné a obecné češtiny.

Ve 40. a 50. letech byli ojedinelí nositelé špatných zpráv přijímáni s prudkým odporem, přesto, že jde o postoj v základě známý od V. Mathesia (viz odd. 1). Oprávněnost tohoto odporu byla zpochybněna už ve zmíněné diskusi na začátku 60. let a od té doby se čím dál víc ukazuje, že úloha nespisovných prvků v mluvené české řeči je velmi silná a že bez nich není pro velkou část mluvčích přirozené vyjadřování možné. Že tento pohled měl a má své oprávnění, připomenula nedávno Hoffmannová (2004), a v podobném smyslu vyznívají i formulace řady dalších.¹⁷ Dnes je už situace jiná, než byla před sedmdesáti lety. Na jedné straně se i ve veřejném diskurzu v řadě komunikačních situací běžně užívají nespisovné tvary (v oscilaci se spisovnými) a na druhé straně existence počítačových korpusů, které podstatně změnily podmínky pro zjišťování užití jednotlivých tvarů v různých komunikačních situacích, stylech atd., vede k tomu, že bohemistika už může tento stav daleko líp reflektovat.

I dnes ale mezi bohemisty, učiteli atd. zčásti působí retardační vliv školy. Do výuky se nové myšlenky dostávají jen pomalu, protože ta je ovlivněna vzděláním, které učitelé získali třeba před několika desetiletími, i (ne vždycky novými) učebnicemi. I když je výuka na mnoha školách a zejména poradenství v Ústavu pro jazyk český AV ČR už hodně liberální, vcelku je retardací zasažena i popularizační činnost a velká část publicistiky.

¹⁷ Řadím se k těm, o kterých píše Adam (2003–2004, s. 199n.) jako o středním směru, zdůrazňujícím sblížení spisovného vyjadřování s obecnou češtinou v zájmu rozšíření funkčního spektra spisovné normy.

Mnohá nedorozumění se v otázkách jazykové kultury, nutnosti tvaroslovné kodifikace ap. udržují proto, že dnes už se klasické práce zakladatelů Pražského lingvistického kroužku i na vysokých školách často tradují jen v odvozené podobě a ztrácejí tím na působivosti. Často se v diskusích projevuje značná neznalost dosavadních publikací o problematice pojmu standard od J. Horeckého po V. Cvrčka. Stálo by za průzkum, do jaké míry jsou dnes ti bohemisté, kteří odpovídají za výchovu učitelů, seznámeni s klasickými příspěvky V. Mathesia nebo B. Havránka, R. Jakobsona a dalších, popř. jak dalece znají vývoj Běličových názorů od představ oblastního dialektologa o „kulturním harakiri“ k vědoucímu úsilí předního bohemisty po zvýšení „mluvnosti“ (jeho termín!) spisovné češtiny. Bělič (1978, s. 20) napsal: „Pokud jde o vlastní vývojovou dynamiku, zvláštnost české situace spočívá v tom, že mezi spisovným jazykem a nespisovnými útvary jsou poměrně výrazné rozdíly v řadě silně frekventovaných jevů hláskoslovných, tvaroslovných i jiných, (...) (...) existuje jistý rozpor mezi živým jazykovým povědomím (...) a mezi vyžadovanou spisovnou normou; to je v řadě případů (zvláště v mluvené řeči) příčinou psychických zábran před užíváním neživých vlastně podob spisovných, nemajících oporu v nespisovné běžné mluvě.“ O historických příčinách této situace pak říká (s. 21): „Běžně mluvená nespisovná čeština v nářečních podobách na venkově a v utvářející se už tehdy obecné češtině se zajisté i v době českého úpadku vyvíjela dále; zejména v ní právě v 17. a 18. stol. probíhají různé vyrovnávací procesy (...)“

Moje postoje se ovšem mění, např. v tom, že jsem kdysi psal o potřebě uznat za „spisovné“ i další tvary obecné češtiny, kdežto v posledních letech jsem se připojil ke snaze nepokračovat v takovém uznávání, jaké postupně pro desítky tvarů prosadili zejména B. Havránek a J. Bělič (i redakce velkých mluvnic, „akademické“ i *Příruční*), ale uvědomit si, že v otázkách jazykové kultury je podstatný rozdíl mezi tradicí francouzsko-německou a anglosaskou. V první z nich (srov. pojmy jako *langue littéraire*, *Schriftsprache*) se pracuje s pojmem spisovnosti založené na kodifikaci (a implicitně spojované se spisováním, s literaturou), zatímco v druhé se operuje se širším pojmem standardu, který umožňuje intervencionismus minimalizovat (ostatně i v germanistice se dnes už běžně mluví o *Standardsprache*, viz Nerlich, 2009). Znovu připomínám, že v bohemistice jde o posun, který se týká tvarosloví a několika hláskoslovných jevů, zdaleka tolik nejde o slovník nebo syntax, a tedy ani o výrazové bohatství.

4. Čeština mezi evropskými jazyky

Předcházející úvaha naznačuje, že kdo víc ví o postavení češtiny mezi evropskými jazyky, ten spíš vidí i potřebu kritické revize domácích východisek. Taková revize může ukázat, že dosavadní východiska často nejsou dost podložena. Nejde jen o potřebu vyvarovat se zaměňování základních pojmů, jako *mluvčí* (jehož úzus je objektem výzkumu)¹⁸ a *lingvista* (subjekt výzkumu), viz odd. 5.1, ale zejména o přihlížení ke specifickým podmínkám češtiny, k aspektům, ve kterých se její funkční stratifikace liší od rozvrstvení charakteristického pořadu jiných evropských jazyků.

Postavení češtiny mezi evropskými jazyky z hlediska stratifikace jsme se snažili charakterizovat v první kapitole knihy Sgall ad. (1992). Vycházeli jsme přitom jak z výše uvedených prací zakladatelů Pražské školy, tak z vymezení základních pojmů vnitrojazykové variace u Labova (1966, 1989) a dalších, jako R. Wardhaugh, P. Trudgill, A. Tabouret-Keller, i z jejich uplatňování statistických postupů, včetně vztahů mezi statistikou a pravidly gramatiky (k tomu viz zejména Bald, 1987). Od Trudgilla (1986) se odchylujeme v užívání termínů dialekt i interdialekt, protože ve vymezení odpovídajících pojmů navazujeme na pojetí obvyklé v Česku. Upozornili jsme i na to, jak Joos (1961) přesvědčivě ukazuje, že funkční činitel má v této variaci, tedy ve střídání kódů (*code switching*),¹⁹ podstatnou roli a že není proč považovat nestandardní výrazové prostředky za nesprávné (resp. že hranice standardního vyjadřování nemůže být stanovena jako černo-bílá). Probrali jsme tam i různá chápání pojmu diglosie, z nichž by bylo možné na češtinu uplatnit jen některá pojetí širší, s jakými pracují zejména A. Tabouret-Keller a R. Fasold nebo dnes Bermel (2000; 2001), ale ne původní vymezení Fergusonovo (1959).

Přesto, že jsme uvedenou knihu chápali jako výzvu těm, kteří se zabývají obecnou sociolingvistikou, aby se ve svých teoretických pohledech vyrovnali se specifickými jevy funkční a společenské stratifikace češtiny, nebylo této výzvě věnováno mnoho pozornosti (kromě ovšem ze strany specialistů v bohemistice) a je dosud obvyklé, že sociolingvistické teorie nejsou formulovány dost obecně, aby pokrývaly takové jevy, jako je omezenost spisovné normy i její lingvistické specifikace na postoje (mluvčích i lingvistů) spojené

¹⁸ Něco jiného je, že termín *mluvčí* má přinejmenším dva významy: vztahuje se (a) k osobě, tedy k uživateli jazyka, který ovšem jazyka užívá jako autor i jako posluchač, nebo (b) k autorovi dané promluvy nebo skupiny promluv, na rozdíl od posluchače. Kdo mluví obecně o mluvčích jazyka, má zpravidla na mysli význam (a).

¹⁹ Mluvíme o střídání kódů, ne o jejich míšení (protože nevzniká nic smíšeného), ani přepínání (protože to by nepatřičně zdůrazňovalo úlohu vědomého rozhodování mluvčích v tomto procesu).

s preskriptivně chápanou kodifikací (popř. i další projevy slabosti standardní normy spojené s existencí tak silného „nespisovného“ útvaru, jako je obecná čeština). Připomeňme si, že i Bourdieu (1992, zejm. s. 40, 48), který podává mnohostranný obraz jazykových postojů, mluví o „neutralizovaném“ nebo „normalizovaném“ jazyku jako o normě obligatorní mezi mluvčími s různými zájmy, schopné uplatňovat se i bez opory v situaci, ale nezmiňuje se o jazycích s takovou omezeností (vázaností na kodifikaci); k tomu srov. už Sgall (2002). Ani ve velkém sborníku Ammon – Dittmar – Mattheier (1987–88) není mezi obecnými pohledy na sociolingvistiku snad žádný, který by poskytoval východisko i pro zachycení specifických rysů rozvrstvení češtiny. I v novějších sociolingvistických publikacích se věnuje jen málo pozornosti střídání kódů mezi kodifikací uznanou a neuznanou podobou jazyka, většinou se rozbírá jen střídání kódů mezi různými jazyky nebo uvnitř spisovné normy (viz zejména Mattheier 2004, Nerlich 2009).

Jak jsem už v úvodu připomněl, situace češtiny není spojena s takovou mírou tolerance, jaká je obvyklá např. v němčině, kde je i tzv. *Bühnenaussprache* rozdělena podle oblastí (viz Dressler a Moosmüller, 1986). Blíží k češtině má stratifikace ve francouzštině, kde mají mluvčí různý vztah k běžně mluvené *français parlé*; vzhledem k typologicky vyhraněné analytické mluvnici francouzštiny a k jejímu složitému pravopisu se tento útvar mluvčím často jeví spíše jako nedbalá výslovnost. Angličtina má známé alternativní (neinstitucionalizované) kodifikace americkou a britskou, ale bylo by důležité přihlížet i k vývoji v zemích jako Jižní Afrika, Austrálie nebo Kanada.

Situaci ve většině slovanských jazyků charakterizuje Barnet (1977) jako odlišnou od češtiny; té se ve své stratifikaci podobá snad jen slovinština. Nepovažujeme tedy za vhodné jeden ze základních pojmů vidět v tak nesourodé množině, jako jsou „spisovné jazyky slovanské“ v přístupu A. Jedličky a dalších, pokud se nepřihlíží k typickým rysům spojeným s kodifikací jednotlivých jazyků.

Situace češtiny je opravdu specifická a její empirický rozbor a hodnocení bude zřejmě vyžadovat léta a desetiletí dalších diskusí, zejména proto, že pořád ještě působí důsledky toho, co Starý (1995) nazývá „syndrom národního údělu“. Jistě se budou v diskusích objevovat různé názory, to není nic nepatřičného, ale nebylo by nejvhodnější diskutovat podle paradigmatu *I am firm, you are obstinate, he is a pigheaded fool*, tj., jak se říká česky, dělat z partnera fackovacího panáka, nebo některé příspěvky z diskuse vyřazovat.

5. Několik vysvětlujících poznámek

5.1. Jazykové povědomí a intuice

K podstatným nárokům na lingvistický výzkum patří jistě potřeba rozlišovat mezi mluvčím (nositelem jazyka) a lingvistou, tedy mezi jazykovým povědomím (intuicí mluvčího), bezpříznakovým předmětem lingvistického zkoumání, a mezi subjektem tohoto zkoumání (jehož výsledky jsou příznakovým členem tohoto vztahu). K východiskům zkoumání patří jistě i intuice badatele, jeho subjektivní přístup. Ten je oprávněný např. v takových oblastech jako výzkum struktury promluvy (textová lingvistika); tím zajímavější je, že i v této oblasti už existují taky přístupy zaměřené na objektivně měřitelné dílčí výsledky, totiž na stupně aktivovanosti prvků „společné znalosti“.

V oblasti jazykové kultury byly intuitivně podložené přístupy dlouho obvyklé; bylo běžné vycházet z vlastní intuice (popř. z omezených sond); žádný širší výzkum tehdy k dispozici nebyl. Teprve po polovině 20. století se i tady začaly objevovat a pak šířit postupy zaměřené na empirický výzkum objektivizovaný, založený na seznámení s územ a užívající i statistické pohledy. Došlo k tomu díky H. Kučerovi a pak i ve výzkumu běžné mluvy na Karlově univerzitě (viz Sgall – Trnková, 1963, Kravčíšínová – Bednářová, 1968) a v J. Běličem iniciovaném zkoumání městské mluvy, k jehož známým výsledkům patří publikace M. Krčmové, R. Brabcové Kvapilové a zejména B. Dejmka, stejně jako ve výzkumu řady zahraničních bohemistů od L. Hammer po C. Maglione. Dnes už je k dispozici korpusově podložený frekvenční slovník běžně mluvené češtiny, viz Čermák a kol. (2007).

Takový empirický výzkum se mně vždycky jevil jako potřebné východisko a vždycky jsem se se svými spoluautory v bohemistice opíral o výsledky tohoto výzkumu, tedy zdaleka ne jen o své vlastní jazykové povědomí. Je známo, že tento výzkum většinou nebyl veden na hlavních bohemistických pracovištích, takže nemohl zdaleka mít potřebný rozsah a soustavnost, ale základní možnost pro zařazení jevů do různých skupin poskytl. Na objektivnosti v našich formulacích tedy jistě nechybí víc než v předcházejících charakteristikách tvarů (včetně publikací B. Havránka a jeho následovníků, i velkých mluvnic a slovníků češtiny, *Pravidel českého pravopisu* aj.). Uplatňuje-li se dnes snaha o empiricky podložený přístup i v podobě rozsáhlých počítačových korpusů mluveného úzu, dostáváme se ještě podstatně dál od intuitivních východisek, která byla typická pro první polovinu 20.

století.²⁰ V článku Čermáka ad. (2006) jsme vůbec nemluvili o intuitivním hodnocení jako podkladu pro naši argumentaci, ale jen o bezpříznakovém intuitivním hodnocení jevů ze strany mluvčích, tedy o jejich jazykovém povědomí, o předmětu lingvistického zkoumání, ne o intuici jeho subjektů, lingvistů.

Jak už bylo v diskusi stručně naznačeno, není oprávněné obvinění, že dost nereagujeme na názory jiných, že mnohé z nich opomíjíme. Bylo vždycky jasné, že nemůžeme komentovat všechno, co vyjde o problematice mluvené češtiny, ale reagovali jsme na řadu publikovaných textů např. už v knize *Variation in language* (Sgall ad., 1992). Teď se mj. o A. Jedličkovi vyjadřuje např. Cvrček (2008) ve své monografii o minimální intervenci; na článek O. Hausenblase jsem dost obsáhle odpověděl hned v *SaS* (Sgall, 1994, zejm. s. 37–44), což zůstalo neprávem nepovšimnuto, a na články čtyř (pak, po Trávníčkově smrti, už jen tří) profesorů v *SaS* na začátku 60. let jsem taky odpověděl. Prof. Havránek mně umožnil vyjádřit se i k závěru diskuse, předtím než ji ukončil svým příspěvkem už bez spoluautorů; vyznění diskuse se pak dost lišilo od tónu jejich prvních příspěvků. Naproti tomu zastánci kodifikační orientace často nereagují na naše příspěvky, nebo ne na podstatné otázky; z těch jde teď zejména o to, jak pokračovat v dřívějším postupném „uznávání“ jednotlivých tvarů za „spisovné“, respektive jaký postup zvolit místo toho. Máme v tomto bodě konkrétní návrh: přejít i v tvarosloví k širšímu pojmu standard, se širokým přechodným pásmem, jaké už dávno bylo (do značné míry díky J. Běličovi) uznáno v lexiku.

5.2. Přírozenost a hyperkorektnost

Pro různost názorů v této problematice je důležité, že mluvčí vždycky nemají stejný vztah k přírozenosti jazykových prostředků. Někdy se nepřírozenost tolik nepocítuje jako něco rušivého a zejména hyperkorektní tvary i tzv. stylistická hyperkorektnost (užívání knižních tvarů i v neknižních kontextech ap.) se přijímají a užívají bez většího omezování. Účinně tu působí různé faktory, od zmíněného retardačního vlivu školy po to, čemu se německy říká *Systemzwang*, tj. tlak systému tam, kde víceméně výjimečné tvary ustupují analogickému vlivu tvarů pravidelných. Jindy jsou mluvčí citlivější na nepřírozenost, na odchylky od běžného úzu (přesněji: od bezpříznakového úzu v tom či onom typu komunikační situace),²¹ zejména pak odmítají ty hyperkorektní, popř. i jiné odchylky, které odklonem od běžné mluvy

²⁰ To neznamená, že by se dnes už takové intuitivní úvahy neobjevovaly; např. Borovská – Klímová (2006–7) jsou přesvědčeny, že vědí, co si nedovedu představit, jenže neříkají, odkud tuto vědomost mají

²¹ Příznakovost je třeba mít na zřeteli i při klasifikaci samotných komunikačních situací; mezi těmi můžeme jako bezpříznakovou chápat situaci typickou pro běžný hovor.

zvyšují známé slabiny češtiny (topornost, „papírovost“ vyjadřování, někdy bychom mohli mluvit i o komolení češtiny). Jevy z různých vrstev můžou narážet na odpor víc nebo míň, např. je dost časté odmítání hyperkorektnosti v gramatice, ale přijímání vlivu pravopisu na výslovnost (např. *přes něj* s vyslovovaným /s/ místo obvyklé výslovnosti se /z/ jako ve *skrz něj*, srov. /přeze všechno/, nebo zkracování samohlásek v cizích slovech a převzatých jménech tam, kde se délka v pravopisu neoznačuje, popř. i jinde ve slovech míň užívaných, míň zažitých). Někomu se tedy tvary jako *oni sází* nebo *dvěmi* (ať už je současná kodifikace přijímá, nebo ne) přičítá, jiný to tolik (nebo snad vůbec) nepocituje. Patřím k těm, kterým hyperkorektnost vadí, pokud nejde o jevy už dřív obecně rozšířené a do standardní normy přijaté (*prý* a *zítra* jsou pro mě jako mluvčího češtiny na stejné úrovni jako *dobry*, *stryc*; slova *los*, *invaze* vyslovuju – pokud vím – s krátkými samohláskami, ale *Kristina* i *kultura* s dlouhým druhým *í*, *ú*). Hyperkorektnost přispívá k archaické (srov. výš pozn. 10), nemluvné povaze tvarosloví spisovné češtiny.

Považuju ovšem za potřebné rozlišovat mezi synchronním a diachronním pohledem na hyperkorektnost,²² tedy mezi tím, jestli daný jev v určité době hyperkorektní je, nebo kdysi jako hyperkorektní vznikl. Takové synchronní vymezení hyperkorektnosti (nemluvil bych o definici)²³ naprosto neznamená, že by muselo jít o vlastnosti trvalé, neměnné.²⁴ V české lingvistice se často diskutovalo o tom, že určitý jev je původem hyperkorektní, ale už se rozšířil natolik, že dnes hyperkorektní není (i když může pro mnoho mluvčích být slohově příznakový, např. knižní). U zastánců morfologické kodifikace je rozhodující uznání této změny kodifikačními pravidly; např. *oni sází* bylo chybné, na většině území hyperkorektní, do r. 1993 a v tom roce tuto vlastnost ztratilo.²⁵ Pro některé mluvčí (patřím k nim a jsem přesvědčen, že je to velká skupina) tím ale v jejich povědomí k okamžité změně nedošlo a dodnes je užití těchto tvarů „tahá za uši,“ sami je neužívají. Jsou jistě i další skupiny mluvčích, totiž (a) ti, pro které je tento typ odedávna vlastní jejich úzu (především v části jihozápadních Čech), (b) ti, kteří (zejména na Moravě, pod vlivem lokálního omezení „vlastní mateřštiny“) opouštějí častěji nebo míň často svůj původní úzus a volí (s přímým nebo

²² Přesnějši než mluvit o tom, jak byla kdy hyperkorektnost „chápána“, je říkat, co se kdy tímto termínem označovalo.

²³ V „neexaktních“ oborech, jako je teorie stratifikace národního jazyka, nejde o definice, spíš o více nebo méně explicitní charakteristiky (vymezení); definice jsou tu možné jen na základě postavení jednotlivých pojmů v explicitním, více méně formalizovaném popisu. Proto se ani nemusíme pozastavovat nad tím, že většinový bohemistický pohled nepřináší žádné definice pojmů, o které se opírá (i když se přitom neexistence definice vytýká právě pojmu standard).

²⁴ Neměnnost vlastností, na kterých se vymezení zakládá, se v lingvistice obvykle nepředpokládá: podle obvyklého chápání se např. dlouhá samohláska může zkrátit, hovorový tvar se může stát „plně spisovným“ atd.

²⁵ Předpokládám, že považují za chybu všechno, co kodifikace vylučuje (a jen to).

nepřímým působením jednak opozice „spisovného“ *oni trpí, prosí* a „nespisovného“ *trpěj, prosej* a jednak toho, že *-ej-* v koncovkách v původním úzu nemají) raději tvar kratší, a (c) mladší generace, pro které už tvary jako *oni sází* zčásti zní přirozeně. Pokud se dnes ve škole pod vlivem kodifikace vykládá, že tvary jako *sázej(i)* a *(oni) sází* jsou v rozvrstvení češtiny na stejné úrovni, zvyšuje to míru preskriptivistické desinformace dětí (ačkoli existence dublet sama o sobě ovšem intervencionismus snižuje).

Pokud bychom jako hyperkorektní i v dnešní češtině označovali např. tvary *prý, zítra* stejně jako *oběmi* nebo i *s předměti*, ztratila by naše terminologie důležitou distinkci. Připomeňme si, že za hyperkorektní v synchronním slova smyslu, a tedy za chybné (pokud bychom pojem chyby specifikovali; zatím na potřebné úrovni vymezen nebyl), můžeme považovat i jevy, které se v textech vyskytují odedávna, ale plně v normě nejsou, jako *pracem*.

Hyperkorektnost je přítomná v mnoha jazycích a často má podklad právě v rozdílech mezi běžným územ a kodifikací; v angličtině, kde oficiální kodifikace takovým faktorem není, můžeme podobně posuzovat působení pravopisné podoby na ústní znění slov a tvarů. V jazycích, kde chybějí oba tyto podklady (to se do značné míry týká např. nizozemštiny, chorvatštiny nebo finštiny), je prostoru pro hyperkorektnost daleko méně, týká se spíše jen vztahu mezi standardním jazykem a nářečními jevy.

Jistě je třeba, jak píše Chromý (2007, s. 125), „jazyk (i spisovný) nazírat z pohledů více“, ale má to své obtíže u takových pohledů, které si odporují. Ostatně spojení „jazyk (i spisovný)“ je nevhodné, protože v termínu *spisovný jazyk* má slovo *jazyk* specifické postavení uvnitř idiomu, nemůžeme se ptát, jestli je čeština spisovná, ani psát o (národních) jazycích „vysocí“ nebo „velmí“ spisovných atd.; spisovné (standardní) je vyjadřování, popř. norma. Uvedená charakteristika hyperkorektnosti je vhodná nejen z pohledu Sgallova a Hronkova, ale hodí se pro pohled Mathesiův, Havránkův, Běličův, Starého, Sticha ad. Když se zdůrazní nepravdivá formulace, její nepravdivost se neztratí, ale stane se větším kamenem úrazu.

Nikdo snad netvrdí, že se standardní nebo „spisovná“ norma vyvíjí jen pod vlivem obecné češtiny;²⁶ ale není jasné, odkud pramení přesvědčení, že tehdy, když se spisovná norma obohacuje z vlastních zdrojů, jde vždy o divergenci od češtiny obecné nebo vůbec od běžné mluvy. Šíření kolokací jako *příliš lidí* zřejmě ukazuje, že se zdroje zakotvené v obou

²⁶ Nejblíží k tomu asi má Frei (1997); srov. v pozn. 15 už citované Havránkovo stanovisko.

normách spojují, překrývají.²⁷ Ať už jde o změnu v sémantice, nebo snad spíš v syntaxi, můžeme totiž předpokládat, že tam, kde se mluvčí chce vyhnout „nezcela spisovnému“ spojení jako *moc lidí* (které je docela běžné v obecné češtině, tedy v bezpříznakovém úzu), uplatní se analogie s dvojicí *moc velkej – příliš velký*. Je jistě možné, že dnes už se toto užití slova *příliš* rozšířilo nad takový rámec. Ale zajímavé je, že se v mnoha oblastech (v tvarosloví a v syntaxi) dost těžko hledají jevy, ve kterých se spisovná norma obohacuje (jen) z vlastních zdrojů. Jinak se jistě můžeme dívat na situaci v lexiku, např. pokud jde o odborné termíny (záleží tu ovšem na tom, jak vymezíme soubor vlastních zdrojů spisovné normy).

Výkladu, proč je tolerance v bohemistice potřebná hlavně pro jevy vlastní běžné mluvě, se věnuje část knihy Sgall a Panevová (2004), ale jsou to věci známé už dřív, viz např. Nebeská (1996): čeština se dosud musí vyrovnávat s pozůstatky své oslabené situace z pobělohorské doby, včetně psychologicky podmíněných faktorů, jako je už zmíněný Starého „syndrom národního údělu“. Je dobře doloženo (a psal o tom už V. Mathesius), že je postavení „spisovné“ normy v češtině i dnes ještě oslabené, takže nebezpečí dalšího oslabování není žádným osobním subjektivním přídavkem.

V závěru článku J. Chromého zůstává nejasný právě vztah hyperkorektnosti a kodifikace, přesto že už podle názvu článku má tento vztah patřit k jeho hlavnímu obsahu.²⁸ Říká se tu (s. 131): „V rámci kodifikace spisovné češtiny bychom měli k hyperkorektním jevům přistupovat stejně jako k jakýmkoli jevům jiným. Pokud jevy splní kritéria, která si pro kodifikaci stanovíme, není důvod je pronásledovat a mluvit o nich jako o chybě (...).“ Není jasné, jak se toto stanovisko liší od postupu, který kodifikace zatím zpravidla volí: pokud se jev vzniklý jako kodifikací neuznává, chybný, např. hyperkorektní, rozšíří natolik, že se „postupně stane noremním“ (srov. Chromého charakteristiku neologického hyperkorektního jevu na s. 130), přestane být chybou a je zařazen mezi kodifikované jevy „spisovné“. Problémem zůstává relevantní míra tohoto rozšíření a způsob jejího zjištění. Jinak řečeno, potvrzuje se tu nutnost počítat se širokým přechodným pásmem na okraji normy.

6. Závěr

Z uvedeného je, jak doufám, zřejmé, že by pro bohemistiku bylo důležité, kdyby jednou v budoucnu získala možnost přejít od postupů založených na tradici francouzsko-německé

²⁷ Neviděl bych spojení *příliš lidí* na úrovni podobné jako *Nikde ani hlava*; u *příliš* nejde o příležitostnou metonymii.

²⁸ Není třeba se divit, že o vztahu hyperkorektnosti ke kodifikaci nemluví; jsem pro omezení kodifikace. Ostatně, o tomto vztahu jsem psal (Sgall, 1990, a tam viz o dalším možném vývoji; Hlavsová, 1990).

k postupům typickým pro lingvistiku anglosaskou. Důležitý by tedy byl přechod od pojmu (kodifikované) spisovnosti k neintervenčnímu pojmu standardu se širokým přechodným pásmem zejména v oblasti hovoru. Diskuse jistě bude pokračovat i dál, doufejme, že co nejkorektněji a bez zdeředního omezování.

Jak už jsme řekli v odd. 2 (E), za podstatnou otázku považujeme, v jakých rovinách se lingvistický diskurz v oblasti jazykové kultury pohybuje. Mezi zastánci většinového přístupu k jazykové kultuře se dosud nejvíc pozornosti věnuje napomínání mluvčích a jejich ukázněvání, podobně, jak to dělali brusiči (puristé). Ale zaměření někdejších diskusí vyvolaných zakladateli Pražského lingvistického kroužku bylo jiné: nenapomínali mluvčí, ale upozorňovali lingvisty, že nemají za kodifikovanou prohlašovat normu skutečnému úzu vzdálenou. Na to navazovalo výš uvedené Stichovo upozornění na existenci mezer v kodifikované spisovné normě i Starého kritika intervencionismu.

Odlišujeme-li účelnou diskusi mezi lingvisty od jejich karatelského vyzývání mluvčích ke změně jejich mluvní praxe v otázkách tvarosloví ap., vidíme, že pomoc, kterou čeština dnes od lingvistů vyžaduje, zahrnuje potřebu mezery v kodifikované „spisovné“ normě zaplnit nebo omezit, což je těžko možné, pokud neuznáme existenci širokého přechodného pásma a nezískáme pro pochopení této situace a těchto potřeb češtiny i veřejnost a zejména školu. K tomu právě má sloužit přechod od kodifikované spisovnosti k pojmu standardního vyjadřování písemného i hovorového.

K výhodám pojmu standard tedy patří, že je možné spojit ho (důsledněji než pojmy jako správnost nebo spisovnost) s mathesiovským a havránkovským požadavkem funkčního hodnocení tvarů, tj. s jejich charakteristikou na základě jejich vhodnosti pro různé typy komunikačních situací.

Je tedy dnes k dispozici daleko lepší nosný program než dřívější zpochybňování vztahu mezi spisovnou a obecnou češtinou. I tak je to ovšem program naprosto jiný než požadavky intervencionalistů. Ostatně brzo se začnou objevovat (a postupně zdokonalovat) mluvnice založené na velkých počítačových korpusech a tím se empiricky zaměřený zřetel k úzu, k uplatňování češtiny v různých komunikačních situacích, stylech atd. i ve škole stane ještě aktuálnější a snad i reálnější.

Literatura

Adam, R. (2003-2004): Šlapanická konference o spisovnosti a nespisovnosti. In: *Český jazyk a literatura* 54, s. 199n.

Adam, R. (2006): Znovu a šířeji o formě kodifikace. In: *Naše řeč* 89, s. 198–203.

- Adam, R. (2007):** K diskusi o spisovné a „standardní“ češtině. *Slovo a slovesnost* 68, s. 184–189.
- Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. (1987–88):** *Sociolinguistics – Soziolinguistik* I, II, Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Bald, W.-D. (1987):** Variation in linguistic models. In: A. M. Simon-Vandenberg (red.): *Studies in honour of René Deroulez*, Gent, s. 17–25.
- Barnet V. (1977):** Vztah komunikativní sféry a různotvaru jazyka v slovanských jazycích. In: *Slavia* 46, s. 337–347; překlad: The relationship between the communicative sphere and language variety in Slavonic languages. In: J. Chloupek – J. Nekvapil (red.): *Reader in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam, Benjamins – Praha, Academia 1986, s. 29–56.
- Battistella, E. (1995):** Jakobson and Chomsky on markedness. *Prague Linguistic Circle Papers* 1, s. 55–72.
- Bayerová-Nerlichová, L. (2003–2004):** Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: Výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a Praze. In: *Slovo a slovesnost* 65, s. 174–193.
- Bělič, J. (1978):** Současná vývojová dynamika uvnitř českého jazykového celku. In: *Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů*, Praha:Academia, s. 15–25.
- Bermel, N. (2000):** *Register variation and language standards in Czech*. LINCOM Studies in Slavic Linguistics 13. Munich: Lincom Europa.
- Bermel, N. (2001):** Sřídání kódů či míšení jazykových prostředků? *Naše řeč* 84, s. 16–30.
- Bermel, N. (2010):** O tzv. české diglosii v současném světě. In: *Slovo a Slovesnost* 71, s. 5–30.
- Borovská, H. – Klímová, K. (2006–2007):** Má spisovná čeština potíže? *Český jazyk a literatura* 57, s. 19–26.
- Bourdieu, P. (1992; citováno z reprintu, 1999):** *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Cvrček, V. (2006a):** *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- Cvrček, V. (2006b):** Spisovnost a její zdroje. In: *Slovo a slovesnost* 67, 2006, s. 46–60.
- Cvrček, V. (2007):** Ke způsobu vedení diskuze o spisovné češtině. In: *Český jazyk a literatura* 58, s. 26–30.
- Cvrček, V. (2008):** *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu.
- Čechová, M. (2003–2004):** Dynamika a relativnost spisovnosti a stylovosti. In: *Český jazyk a literatura* 54, s. 163–169.
- Čechová, M. – Styblík, V. (1998):** *Čeština a její vyučování*, Praha.
- Čermák, F. – Sgall, P. – Vybíral, P. (2006):** K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. In: *Slovo a slovesnost* 67, s. 267–282.
- Čermák F. a kol. (2007):** *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Karolinum.
- Dolník, J. (2007):** Normální stav normy spisovného jazyka. In: *Slovo a slovesnost* 68, s. 256–270.
- Dovalil, V. (2006):** K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. In: *Slovo a slovesnost* 67, s. 96–102.
- Dressler, W. U. – Moosmüller, S. (1986):** Štandard, subštandard a diasystém národního jazyka v Rakúsku. In: *Jazykovedný časopis* 37, s. 166–171.
- Đurovič, Ľ. (1998):** Slovenská vývinová línia spisovnej češtiny. In: *Počta 650. výročí založení Karlovy univerzity v Praze I*, Praha, s. 43–52. Přetištěno v Đurovič Ľ: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*, Bratislava: Veda 2004, s. 243–250.
- Đurovič, Ľ. (2000):** Konceptie spisovného jazyka – chrbtová kosť slovenskej kultúrnej histórie. In: *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, č. 11, s. 43–52. Přetištěno v Đurovič Ľ: *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I*, Bratislava: Veda 2004, s. 251–265.
- Ferguson, C. A. (1959):** Diglossia, In: *Word* 15, s. 325–340.

- Flemrová, A. (2008):** Prosím, nepřekládat. In: *LN* 19. 1., s. IV.
- Frei, B. J. (1997):** *Tschechisch gründlich und systematisch* 1. München: Sagner.
- Gammelgaard, K. (1999):** Common Czech in Czech linguistics. In: *Slavonica* 1999, 5/2, s. 32–51.
- Hajičová, E. – Schmiedtová, V. (2006):** Standardní čeština a korpus. In: *Slovo a slovesnost* 67, s. 262–266.
- Havránek B. (1935):** Mluvnická kodifikace spisovné češtiny. In: *Slovo a slovesnost* 1, s. 8–13.
- Havránek, B. (1963a):** Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. In: *Slovo a slovesnost* 24, s. 254–262.
- Havránek, B. (1963b):** *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Čs. akademie věd.
- Hedin, T. (2005):** Changing identities – Language variation in Czech television. In: *Stockholm Slavic Studies* 29, Stockholm University.
- Hlavsová, J. (1990):** Na okraj poznámek Petra Sgalla k ochuzování spisovné češtiny. In: *Slovo a slovesnost* 51, s. 63.
- Hoffmannová, J. (2004):** Profilace žánru interview (v novinách a časopisech) z hlediska spisovnosti a nespisovnosti. In: Minářová, E. – Ondrášková, K. (2004), s. 204–209.
- Chromý, J. (2007):** Tzv. hyperkorektnost a její vztah ke kodifikaci češtiny. In: *Naše řeč* 90, s. 123–131.
- Jachnow, H. (1994):** Bohemistik und Substandardforschung. In: *Zeitschrift für slavische Philologie* 54, s. 358–381.
- Jelínek, M. (1979):** Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Red. J. Kuchař. Praha: Academia.
- Joos, M. (1961):** The five clocks, *International Journal of American Linguistics* 28, No. 2/5; knižně New York: Harcourt, Brace, Jovanovich 1967.
- Kodýtek, V. (2006):** Vývoj se nevrací – odsouvané problémy ano. In: *Slovo a slovesnost* 67, s. 195–204.
- Kodýtek, V. (2007a):** Mluvená čeština v Praze a Brně: sonda do mluvených korpusů. In: *Slovo a slovesnost*, 68, s. 23–37.
- Kodýtek, V. (2007b):** Variace v mluvené češtině v Čechách: sonda do ORAL2006. Předneseno na konferenci *Čeština v mluveném korpusu*. Praha 12.–14. 9. 2007.
- Kodýtek, V. (2008):** Variace v mluvené češtině v Čechách: sonda do ORAL2006. In: M. Kopřivová – M. Waclawičová (eds.): *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 132–140.
- Kraus, J. – Kuchař, J. – Stich, A. – Štícha, F. (1981):** Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. In: *Slovo a slovesnost* 42, s. 228–238.
- Kravčíšínová, K. – Bednářová, B. (1968):** Z výzkumu běžné mluvené češtiny. In: *Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia* 10, s. 305–320.
- Kučera, H. (1955):** Phonemic variations of spoken Czech. In: *Slavic Word* (Supplement to Word 11), s. 575–602.
- Kučera, H. (1961):** *The phonology of Czech*. The Hague: Mouton.
- Labov, W. (1966):** *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. (1989):** Exact description of the speech community. In: R. W. Fasold – D. Schiffrin (red.) *Language change and variation*, Amsterdam, s. 1–57.
- Mattheier, K. J. (red.) (2004):** Sociolinguistics/Soziolinguistik, Vol. 1 a 2, completely revised and extended edition. Berlin, New York, s. 412–416.
- Mathesius, V. (1933):** Probleme der tschechischen Sprachkultur. In: *Slavische Rundschau* 5, s. 70–85. Přeloženo: Problémy české jazykové kultury. In: V. Mathesius: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich 1947, s. 436–458.
- Minářová, E. – Ondrášková, K. (red.) (2004):** *Spisovnost a nespisovnost – Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: MU, Pedagogická fakulta, s. 204–209.

- Nebeská, I. (1996):** *Jazyk - norma - spisovnost*. Karolinum, Praha.
- Nekvapil, J. (2007):** Kultivace (standardního) jazyka. In: *Slovo a slovesnost* 68, s. 287–301.
- Nekvapil, J. – Nekula, M. (2006):** K jazykové situaci v nadnárodních podnicích působících v České republice. In: *Slovo a slovesnost* 67, s. 83–95.
- Nerlich, L. (2009):** Konzervativní, či liberální přístup k českému jazykovému standardu? Výsledky sondy mezi mladými českými lingvisty na Univerzitě Řezno. In: *Naše řeč* 92, s. 122–144.
- Novák, P. (1962):** O smysl diskuse o mluvené češtině. In: *Slovo a slovesnost* 23, s. 266–272.
- Rosa, W. J. (1672):** *Čechořečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae*. Translated into English by Gavin Betts and Jiří Marvan. Praha: Porta 1991.
- Saussure, F. de (2007):** *Kurs obecné lingvistiky*. Přeložil, doplnil a poznámkami opatřil František Čermák. Praha: Academia.
- Sgall, P. (1990):** Chceme spisovnou češtinu ochuzovat a činit nemluvnou? (Na okraj jedné recenze.). In: *Slovo a slovesnost* 51, s. 60–63.
- Sgall, P. (1994):** Spisovnost a kultura vyjadřování. In: *Slovo a slovesnost* 55, s. 34–47.
- Sgall, P. (2001):** Volnost jako univerzální vlastnost jazyka. In: J. Karlík a Z. Hladká (red.): *Čeština, univerzální a specifika* 3, Brno: Masarykova univerzita, s. 49–57.
- Sgall, P. (2002):** Spoken Czech revisited. In: S. Franks, R. Feldstein a L. Janda (red.): *Where one's tongue rules well. A festschrift for Charles E. Townsend*, Ohio: Slavica Publishers, s. 299–309. Přetištěno v Sgall (2006), s. 420–429.
- Sgall, P. (2006):** *Language in its multifarious aspects* (red. E. Hajičová a J. Panevová). Karolinum: Praha.
- Sgall, P. – Bermel, N. – Čermák, F. – Hajičová, E. – Hronek, J. – Janda, L. – Kučera, H. – Kučera, K. – Schmiedtová, V. – Suk, J. – Townsend, Ch. (2001–2002):** Umění děti česky? In: *Český jazyk a literatura* 52, s. 237–243.
- Sgall, P. – Hronek, J. – Stich, A. – Horecký, J. (1992):** *Variation in language: Code switching in Czech as a challenge for sociolinguistics*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Sgall, P. – Panevová, J. (2004):** Jak psát a jak nepsat česky – Naše čeština a naše nešvary. Praha: Karolinum.
- Sgall, P. – Trnková, A. (1963):** K metodám zkoumání běžně mluvené češtiny. In: *Naše řeč* 46, s. 28–35.
- Starý, Z. (1995):** Ve jménu funkce a intervence. In: *Acta Universitatis Carolinae, Philologica*. Monographia CXXIII. Praha: Karolinum.
- Stich, A. (1987):** On the beginnings of Modern Standard Czech. In: *Probleme und Perspektiven der Satz- und Textbeschreibung XIV*, Praha: Matematicko-fyzikální fakulta UK, s. 121–128. Přetištěno v: Chloupek, J. – Nekvapil, J. (red.): *Studies in Functional Stylistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1993.
- Šonková J. (2008):** *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav Českého národního korpusu.
- Townsend, C. E. (1990):** *A description of spoken Prague Czech*. Columbus, Ohio: Slavica.
- Thomas, G. (1991):** *Linguistic purism*. London – New York: Longman.
- Trudgill, P. (1986):** *Dialects in contact. Language in society* 10, Oxford University Press.
- Vybíral, P. (2003):** „Ohlédnutí do budoucnosti“ češtiny. In: *Mednarodnij simpozij Obdobja 22 – Metode in zvrsti. Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na slovenskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, s. 83–90.
- Vybíral, P. (2004):** Obecná čeština nejen na Moravě. In: E. Minářová – K. Ondrášková (2004), s. 87–93.
- Zadeh, L. (1965):** Fuzzy sets. In: *Information and Control* 8, s. 338–353.

Analýza použití spisovné a obecné češtiny v úvodní fázi vyučovací hodiny

Jan Čihák

Vyučovací hodina reprezentuje v rámci procesu vyučování ucelený komunikační proces, který se ideálně vyznačuje několika etapami. V rámci nejtypičtějšího schématu kombinované vyučovací hodiny realizované frontálně a hromadně se realizuje celkem 6 různých fází, které na sebe navazují:¹

- 1) Úvodní část (organizační zahájení hodiny, administrativní úkony, motivace studentů k hodině)
- 2) Opakování předchozí látky
- 3) Výklad nové látky
- 4) Opakování, procvičení nové látky
- 5) Shrnutí nové látky
- 6) Zadání domácího úkolu

Je evidentní, že výše uvedený výčet představuje pouze ideální schéma, které se nerealizuje vždy, případně ne vždy se toto schéma realizuje proporcionálně ve stejném rozsahu. Pro účely naší analýzy se chceme soustředit na úvodní, organizačně-motivační část hodin a kvantitativně analyzovat využití spisovných a především distribuci nespisovných jazykových prostředků.

1. Komunikační charakteristika úvodní fáze vyučovací hodiny

Motivačně-organizační fáze hodiny je podle studovaných materiálů specifická tím, že nejméně souvisí, případně nesouvisí vůbec s odborným tématem hodiny, s probíranou látkou v porovnání s ostatními zmíněnými fázemi hodiny. V rámci této úvodní fáze se obvykle učitel zabývá několika standardizovanými úkony, jejichž specifická v rámci vyučovací jednotky je patrná v souvislosti s pojetím pedagogické komunikace jakožto komunikace sledující vždy nějaký formativní cíl.² V tomto smyslu úvodní fáze hodiny představuje pestrý vzorek komunikačních aktivit:

¹ Zpracováno podle Kalhous – Obst: 2002, s. 296.

² Mareš-Křivohlavý: 1995, s. 29.

1. Obsahem komunikace jsou organizační náležitosti vyučování, kdy nelze explicitně hovořit o formativním cíli pedagogovy komunikace (zápis do třídnice, zjišťování absencí). Lze konstatovat, že komunikace s tímto obsahem nesleduje primárně cíle výchovné, ale čistě praktické, informační, jejichž společným jmenovatelem je organizační zajištění průběhu vyučovací hodiny (nebo vyučovacího procesu obecně).

2. Jiným typickým jevem v úvodu hodiny je usměřování nevhodného chování studentů, kdy můžeme hovořit o komunikaci, která již má určitý výchovný cíl nesouvisející ovšem přímo s didaktickými cíli vyučovací hodiny. Tato komunikace se zaměřuje ze strany učitele na dosažení ideálních podmínek pro začátek obvykle druhé či v některých případech rovnou třetí fáze vyučovací hodiny (viz výše).

3. Dalším obvyklým jevem je podle sledovaného materiálu reflexe opravených testů či obecně výsledků hodnocení, učitel často vyvozuje závěry pro další klasifikaci atd. Tento typ komunikace sleduje naplňování vlastních výchovných cílů a často úzce souvisí s didaktickými cíli, které učitel stanovil v daném oboru v dané třídě. Tato komunikace může být nazvána pedagogickou metakomunikací,³ protože obsahem komunikace je primárně hodnocení dosažených výsledků či reflexe plnění didaktických cílů, nikoliv naplňování cílů samotných.

4. Nezřídka můžeme sledovat, že učitel hovoří se žáky na témata obecná, týkající se například chodu školy, událostí souvisejících s jeho plánovanou nebo neplánovanou absencí, osobními tématy nijak nesouvisejícími se školní realitou apod. Tato komunikace se odehrává také obvykle v úvodní fázi hodiny (zřídka i na závěr hodiny), jejím cílem často bývá reflexe organizačních problémů nebo jde o čistě konverzační témata (např. učitelovo postesknutí nad tím, že ve škole je zima).

Z tohoto přehledu vyplývá, že úvodní fáze hodiny poskytuje více prostoru pro užití různých jazykových variet. Témata, která se vyskytují v této fázi hodiny, totiž často nemusí souviset s tématy, která jsou předmětem výuky, a tak se tato fáze hodiny hypoteticky může jazykově více přiblížit běžně mluvenému jazyku – předmětem komunikace jsou totiž, jak vyplývá z výše uvedeného, především neodborné obsahy.

1.1 Z hlediska připravenosti komunikace můžeme hodnotit tuto fázi vyučovací jednotky jako spíše nepřipravenou komunikaci, v jistých souvislostech můžeme hovořit o rámcové připravenosti (dané zautomatizovaným sledem činností a dějů). Učitel totiž na začátku hodiny provádí některé úkony automaticky (i když v různém sledu), protože patří k jeho nepedagogickým, administrativním povinnostem zapisovat do třídnice, zjišťovat absence

³ Mareš-Křivohlavý: 1995, s. 27.

apod. Komunikace, která se v rámci těchto úkonů odehrává, může mít připravený rámec v tom smyslu, že je to stereotypně se opakující činnost – dochází zde tedy k určité automatizaci sledu obsahu komunikace. Tento typ komunikace navíc může sám o sobě signalizovat začátek hodiny, studenti mohou vnímat učitelovo úvodní „úřadování“ jako signál ke zklidnění a koncentraci.

1.2 Z hlediska lingvistického jde tedy o komunikaci, v níž převládá nepřipravenost. Pro situaci je typická přítomnost jednoho komunikanta (učitele), jehož sociální role i odbornost je nadřazena ostatním účastníkům komunikace, ostatní komunikanti tvoří z hlediska sociálních rolí homogenní skupinu, která je učiteli v rámci komunikační situace podřízena. Tato distribuce rolí je neměnná a pevně daná charakterem komunikační situace, v níž se komunikace odehrává. Jak uvádí J. Svobodová, nejtypičtější typ dialogu, který se odehrává ve vyučovací hodině, je modelován jako tzv. výukový dialog, který probíhá mezi učitelem na jedné straně a žáky (žákem) na straně druhé.⁴

Skupina, ve které se komunikace odehrává, variuje od malé (do 10 účastníků) po středně velkou (v našem případě do 30 účastníků). Učitel tedy kontroluje/řídí proces komunikace a rozhoduje o tom, kdo, kdy a jak dlouho bude mluvit. Je pochopitelné, že v úvodní fázi hodiny je to učitel, kdo převážně hovoří, klade zjišťovací otázky celé skupině nebo žákovi určenému jako služba (např. v případě zjišťování absencí či při tématech kolem třídní knihy), udílí pokyny skupině k organizaci hodiny apod. Jedná se tedy převážně o dialog řízený.

Úvodní fáze hodiny má zřetelně dialogickou povahu s velmi rychlým sledem střídání replik. Nejde ovšem o vzájemné navazování, většinou se jedná o uzavřené výměny učitelovy otázky a studentovy odpovědi – celkově jde o výměny o celkově dvou nebo třech výpovědích.⁵

1.3. Co se týče samotných úvodních fází hodin, lze jen velmi těžko zobecnit, jak dlouho tato fáze trvá – u každého učitele jsou individuální rozdíly velmi patrné i v rámci jeho vlastních hodin. Lze konstatovat, že někdy zabírá úvodní fáze až čtvrtinu vyučovací hodiny, jindy se omezuje na doslova několik sekund, v nichž učitel žáky obvykle pozdraví a rovnou se věnuje opakování. Učitel signalizuje přechod k další fázi vyučovací hodiny nejčastěji těmito způsoby:

⁴ Svobodová: 2000.

⁵ K charakterizaci jednotlivých fází komunikace ve vyučovací hodině viz Sinclair – Coulthard: 1972, s. 21n. Autoři stanovují pojem výpověď (utterance) jako vše, co říká jeden mluvčí, než je vystřídán mluvčím jiným. Jako výměnu (exchange) stanovují jednotku komunikace, kdy dojde nejčastěji k položení otázky a jejímu zodpovězení studentem, často ještě následovanou učitelovým zhodnocením odpovědi. Jde tedy o jednotky jazykového diskurzu, nikoliv o jednotku pedagogické komunikace v širším slova smyslu.

- a) otázka pro všechny studenty bez individualizovaného adresáta (*Kde jsme skončili? Posledně jsme stihli XY, je to tak?*)
- b) otázka směřovaná k individuálnímu studentovi (*Tak, zeptáme se XY, co je to...?*)
- c) výpověď, jejíž funkcí je informovat studenty o následujícím dění v hodině (*Tak, a my se poposuneme dál. Probrali jsme XY, já bych na to teď navázal...*)
- d) Výpověď s funkcí pokynu, instrukce (*tak si vezte učebnice...; listněte si sešitem a já vám budu říkat*).
- e) Výpověď s funkcí připomenutí minulé látky (*Takže včera jsme dělali...*)
- f) Výpověď s funkcí výzvy ke ztišení a soustředění (*Jedem, klid!; tak dneska, šššš...*)

1.4. Materiál, který slouží jako podklad této analýzy, se vyznačuje velikou různorodostí, co se týče právě strukturace a obsahu jednotlivých úvodních fází vyučovacích jednotek. Celkově jsme sledovali 20 učitelů různých předmětů, dohromady 85 standardních vyučovacích hodin, což představuje cca 3825 minut záznamu. Z tohoto korpusu jsme vydělili všechny úvodní fáze hodiny, jejichž konce jsme identifikovali na základě výše uvedených signálů. Celkem má tento subkorpus cca 12000 slov. Všichni zúčastnění učitelé věděli, že jsou nahráváni (nahrávali se sami, ve třídě nebyla přítomna žádná cizí osoba), stejně tak o tom obvykle věděli i studenti.

Tyto vyučovací hodiny proběhly v letech 2005-2007 na středních školách v Praze a ve středních Čechách, kde obecná čeština silně konkuruje především v mluvené sféře češtině spisovné. Pro srovnání našeho materiálu jsme využili již zpracované kvantitativní analýzy podobného typu. Maglione⁶ využívá k analýze frekvence obecněčeských prvků TV pořady diskusního charakteru Bar Nic ve zlým, Věšák, dále setkání OF (především Havel) a 7 rodilých mluvčích češtiny žijících v Praze a narozených v Čechách. Její korpus pochází z období 90. let 20. století a z prvních let 21. století.

Další kvantitativní analýzu provedla Hedin⁷ především na nahrávkách z televizních diskusních pořadů z 90. let a z první poloviny nultých let 21. století. K detailnější charakteristice obou porovnávaných korpusů viz níže.

⁶ Maglione: 2003.

⁷ Hedin: 2004.

2. Charakteristika sledovaných obecněčeských prvků

1) Fonologické alternace

Za účelem fonologické kvantitativní analýzy jsem zvolil nejtypičtější jevy, kterými se na této rovině odlišuje OČ od SČ. Tyto jevy můžeme dál členit na alternace systémové, jejichž podstatou je existence binárních fonologických variant SČ a OČ, a nesystémové, mezi něž řadíme zjednodušování souhláskových skupin a ztrátu samohláskové kvantity. Vzhledem k tomu, že nesystémové varianty považujeme spíše za projev techniky mluvené řeči a nikoliv primárně za znak obecné češtiny, nevěnujeme jim zde pozornost.

Systémové alternace

Podle Sgalla a Hronka⁸ jde o:

- 1) **úžení ý>ej**
- 2) **přehlásku é>í**
- 3) **protetické v na začátku slov začínajících na o**

Ad 1) Tuto skupinu dělím dále podle místa výskytu alternace následovně:

1a) OČ -ej ve finální pozici (dobrej)

Alternace v této subkategorii jsou podle Sgalla – Hronka⁹ frekventovanější než v dalších dvou subkategoriích. Patří k nejhojněji využívané alternaci v celých Čechách, na západní Moravě i ve velkých moravských městech. Maglione¹⁰ uvádí celkově 49% výskytů varianty -ej, naproti tomu frekvence této koncovky je zřetelně nižší (19%) u Hedin,¹¹ která analyzovala alternace v televizních pořadech diskusního charakteru mající povahu polooficiálního diskurzu.

1b) OČ -ej- v nefinální pozici, ale ne v kořenu slova (dobrejma)

Tuto pozici charakterizujeme jako velmi málo frekventovanou ve spisovném mluveném projevu, typickou spíše pro každodenní hovor v Čechách a zčásti na Moravě. Alternace ýx – ejx je v našem korpusu zastoupena jen velmi okrajově, což ukazuje její nevhodnost pro školní komunikaci, obecně pro danou komunikační sféru. Procenta výskytu u Maglione (v analýze televizního diskurzu) i Hedin jsou velmi nízká (15% a 12%) a dokazují tak malé rozšíření v diskurzích polooficiálního charakteru, naproti tomu výskyt této variety ve výzkumech každodenní komunikace je u Maglione 48%.

⁸ Sgall – Hronek: 1992, s. 30n.

⁹ Sgall – Hronek: s. 32.

¹⁰ Maglione: 2003, s. 92.

¹¹ Hedin: 2004, s. 78.

1c) OČ -ej- v kořenu slova (bejt)

Jak uvádí Hedin, „it is difficult to draw definitive conclusions regarding alternation in stem position. This alternation is highly lexically dependent...“.¹² V našem korpusu se objevuje nejčastější alternace v kořenu slovesa *být* (podoba s -ej- celkem 5x oproti 12 spisovným výskytům tvarů slovesa *být* u češtinářů – v této kategorii je to jediný výskyt alternace *y>ej*), u nečeštinářů najdeme celkem 29 možných alternací, z čehož 5 představuje typ *bejt*, oproti 4 užitím tvaru *být*). U ostatních slov je případná alternace spíš hypotetická (jde o slova jako *výklad*, *výkaz*, *výnos*, *zmylit se*, *chýlit se*, *výroba*) Tato slova nenalezneme v podobě -ej- v kořenu ani v korpusu Oral 2008 a PMK, jeden výskyt dokládá korpus Oral 2006. Oproti doloženým výskytům alternací v našem korpusu ve slově *tejden*, *zejtra*, *zejtřek*, u nichž je alternace běžná a podle údajů z mluvených korpusů ÚČNK Oral 2006, Oral 2008 a PMK v mluveném jazyce převládá podoba s -ej-. Z toho vyplývá, že jediné alternace, které můžeme považovat za relevantní, jsou v našem korpusu u slovesa *být* a dále u slov *týden*, *zítra*, *zítřek*, *brýle* a jejich tvarů, které se v našem korpusu vyskytly.

Maglione uvádí celkově 28% výskytů varianty -ej-, Hedin 23%.

Procentuální výskyty všech tří variant zachycují následující tabulky:

A) Češtináři

	Češtináři SČ varianta	Češtináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
1a	50	5	55	91% / 9%
1b	17	0	17	100% / 0%
1c	21	5	26	81% / 19%

B) Nečeštináři

	Nečeštináři SČ varianta	Nečeštináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
1a	30	13	43	70% / 30%
1b	6	3	9	67% / 33%
1c	8	9	17	47% / 53%

¹² Hedin: 2004, s. 78-79.

C) Studenti

	Studenti SČ varianta	Studenti OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
1a	10	4	14	71% / 29%
1b	0	0	0	0% / 0%
1c	0	7	7	0% / 100%

Celkem v rámci sledovaného korpusu

	SC varianta	OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ	Maglione SČ/OČ	Hedin SČ/OČ
Podskupina						
1a	90	22	112	80% / 20%	51% / 49%	80% / 20%
1b	23	3	26	88% / 12%	72% / 28%	88% / 12%
1c	29	21	50	58% / 42%	72% / 28%	77% / 23%

Výsledky:

U skupiny 1a vykazuje výsledný poměr OČ prostředků téměř shodu s Hedin (19%), přesná shoda je u skupiny 1b (Hedin – 12%), avšak téměř dvojnásobné číslo najdeme u skupiny 1c. To může být dáno faktem, že kromě frekventovaného slovesa *být*, které se nejčastěji vyskytuje v alternaci s tvarem *bejt*, vstupují do srovnání i slova velmi frekventovaná v úvodní fázi hodiny (*zítra, týden x zejtra, zejtrék, tejden*) – v úvodní fázi hodiny často učitel plánuje, určuje časové úseky, před opakováním odkazuje k minulým hodinám.

Náš výzkum ukázal nulový výskyt alternace 1b u češtinářů, nicméně u nečeštinářů se objevuje tato varianta v celkem 33% možných výskytů. Vysvětlením může být pevnější chápání i úvodní fáze hodiny jakožto součásti vzdělávání v češtině u češtinářů, na rozdíl od učitelů jiných předmětů, u nichž dialogická komunikace v úvodu hodiny odpovídá spíše pojetí neformální, každodenní komunikace.

Celkově nízký výskyt variant u studentů je dán relativně malým prostorem, který studenti v úvodní fázi mají k vlastní řečové činnosti – ve sledovaném korpusu je řečově dominantní učitel.

Ad 2) Přehláska é>í alternuje v českém slově rovněž ve třech různých pozicích. Jde o:

2a) finální pozici v koncovce

V této pozici je zúžené -í běžné v každodenním hovoru v Čechách i na západní Moravě a proniká i do spisovného hovoru, zatímco původní -é získává knižní nádech.¹³ Maglione¹⁴ uvádí celkem 72% obecněčeských alternací tohoto typu, Hedin 30%.¹⁵ Náš korpus obsahoval celkem 28% obecněčeských alternací é>í.

2b) nefinální pozici (v příponě před souhláskou či skupinou hlásek)

Pro úžení é>í v této pozici platí stejný výskyt jako pro předcházející alternaci. Sgall – Hronek nevydělují tuto kategorii zvlášť, nicméně naše korpusová data ukázala, že výskyt obecněčeské variety v této pozici je mnohem řidší než u předchozí kategorie především u češtinářů. V ostatních skupinách nečeštinářů a studentů se naopak tato alternace objevuje častěji. Hedin považuje obecněčeskou variantu za velmi frekventovanou, blížíci se frekvenci alternace é>í (v jejím korpusu 28%).¹⁶ Maglione uvádí dokonce 58% výskytu této obecněčeské variety. Z našeho korpusu vyplývá, že češtináři tuto variantu používali velmi zřídka (7%), zatímco použití v ostatních skupinách je bohatší. Nicméně výskyt možné alternace byl u nečeštinářů i studentů natolik nízký, že tato data nejsou úplně spolehlivá.

2c) pozici v kořenu slova

Tato alternace je Hedin považována za velmi signifikantní znak obecné češtiny, protože v jejím materiálu se objevil pouze v pořadech neformálního charakteru.¹⁷ Sgall a Hronek považují některé lexikalizované případy výskytu í namísto é v kmeni slova za náležející k hovorové vrstvě spisovného jazyka (*mlíko, polívka, míň, líp*), slova jako *kamínek, polínko* jsou v SČ stylově neutrální s případnou variantou knižní (*kamének, polénko*). Proto umísťují tuto alternaci na pozici 1-a. Maglione uvádí celkem 60% výskytu obecněčeské variety, Hedin 25%.

Potvrdit ani zpochybnit hojný nebo malý výskyt í namísto é v kmenech slov nemůžeme, protože korpus neobsahoval dostatek statisticky relevantních výskytů.

Frekvence výskytu všech tří alternací je následující:

¹³ Sgall – Hronek: s. 31.

¹⁴ Maglione: 2003, s. 92.

¹⁵ Hedin: 2004, s. 88.

¹⁶ Hedin: 2004, s. 82.

¹⁷ Hedin: 2004, s. 82.

A) Češtináři

	Češtináři SČ varianta	Češtináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
2a	91	22	113	81% / 19%
2b	27	2	29	93% / 7%
2c	0	2	2	0% / 100%

B) Nečeštináři

	Nečeštináři SČ varianta	Nečeštináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
2a	46	22	68	68% / 32%
2b	7	4	11	64% / 36%
2c	1	1	2	50% / 50%

C) Studenti

	Studenti SČ varianta	Studenti OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
2a	0	9	9	0% / 100%
2b	1	4	5	25% / 75%
2c	0	0	0	0% / 0%

Celkem v rámci sledovaného korpusu

	SČ varianta	OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ	Maglione SČ/OČ	Hedin SČ/OČ
Podskupina						
2a	137	53	190	72% / 28%	28% / 72%	70% / 30%
2b	35	10	45	78% / 22%	42% / 58%	72% / 28%
2c	1	3	4	25% / 75%	40% / 60%	75% / 25%

Ad 3) Protetické v-

Protetické v- na začátku slov začínajících na o- je podle Sgalla a Hronka běžné na celém území Čech, západní i střední Moravy (zde je na ústupu vlivem SČ a východní části Moravy).

Zařazení na funkční stupnici je podle Sgalla a Hronka různé, nicméně geograficky jde o podoby běžně užívané v Čechách a v západní části Moravy.¹⁸

Různost funkčního zařazení je dána nestejným stylistickým zabarvením slov s protetickým v-. Jak uvádí Hronek,¹⁹ slova jako *vo, von, voko, voběd, vobraz* jsou běžná v každodenním hovoru i v projevech částečně spisovných bez expresivního zabarvení. Naproti tomu slova jako *vobec, vosoba, vokres* mají expresivní zabarvení a slova typu *otec* nebo *ovoce* se s protetickým v- vůbec neobjevují nebo jen velmi vzácně. Je tedy evidentní, že protetické v- má výrazně lexikalizovaný charakter.

V souladu s Hedin: 2004 dělím tuto skupinu dále na slova:

3a) autosémantická a 3b) synsémantická

Ad 3a) V této skupině slov jsme sledovali všechna autosémantická slova začínající na o- a jejich kolokabilitu s protetickým v-. Je evidentní, že ne všechna autosémantická slova se s protetickým v- spojují stejně, pravidlo protetického v- před o- v obecné češtině tedy neplatí u všech slov stejně. V korpusu se objevila slova běžně se spojující s v- (*voběd, vodešla, vodposlouchávat, vodcházím* apod.), naopak se potvrzuje, že především slova odborného, knižního charakteru nebo slova přejatá se s protetickým v- nespojují (*ofset, organizace, osvícenství, opět*).

Slova mající protetické v- po předponě jsme v korpusu nenalezli, zato máme doloženo 5 výskytů slova *zopakovat* ve spisovné podobě bez protetického v-.

Ad 3b) Slova synsémantická (zájmena *on, ona, ono*, předložka *od, ode, o*) jsou v korpusu velmi hojná, přesto je jejich výskyt s protetickým v- velmi minimální.

K celkově nízkému výskytu protetického v- v našem korpusu můžeme dodat asi tolik, že jeho frekvence, stejně jako v analýze televizního diskurzu Hedin (celkem 12%) a Maglione (12%, celkově 24%), je oproti ostatním fonologickým alternacím nízká, v našem korpusu ještě nižší než ve výše zmiňovaných analýzách. Zdá se, že protetické v- je chápáno jako nejvýraznější projev OČ,²⁰ a proto ve školním diskurzu, který směřuje ke spisovnosti, má velmi malé zastoupení u učitelů. „*This can be interpreted as indicating that prothetic v- is more discourse-bound than other elements, which is supported by the fact that prothetic v- is underrepresented in literary texts.*“²¹

¹⁸ Sgall – Hronek: 1992, s. 28.

¹⁹ Hronek: 1972, s. 26.

²⁰ Hedin: 2004, s. 84.

²¹ Hedin: 2004, s. 85.

Naproti tomu vysoké zastoupení najdeme u studentů. Jestliže přijmeme fakt, že protetické v- je nejvýraznější projev OČ, pak jeho vysoký výskyt v mluvě studentů znamená odlišné chápání podstaty sledované komunikační situace, tj. nikoliv jako situace oficiální až polooficiální, ale jako situace běžné, každodenní komunikace.

A) Češtináři

	Češtináři SČ varianta	Češtináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
3a	55	1	56	98% / 2%
3b	22	5	27	81% / 19%
obě skupiny	77	6	83	93% / 7%

B) Nečeštináři

	Nečeštináři SČ varianta	Nečeštináři OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
3a	69	4	73	94% / 6%
3b	29	3	32	91% / 9%
obě skupiny	98	7	105	93% / 7%

C) Studenti

	SČ varianta	OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ
Podskupina				
3a	10	8	18	56% / 44%
3b	8	4	12	67% / 33%
obě skupiny	18	12	30	60% / 40%

Celkový výskyt alternací o x vo

	SČ varianta	OČ varianta	Celkem možných alternací	Procento SČ/OČ	Maglione SČ/OČ	Hedin SČ/OČ
Podskupina						
3a	134	13	147	91% / 9%	84% / 16%	90% / 10%
3b	59	12	71	83% / 17%	69% / 31%	86% / 14%
obě skupiny	193	25	218	89% / 11%	76% / 24%	88% / 12%

2) Morfologické alternace

Morfologických alternací obecněčeských a spisovných prvků je celá řada a je velmi obtížné vybrat pro analýzu ty, které jsou důležitější než ty druhé. V zásadě vycházíme z alternací sledovaných již Bermelem²² a Hedin, nicméně jejich počet jsme zredukovali na ty, které se vyskytly v korpusu nejčastěji, a poskytují nám tak alespoň relevantní statistické výsledky.

Za nejvýraznější morfologický znak obecné češtiny považujeme v souladu se zmiňovanými podobnými analýzami unifikovanou koncovku Inst. pl. *-ma* u podstatných a přídavných jmen,²³ zájmen a číslovek, dále tvary kondicionálu *bysem*, *bysme* namísto spisovného *bych*, *bychom*, zkracování koncovky *-me* v 1.os. č.j. mn. u sloves majících v 1. os. č.j. koncovku *-u*.

Za další typický jev obecné češtiny, který se v obecné češtině výrazně projevuje a který se výrazněji objevuje i v našem korpusu, považujeme vynechávání *-l* v přičestí minulém a samozřejmě i obecněčeskou unifikaci tvrdých adjektivních koncovek, zde na nejvýraznějším příkladu mužských životných adjektiv v Nom. pl. a Nom./Ak. pl. neuter.

A) Češtináři

Typ alternace	Počet výskytů SČ	Počet výskytů OČ	Celkem počet možných výskytů	Procento SČ/OČ
-mi x -ma (pl. inst)	3	3	6	50% / 50%
bychom x bysme	7	1	8	88% / 12%
bych x bysem	9	0	9	100% / 0%
neseme – nesem	30	11	41	73% / 27%
-l v přičestí	3	3	6	50% / 50%
dobří x dobrý	8	3	12	67% / 33%
dobrá auta x dobrý auta	7	0	7	100% / 0%

B) Nečeštináři

Typ alternace	Počet výskytů SČ	Počet výskytů OČ	Celkem počet možných výskytů	Procento SČ/OČ
-mi x -ma (pl. inst)	10	8	18	56% / 44%

²² Bermelel: 2001.

²³ Hedin: 2004, s. 96: „The ending *-ma* is one of the clearest morphological markers of CC, as it is also frequent in the language.“. Sgall – Hronek: 1992, s. 38: „Koncovka *-ma* je tedy všeobecným znakem obč., týkajícím se celého skloňování a rozšířeným, jak už jsme poznamenali, i na Moravě.“

bychom x bysme	6	8	14	43% / 57%
bych x bysem	19	0	19	100% / 0%
neseme – nesem	40	4	44	91% / 9%
-l v příčestí	1	1	2	50% / 50%
dobří x dobrý	5	1	6	83% / 17%
dobrá auta x dobrý auta	1	1	2	50% / 50%

C) Studenti

Typ alternace	Počet výskytů SČ	Počet výskytů OČ	Celkem počet možných výskytů	Procento SČ/OČ
-mi x -ma (pl. inst)	0	2	2	0% / 100%
bychom x bysme	0	3	3	0% / 100%
bych x bysem	8	1	9	89% / 11%
neseme – nesem	2	3	5	40% / 60%
-l v příčestí	1	3	4	25% / 75%
dobří x dobrý	0	0	0	0% / 0%
dobrá auta x dobrý auta	0	0	0	0% / 0%

D) Celkem

Typ alternace	Počet výskytů SČ	Počet výskytů OČ	Celkem počet možných výskytů	Procento SČ/OČ	Maglione SČ/OČ ²⁴	Hedin SČ/OČ
-mi x -ma (pl. inst)	13	13	26	50% / 50%	50% / 50%	84% / 16%
bychom x bysme	13	12	25	52% / 48%	-/-	77% / 23%
bych x bysem	36	1	37	97% / 3%	-/-	100% / 0%
neseme – nesem	72	18	90	80% / 20%	-/-	93% / 7%
-l v příčestí	5	7	12	42% / 58%	-/-	55% / 45%
dobří x dobrý	12	4	16	75% / 25%	-/-	67% / 33%
dobrá auta x dobrý auta	8	1	9	89% / 11%	31% / 69%	83% / 17%

²⁴ Maglione nesleduje všechny naše morfologické varianty, její analýza je zaměřena primárně na fonologické alternace.

Výsledky:

Zdá se, že korpus čítající cca 12000 slov, jako je ten náš, není dostatečným materiálem pro analýzu morfologických alternací. I tak lze vysledovat, že například konkurence koncovek plurálu instrumentálu *-mi x -ma*, kondicionály *bychom x bysme* (zde ovšem hraje podstatnou roli to, že tyto dva tvary představují knižní resp. obecněčeskou varietu, mezi nimiž v češtině neexistuje neutrální tvar – mluvčí zde zjevně pocítávají rozpaky nad použitím obou tvarů, protože ani jeden z nich není zřejmě pocítován jako patřičný pro danou situaci) nebo vynechávání koncového *-l* v přičestí, což jsou, jak již bylo řečeno, výrazné znaky právě obecné češtiny, zřetelně vystupuje na povrch i v prostředí, které obvykle spojujeme s užíváním spisovné češtiny v mluveném projevu.

Velice zajímavá je zjištěná frekvence distribuce *bych x bysem*, kde, oproti konkurenci *bychom x bysme*, mluvčí zřetelně preferují tvar spisovný, zřejmě tedy tento tvar není pocítován jako knižní, naopak tvar *bysem* je zjevně pocítován jako „příliš“ obecněčeský.

Co se týče zbývajících morfologických alternací, jsou možná až překvapivě blízké zjištěním Hedin. U konkurence typu *dobrá auta x dobrý auta* se u Maglione zřetelně projevuje charakteristika jejího korpusu. Zatímco v televizních nahrávkách zaznamenává 0% výskytu obecněčeské varianty a v nahrávkách schůzí Občanského fóra 30%, v nahrávkách soukromých rozhovorů zaznamenává 100% obecněčeské variety, což celkový výsledek výrazně zkresluje.

3. Celkový přehled procentuálního výskytu obecněčeských variant podle četnosti

Do následujícího shrnujícího přehledu jsme záměrně vybrali pouze ty varianty, které se vyskytovaly statisticky nejčastěji a které mají dostatek výskytů na to, aby nám poskytly důvěryhodná data. Náš výsledek pro přehlednost ještě jednou srovnáváme s celkovými výsledky Maglione a Hedin. Jednotlivé typy alternací jsou řazeny podle našeho zjištěného procenta výskytu.

1) Fonologické alternace

<u>Typ alternace</u>	<u>OČ</u>	<u>Maglione</u>	<u>Hedin</u>
xýx > NEJX	42%	28%	23 %
Xé > xí	28%	72%	28 %
éx > íx	22%	58%	28 %
Xý > xej	20%	49%	20 %
Ýx > ejx	12%	28%	12 %
o > vo	11%	24%	12 %

2) Morfologické alternace:

-mi > -ma (pl. inst)	50%	50%	16%
bychom > bysme	48%	-	23%
dobří > dobrý	25%	-	33%
neseme > nesem	20%	-	7%

4. Závěr

Je zjevné, že fonologické alternace jsou statisticky mnohem častější, a proto je jejich kvantitativní analýza spolehlivější než analýza alternací morfologických. Cílem naší analýzy nebylo detailně procházet jednotlivé možné variace mezi prostředky spisovné a obecné češtiny, ke kterým v mluvené řeči ve vyučovací hodině může docházet a také dochází, ale zachytit alespoň ty nejpodstatnější, na jejichž statisticky zpracovaném výskytu lze doložit relevanci jejich výskytu v úvodní fázi vyučovací hodiny.

Velice zajímavá je z tohoto úhlu pohledu téměř přesná shoda s Hedin, především ve fonologických alternacích. Zdá se tedy, že úvodní fáze vyučovací hodiny se svou frekvencí obecněčeských prvků zřetelně shoduje se zjištěním Hedin na korpusu televizních diskusních pořadů, tedy na pořadech polooficiálního charakteru. Větší rozdíly při porovnání s Maglione plynou především z toho, že Maglione užívá jako část svého korpusu i autentické nahrávky soukromého charakteru, takže výsledek je poněkud zkreslený.

I když se v našem případě jedná pouze o úvodní fáze vyučovacích hodin, domnívám se, že doložený nezanedbatelný výskyt obecněčeských prvků by měl být podnětem k dalšímu studiu zmíněné problematiky.

Literatura:

- BERMEL, N. (2000): *Register variation and language standards in Czech*. Lincom Europa, München.
- HEDIN, T. (2005): *Changing identities. Language variations on Czech Television*. Stockholm Slavic studies 29, Stockholm University.
- HRONEK, J. (1972): *Obecná čeština*. UK, Praha.
- KALHOUS, Z. – OBST, O. (2002): *Školní didaktika*. Portál, Praha.
- MAGLIONE, C. (2003): A remark on new research in everyday Czech. *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 79/80, s. 87–100.
- MAREŠ, J. – KŘIVOHLAVÝ, J. (1995): *Komunikace ve škole*. MU, Brno.
- SGALL, P. – HRONEK, J. (1992): *Čeština bez příkras*. H&H, Praha.
- SINCLAIR, J. – COULTHARD, R. (1975): *Towards an analysis of discourse: the English used by teachers and pupils*. Oxford: Oxford University Press.
- SVOBODOVÁ, J. (2000): *Jazyková specifika školské komunikace a výuka mateřštiny*. PedF OU, Ostrava.

Slovníky současných slovanských jazyků (Plány a výsledky české vícejazyčné lexikografie)

Seminář na toto téma pořádalo Jazykovědné sdružení ČR dne 13. května 2010 v prostorách Akademie věd České republiky na Národní třídě v Praze. Čtenářům Jazykovědných aktualit přinášíme přednesené příspěvky v podobě relativně úplné nebo zkrácené. Chybí mezi nimi pouze příspěvek, který přednesl Nikolaj P. Savický na téma *Ukrajinsko-český slovník neologismů*. Všem autorům ze Slovanského ústavu AV ČR i z Ústavu pro jazyk český AV ČR Jazykovědné sdružení děkuje za vystoupení a přípravu textů pro JA.

Rusko-česká slovníková databáze

Iveta Krejčířová – Karolína Skwarska

I. KREJČÍŘOVÁ:

Dvojjazyčná rusko-česká a česko-ruská lexikografie má ve Slovanském ústavu dlouholetou tradici. Především nelze nezmínit jejího zakladatele, legendu moderní rusko-české lexikografie profesora Leontije Vasiljeviče Kopeckého. Ten již ve svém prvním, jednosvazkovém *Rusko-českém slovníku*, vydaném v roce 1937, zachytil tehdy aktuální porevoluční slovní zásobu. Jeho stěžejní dílo, šestisvazkový *Velký rusko-český slovník*, vznikalo v letech 1952–1964. Kolektiv autorů pod jeho vedením vytvořil dílo unikátní jak svým rozsahem, tak i metodikou zpracování. Materiál pro slovník byl získáván převážně vlastní excerpcí ruské beletrie, ale i odborné literatury, a mnoho výrazů v něm obsažených nebylo tehdy ještě zachyceno dokonce ani v ruských výkladových slovnících. Obzvláště jeho 6. díl, *Dodatky*, lze svým způsobem považovat za slovník neologismů. Svým rozsahem i kvalitou tento slovník daleko přesáhl dobu svého vzniku a je dodnes vysoce ceněn a vyhledáván jak u nás, tak i v Rusku.

Po vydání slovníku pokračoval již zkušený kolektiv v lexikografické práci. V 70. letech vyšel dvousvazkový *Česko-ruský slovník*, poté následoval dvousvazkový *Rusko-český slovník*. Hlavními redaktory byli L. V. Kopeckij, O. Leška a J. Filipec. Tyto slovníky byly vydány ve

spolupráci se sovětským nakladatelstvím a byly určeny jak českému, tak i ruskému uživateli. Oba obsahovaly též gramatickou přílohu.

Ani po vydání těchto slovníků se kolektiv neodmlčel. Ačkoliv pracoval v různých dobách pod hlavičkou různých akademických pracovišť a jeho složení se obměňovalo, pokračoval v mravenčí lexikografické práci – tentokrát na vytvoření pandánu k Velkému rusko-českému slovníku. Slovník vznikl v 70. a 80. letech jako pětidílný *Velký česko-ruský slovník* a jeho první dva svazky byly odevzdány do tisku na podzim roku 1989. Bohužel již počátkem příštího roku je nakladatelství vrátilo s tím, že jeho vydání není aktuální. A tak téměř hotový rukopis dodnes leží ve skříni ve Slovanském ústavu AV ČR. Teď se ale zdá, že jeho osud přece jen není zcela bez naděje. Podařilo se nám naskenovat všech 21 834 stran strojopisu, převést je do Wordu a vypálit na CD. Slovník je tak připraven pro případné další využití.

Nová doba však lexikografům také přála. Převratné změny, hlavně v oblasti politické a ekonomické, které proběhly v České republice i v Rusku, se zákonitě odrazily ve slovní zásobě obou jazyků a vznikala potřeba lexikograficky je zpracovat, a tak se náš lexikografický kolektiv soustředil hlavně na neologii a neografii. Na základě grantu GA AV ČR vznikl *Rusko-český a česko-ruský slovník neologizmů*, který vydalo nakladatelství Academia v roce 1999. Tento slovník obsahuje jak výrazy zcela nové, tak i výrazy z různých důvodů dosud lexikograficky nezpracované. Ve svých zhruba dvou tisících hesel tudíž zachycuje vedle výrazů odborného až terminologického charakteru i značný počet výrazů expresivních či vulgárních, které nebyly do slovníků zařazovány z důvodu tabuizace. Při zpracování byly využity nejnovější dostupné prameny i rozsáhlá vlastní excerpcce, zejména z denního tisku. Slovník se setkal s poměrně značným zájmem ze strany uživatelů, proto práce na něm pokračovaly. Bylo shromážděno téměř dvojnásobné množství materiálu a v roce 2004 se na pultech objevilo druhé, podstatně rozšířené vydání Rusko-českého a česko-ruského slovníku neologizmů.

V polovině 90. let projevilo nakladatelství LEDA zájem o reedici dvousvazkového Česko-ruského slovníku. Byly provedeny úpravy textu podle nových pravidel českého pravopisu a inovován heslář. Některé výrazy zastaralé nebo příliš poplatné minulé době byly vyškrtnuty a nahrazeny novými výrazy převážně z oblasti ekonomiky (*dealer, leasing* aj.), techniky (*mobilní telefon, notebook* aj.), politických a společenských reálií (*euroregion, disent, narkomafie* aj.), z oblasti hudby, sportu apod. Vedle spisovné slovní zásoby se v rozšířené míře uvádějí i výrazy hovorové a obecné češtiny. Celkem bylo dodáno přes 3000 nových slov a slovních spojení. Slovník vydalo nakladatelství LEDA v roce 2002 pod názvem *Velký česko-ruský slovník* jako vůbec první česko-ruský slovník v elektronické podobě. Po dalším

výrazném rozšíření (přibližně o 5000–7000 slov, výrazů a slovních spojení) se slovník v knižní podobě objevil na trhu v roce 2005. V r. 2006 obsadil 2. místo v soutěži Jednoty překladatelů a tlumočnicků Slovník roku v kategorii překladových slovníků.

V té době vznikla myšlenka vytvořit nový, tentokrát rusko-český slovník. Bylo zřejmé, že starým způsobem už to nepůjde, a tak jsme v roce 2006 podali na GA AV ČR žádost o grant na téma *Komplexní konfrontační popis slovní zásoby ruštiny a češtiny s přihlédnutím k její dynamice*. Cílem tohoto grantového projektu je vytvořit databázový zdroj jako východisko pro popis aktuálního stavu slovní zásoby ruštiny ve srovnání s češtinou. Současná lexikografie se nachází na přelomu dvou období – období klasické lexikografické práce, tedy metody ruční excerpce a dlouhých desetiletí shromažďování lístkových katalogů, případně čerpání materiálu z existujících slovníků, a začínajícího období moderních počítačových lexikografických metod založených na korpusových databázích, případně elektronických slovnících a jiných zdrojích. Vybudování strukturované elektronické databáze je základem moderní lexikologické a lexikografické práce, tedy i té naší. Elektronická databáze má proti klasickému slovníku tu výhodu, že je snadno aktualizovatelná, modifikovatelná a otevřená. Snažili jsme se vypracovat metodu co nejefektivnějšího spojení klasické lexikografie s novými možnostmi elektronického zpracování jazykových dat. To se nám alespoň zčásti podařilo hlavně díky tomu, že jsme získali pro spolupráci zkušeného programátora, který má zkušenosti s programováním v češtině i v ruštině. Ve srovnání s nejnovějšími trendy a metodami však zůstáváme někde na poloviční cestě, to znamená, že, stručně řečeno, moderní obal plníme více či méně klasickým obsahem.

Nešli jsme cestou vytváření vlastních korpusů, protože to by bylo při našich personálních, finančních i technických podmínkách značně komplikované, nehledě na to, že základní slovní zásoba ruštiny ve vztahu k češtině už byla lexikograficky zpracována mnohokrát. Rozhodli jsme se spíše navázat na to, co už bylo v této oblasti vykonáno a pokračovat jak do šířky, tak do hloubky. Za lexikální základ naší databáze jsme zvolili ruský výkladový slovník *Толковый словарь русского языка* pod redakcí S. I. Ožegova a N. Ju. Švedovové z roku 1999 a jeho nejnovější vydání pod redakcí N. Ju. Švedovové z roku 2008, a *Толковый словарь русского языка начала XXI века*, vydaný v Petrohradě pod redakcí G. N. Skljarevské, s přihlédnutím k materiálu dvousvazkového *Rusko-českého slovníku a Rusko-českého slovníku* M. Vencovské (Leda, 2002). V první fázi byly na základě těchto slovníků vypracovány hesláře, ke kterým jsme přidali neologický materiál z *Rusko-českého a česko-ruského slovníku neologizmů* a z vlastní excerpce. Zároveň jsme vytvářeli základní koncepci slovníku a instrukce pro jeho zpracování. Obojí se průběžně

modifikovalo. V další fázi začal programátor na základě našich podkladových materiálů a představ o tom, jak by měl náš elektronický slovník vypadat a co by měl umět, vytvářet odpovídající program. Všechna data jsou umístěna v PostgreSQL databázi. Pro zjednodušení práce s databází byl vytvořen speciální software, založený na architektuře Client-Server, umožňující pracovat na dálku přes internet. Má dvě části: Application Server realizuje logiku práce s databází. Používá technologii Apache Tomcat a Java Servlet. Uživatelské rozhraní je vytvořeno pomocí Google Web Toolkit. Pro práci se slovníkem je možné použít různé webové prohlížeče jako InternetExplorer, Mozilla Firefox, Safari atd.

V této etapě jsme začali ve Wordu zpracovávat připravené hesláře, sjednocovat hesla už zpracovaná s hesly novými a hlavně ekvivalentovat. Což je a vždy bude, alespoň pro nás, lexikografy klasicky založené, na naší práci to nejdůležitější, to, co ani sebechytřejší počítač nedokáže udělat sám.

Jak už bylo řečeno, rozšiřujeme pole zpracovávaného materiálu dvěma směry. Snažíme se v pokud možno vyvážené podobě zachytit aktuální spisovnou, případně hovorovou slovní zásobu, obsahující všeobecně známé a běžně užívané termíny v prudce se rozvíjejících oborech, jako je ekonomika (*самофинансирование, спонсор, спонсоринг*), výpočetní technika (*сохранить* – uložit soubor apod., *вирус, хакер*), technika, medicína, psychologie, sport (*сноуборд, хаф-пайп*), hudba, film (*сиквел, блокбастер*), kosmetika aj., ale nesuplovat při tom terminologické slovníky daných oborů. Často doplňujeme nové významy k dávno existujícím heslům (*смертник* – kromě odsouzeného k smrti je to dnes i sebevražedný atentátník, *салон* má nový význam luxusní prodejna – *свадебный салон, салон меховых изделий*, a také *автомобильный салон* – autosalon apod.). Uvádíme i výrazy expresivní, slangové, mimo jiné i z mluvy mládeže, ale jen ve velmi omezené míře (například velmi módní slovo *тусовка* – neformální skupina lidí se společnými zájmy nebo setkání lidí se společnými zájmy – *молодёжная, музыкальная, кинематографическая, научная, политическая* a slovtvorné hnízdo, které kolem něho vzniklo: *тусоваться, тусовочный, тусовщик, тусовщица*). Slovtvorná invence nositelů ruštiny je někdy až neuvěřitelná – kolem zkratky *БОМЖ*, což původně v úředním jazyce znamená „без определённого места жительства“, tedy označení osoby bez stálého bydliště, vzniklo a je zachyceno hnízdo nejméně 13 expresivních slov (*бомж, бомжара, бомжатник, бомжатский, бомжевание, бомжевать, бомжегато, бомжеватый, бомжепристанище, бомжеский, бомжиха, бомжовка, бомжонок, бомжовый*). V takových případech je třeba se rozhodnout, co zařadit, a co už ne. Původně anglickou zkratku *PR* ruština přijala a zpracovala podobným způsobem – v publicistice žijí výrazy *пиар (чёрный, белый), пиар-акция, пиар-кампания*,

пиаризация – zviditelnění, *пиарить, пиариться, пиарный*. Další zajímavou kapitolou v nové slovní zásobě ruštiny jsou složeniny se zkratkami, ať už v azbuce (*СВЧ-печь, СМС-сообщение, ВИЧ-инфицированный*) nebo v kombinaci s latinkou (*CD-плеер, DVD-проигрыватель, SMS-сообщение, WAP-услуги, WWW-страница*), ve slovníku Skljarevské je zachycena i nesmyslná kombinace *CD-диск*. Vulgarismy a argot uvádíme spíše okrajově, pouze pokud jde o výrazy všeobecně známé. Tato slovní zásoba bývala dříve zpravidla tabuizována, ale my jsme toho názoru, že je třeba dát možnost například čtenářům současné literatury a divákům současných filmů porozumět jejich obsahu a turistům jedoucím do Ruska lépe chápat ruskou realitu. Ve většině slovníků sovětského období se téměř nevyskytovala ani slovní zásoba spojená s církví a náboženstvím, takže paradoxně do slovníku přidáváme kromě nových výrazů často i výrazy velmi staré. Z nových slov jsme se rozhodli nezařazovat například označení členů politických stran, příznivců různých hnutí (*антиельцинец, яблочник, гимнюк, антигимнюк*), fanoušků sportovních klubů (*спартачи*) apod.

Druhým směrem je podrobnější rozpracovávání jevů, které v jazyce jsou a byly, ale ve slovnících byly opomíjeny nebo uváděny jen okrajově. Jedná se především o podstatná jména slovesná, příslovce na -o, abstraktní substantiva tvořená od přídavných jmen, přechýlená substantiva, zdobněliny, zvrtná slovesa, vidové dvojice.

V naší databázi se držíme klasického slovníkového modelu. V záhlaví uvádíme běžné základní gramatické údaje, dále stylovou charakteristiku, kontextové charakteristiky, synonyma, případně i antonyma, u sloves reakci, za ● významové odstíny a přenesené významy, za ■ terminologii, za □ názvy států, organizací apod., za ◇ a ◆ frazeologii motivovanou a nemotivovanou.

Čím se lišíme od klasického slovníku? Přestože vytváříme slovník, to, že je to zároveň elektronická databáze, nám dává nové možnosti. Slovník je „otevřený“, je možné jej průběžně aktualizovat, doplňovat, upravovat i opravovat. Další výhodou jsou například odkazy. Zkratkou *srov.* odkazujeme podstatná jména slovesná na odpovídající slovesa, zdobněliny na slova nezdobnělá. Všechna tato hesla jsou zpracována jako samostatná, i když ve stručnější podobě, a odkaz tak nabízí další možnosti užití. U vidových dvojic dáváme vzájemné odkazy. Uživatel nemusí listovat nebo zadávat další hledání, přenesse se pomocí linků. Totéž by mělo fungovat i se synonymy uváděnými za znaménkem = a antonymy za znaménkem x v závorce na začátku hesla. Program též dává uživateli možnost vyhledat ve vytříděné podobě hesla se společným příznakem, například všechny zdobněliny, příslovce, substantiva stejného typu skloňování nebo třeba všechny termíny z nějakého oboru obsažené ve slovníku. Nejsme také

omezení místem, můžeme tedy hesla „roztahovat“ do podoby pro uživatele co nejpřehlednější.

Rusko-český slovník, tedy vlastně jakýkoli slovník mající za základ ruštinu, přináší i specifické problémy. Například to, že přejatá slova přicházejí nejčastěji z angličtiny a dokud si nenajdou v ruštině své pevné místo, existují někdy třeba i 4 varianty, jak tato slova napsat (např. výraz *second hand* uvádí slovník Skljarevské ve 4 podobách: *сэконд-хэнд*, *секонд-хэнд*, *сэконд-хенд*, *секонд-хенд* nebo *body-painting* jako *боду-пейнтинг*, *бодипейнтинг*, *боду-пэйнтинг*, *бодипэйнтинг*). A to nemluvíme o přízvuku a výslovnosti. Ještě před několika lety jsem měla problém v Rusku zjistit, jak přeložit japonské *sushi*. V písemné podobě jsme našli *суши*, ale přízvuk se v ruštině nevyznačuje. Teď už lze v Ortografickém slovníku najít *суши* i *суси* *neskl. s*. A ještě zajímavější byla situace se v současné době relativně frekventovaným slovem *jojoba*. V době, kdy vznikal náš slovník neologismů, se toto slovo na ruském internetu (v té době jsme je nikde jinde nenašli) vyskytovalo ve 3 podobách: *жоjoba*, *хоxоба* a *йойоба*. V současné době Ortografický slovník uvádí jen podobu *жоjoba* *neskl. s* a Wikipedie *жоjoba* i *хоxоба*. Někdy tedy nezbyvá než čekat, jak si s tím ruština poradí a uvádět pro začátek spíš více variant.

A tím se dostávám k největší výhodě současné techniky, a tou je pro naši práci bezesporu internet. To, co jsme dříve získávali více méně náhodnou excerpací, dnes cíleně vyhledáváme a ověřujeme na internetu. Jsme si samozřejmě vědomi toho, že ne všechny informace získané z internetu jsou spolehlivé nebo směrodatné, a že je třeba je umět vybírat. O Wikipedii a její kvalitě nebo spolehlivosti lze dlouze diskutovat, ale jsou výrazy (např. zoologické a botanické názvy), které se tam hledají opravdu dobře a latinský název je spolehlivou kontrolou. Ruský internet má navíc výhodu, kterou nám všichni kolegové zabývající se jinými jazyky závidí – je na něm volně k dispozici jak ruský korpus, tak i velké množství slovníků a jazykových příruček, a to zcela legálně a zdarma. Pracujeme zejména s <http://www.ruscorpora.ru/>, <http://www.slovari.ru/>, <http://www.yandex.ru/>, <http://gramota.ru/>, <http://dict.ruslang.ru/>. Například Ortografický slovník je na portálu gramota.ru průběžně aktualizován. Na ruském internetu lze najít noviny a časopisy v elektronické podobě v daleko větší míře než u nás, dokonce jsou tam umístěna i celá díla klasické i současné literatury. Vzhledem k tomu, že dlouhodobě spolupracujeme s Institutem ruského jazyka RAV v Moskvě, máme možnost jakékoli problémy konzultovat s rodilými mluvčími, ať už v průběhu pravidelných služebních cest, nebo prostřednictvím e-mailové komunikace.

Co říci na závěr? V padesátých letech čítal lexikografický kolektiv prof. Kopeckého několik desítek členů. Když jsem nastoupila v roce 1984 do ústavu, tehdy jsme patřili do ÚJČ,

bylo nás něco mezi 15–20. Dnes se nás na tomto grantu podílí sedm (kromě mne M. Sádliková, E. Šlaufová, H. Sixtová, L. Součková, N. Savický jako konzultant a K. Skwarska má na starosti gramatickou přílohu). Doufám, že tento trend nebude pokračovat a slovanská lexikografie v Akademii přežije.

K. SKWARSKA:

V rusko-české elektronické databázi je také poměrně podrobně rozpracován gramatický aparát. Nejprve bych se ráda zmínila o gramatické charakteristice uváděné v heslech, v druhé části se zaměřím na gramatický přehled, který je propojen s hesly pomocí indexů.

1. Gramatická charakteristika v heslech

U substantiv tradičně uvádíme genitivní koncovku a rod. U substantiv pomnožných je informace o rodu nahrazena informací o čísle. Pokud se jednotlivé morfologické tvary odlišují od nejproduktivnějších typů, tento fakt se projeví spíše jen v příkladech (například u maskulin s lokálem na -u není tento tvar explicitně uveden, informaci můžeme najít u některých substantiv tohoto typu v příkladu). U přídavných jmen uvádíme jmenný tvar, v některých případech také druhý stupeň (*нростой – нроще*). Tvar valenčního doplnění substantiv a adjektiv je v hesle obsažen pouze někdy a opět spíše v příkladech (srov. *забота*). U zájmen a číslovek uživatel najde informace o jejich druhu – členění odpovídá klasické české tradici, řídili jsme se zejména *Příruční mluvnici ruštiny* (1976). Gramatická charakteristika sloves zahrnuje tvar 1. a 2. osoby jednotného čísla (pokud sloveso tyto tvary netvoří, pak tvar osoby třetí) a údaj o vidu (dok., nedok., dok. i nedok. u obouvidových, např. *большевизировать*). Jak již bylo řečeno v první části naší prezentace, vidové protějšky budou vzájemně propojeny linky. Z hlediska valence uvádíme tvary pravovalenčního doplnění v případech, kdy se tvary liší od češtiny, a to pomocí příslušného tvaru zájmen (*смеяться над кем, чем – vysmívat se komu, čemu*). Jelikož i v ruštině dochází ve vývoji tvarů valenčních doplnění k určitým posunům, považovali bychom za žádoucí v budoucnu doplnit příslušné nové formy např. po srovnání se slovníkem *Толковый словарь русского языка конца XX века* (1998). U dalších slovních druhů se většinou omezujeme na slovnědruhovou charakteristiku.

2. Indexace

Gramatickou charakteristiku tak, jak byla uvedena v bodu 1., bude u ohebných slovních druhů doplňovat zařazení k typu skloňování, časování a stupňování. Byl vytvořen celkový přehled ohýbání slov, pomocí indexu a linku si tak uživatel bude moci dohledat příslušný typ ohýbání obsahující všechny tvary. Přehled nezahrnuje na rozdíl od některých dřívějších

gramatických přehledů přízvukové poměry, vytvoření takového přehledu bohužel není při současném počtu pracovníků v našich silách. Přízvuk je zachycován v případech, kdy ovlivňuje vyšší rovinu, tj. přízvukové poměry se projeví na podobě koncovky – bylo tedy např. nutné vytvořit zvláštní tabulku pro skloňování maskulin, jejichž kmen je zakončen na šeplovou a přízvuk může být jak na koncovce, tak i na kmeni:

M80

Přízvuk může být na kmeni i na koncovce, od toho se odvíjí koncovka instrumentálu sg.

	Sg.	Pl.
N	дренаж	дренажи
G	дренажа дренажа	дренажей
D	дренажу дренажу	дренажам
A	дренаж	дренажи
L	о дренаже о дренаже	о дренажах
I	дренажом дренажем	дренажами

Gramatický přehled zahrnuje skloňování substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek, stupňování adjektiv a příslovcí, časování sloves. Systém je (i přes fakt, že nebere v úvahu přízvukové poměry) velmi podrobný. Slovník je totiž určen zejména českému uživateli bez hlubšího filologického vzdělání. Pro ilustraci – jen pro substantiva mužského rodu existují v této chvíli 104 typy skloňování. Počty „tabulek“ pro indexované kategorie (čísla jsou prozatímní, budou ještě upravována při indexaci):

Skloňování: Maskulina: 104, feminina: 42, neutra: 38, substantiva pomnožná: 18, adjektiva: 8, zájmena: 31 číslovky: 25

Časování: 98

*Stupňování*²⁵: 37

Složení indexu: *písmeno* + *číslo*, např. **брат**^{M25}. Písmeno označuje slovní druh (ADJ, V apod.), u substantiv rod (M, F, N), v případě pomnožných zkratku PT (ruština má v plurálu z hlediska koncovek rodovou unifikaci, proto není třeba uvádět rodové zařazení příslušného substantiva), u stupňování zkratku COMP. Číslo je pořadovým číslem daného typu.

²⁵ Pokud lze u adjektiva vytvořit 2. a 3. stupeň, bude heslo obsahovat dva indexy – jeden označující způsob skloňování, druhý způsob stupňování.

Při zpracování gramatického systému jsme se snažili vyhnout se hromadění indexů u jednotlivých heslových slov a také poznámkám o výjimkách u daných typů. Pro pohodlí uživatele jsme pro všechny neproduktivní typy vytvářeli zvláštní odkazy. Bylo tak např. nutné vytvořit zvláštní index pro maskulina, u nichž kolísá vypouštění vkladné samohlásky – srov.

брелок:

M89

Kolísání vkladné samohlásky

	Sg.	Pl.
N	брелок	брелки брелоки
G	брелка брелока	брелков брелоков
D	брелку брелоку	брелкам брелокам
A	брелок	брелки брелоки
L	брелке брелоке	брелках брелоках
I	брелком брелоком	брелками брелоками

Na rozdíl od některých jiných systémů zavádíme také zvláštní „vzory“ pro maskulina s vkladnými samohláskami -o-, -e-: např.

M6

Tvrký typ, vkladné -o-

	Sg.	Pl.
N	рынок / денёк / гусёк / заём	рынки / деньки / гуськи / займы
G	рынка / денька / гуська / займа	рынков / деньков / гуськов / займов
D	рынку / деньку / гуську / займу	рынкам / денькам / гуськам / займам
A	рынок / денёк / гуська / заём	рынки / деньки / гуськов / займы
L	рынке / деньке / гуське / займе	рынках / деньках / гуськах / займах
I	рынком/деньком/ гуськом/займом	рынками/деньками/ гуськами/займами

M7

Tvrký typ, vkladné -e-

	Sg.	Pl.
N	дятел / зашеек	дятлы / зашейки
G	дятла / зашейка	дятлов / зашейков
D	дятлу / зашейку	дятлам / зашейкам
A	дятла / зашеек	дятлов / зашейки
L	дятле / зашейке	дятлах / зашейках
I	дятлом/зашейком	дятлами/зашейками

Stejná opozice pak figuruje u maskulin měkkých (*огонь, слизень*). V rámci dané tabulky se pro maximální názornost snažíme uvádět různé grafické varianty příslušného skloňování a také „vzory“ odlišné z hlediska životnosti. Za výhodu našeho přístupu považujeme fakt, že se snažíme indexovat jednotlivé významy, nikoli celý lexém. Srov. tak např. anotaci lexému *корпус*:

корпус^{M1, M20}, -а т

1. *тп.* ~ы^{M1} (*человека, животного*) trup; tělo *s*; поверн^уться всем ~ом otočit se celým tělem • обогн^ать на чет^верть ~а (*при скачке*) předhonit o čtvrt koňské délky.
2. *тп.* ~а^{M20} (*корабля, самолёта*) trup • (*часов*) plášť, pouzdro *s*; ~ скри^пки корпус houslí • (*станка, молотилки*) těleso *s*; ~ ми^ны tělo miny.
3. *тп.* ~а^{M20} (*заводской, административный*) budova *ž*, trakt; глав^ный ~ hlavní budova *n*. trakt; хирургический ~ chirurgický pavilón.
4. *тп.* ~а^{M20} voj. sbor; армейский ~ armádní sbor; танковый экспедиционный ~ tankový expediční sbor.
5. *тп.* ~ы^{M1} (*дипломатический, офицерский*) sbor.
6. *тп.* ~а^{M20} д^р. (*кадетский, морской*) vojenské učiliště vojenská střední škola.
7. *тп.* ~а^{M20} (*языка, поэтических текстов*) корпус.
8. *polygr.* garmond²⁶

M1

Tvrký typ:

	Sg.	Pl.
N	вопрос	вопросы (сыщики, антропологи, альманахи)
G	вопроса	Вопросов
D	вопросу	Вопросам
A	вопрос/самовода	вопросы / самоводов
L	о вопросе	Вопросах
I	вопросом	Вопросами

²⁶ Substantivum v tomto významu tvoří jen tvary sg.

M20

Tvrký typ, Npl. –a

	Sg.	Pl.
N	поезд	Поезда
G	поезда	Поездов
D	поезду	Поездам
A	поезд/профессора	поезда/профессоров
L	о поезде	о поездах
I	поездом	Поездами

V záhlaví jsou tedy uvedeny oba indexy, u jednotlivých významů pak index odpovídající danému významu. Je ovšem nutné dodat, že takové rozdíly jsou zachyceny v případech, kdy se rozlišení obou významů vztahuje k nominativu plurálu a tato informace je i u jednotlivých významů obsažena. Z hlediska přehlednosti hesel není vhodné doplňovat možné rozlišení např. v koncovce lokálu sg. apod.

Při indexování vycházíme zejména z výše uvedeného slovníku pod redakcí Švedové (*Толковый словарь русского языка* 2008) a Ruského ortografického slovníku (*Русский орфографический словарь* 2005) – tento slovník je k dispozici též na internetu <www.gramota.ru>, a je, jak už uvedla kolegyně, průběžně aktualizován. Někdy jsou informace v těchto dvou slovnících odlišné, na příklad u slova вольтаж – Толковый слов.: вольтажа, Русский орфогр. словарь: вольтажа, prvním zdrojem je pak pro nás Толковый словарь русского языка²⁷.

Kromě zmíněných dvou slovníků jsme používali a používáme i jiné zdroje, velmi cenná je pro nás gramatická příloha ve středním Rusko-českém slovníku (*Русско-чешский словарь* 1978), kterou vypracoval O. Leška, samozřejmě obě akademické gramatiky (*Русская грамматика*, Moskva 1980, *Русская грамматика*, Praha 1980), dále např. *Словарь грамматических трудностей* (Ефремова, Костомаров 1986), *Грамматический словарь русского языка* (Зализняк 1977), *Русский глагол. Словарь-справочник* (Окунева 2000), *15 уроков по русской морфологии* (Brčáková – Mistrová – Stiešová 2000) aj. Tvary některých substantiv je nutné dohledávat v ruském národním korpusu (*Национальный корпус русского языка* <www.ruscorpora.ru>).

²⁷ V tomto případě musíme k přízvukovým poměrům přihlížet proto, že se od nich odvíjí koncovka instrumentálu sg.

Novější bulharsko-české a česko-bulharské překladové slovníky¹

Albena Rangelova, Zdeňka Tichá

V souvislosti s naplňováním výzkumného záměru *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521) byl v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i. (dále jen ÚJČ) založen úsek vícejazyčné lexikografie, jehož pracovní náplní je budování překladových databází (aktuálně mezi vybranými slovanskými jazyky a češtinou). Kromě toho byl v r. 2008 úspěšně ukončen projekt LINT – Language in Tourism,² jehož výstupem byl i čtyřjazyčný slovník lexikálního minima pro potřeby cestovního ruchu, což vytvořilo příznivé podmínky pro rozšíření slavistického záběru tohoto úseku o bulharštinu. Napomohla tomu též dlouholetá spolupráce ÚJČ s Ústavem pro bulharský jazyk BAV, JÚLŠ SAV a dalšími akademickými pracovišti z Bulharska a Slovinska.

V tomto příspěvku si všimneme novější slovníkové produkce, která vytváří širší lexikografický kontext pro vývoj česko-bulharské spolupráce na poli vícejazyčné lexikografie. Vedle všeobecného překladového slovníku (Ivančev 2002) se zaměříme i na slovníky speciální (Rangelova–Tichá 2008, Dimitrova 1999). Stranou ponecháme starší překladové slovníky (Šak 1920a, b; Romanska 1961, Hora 1959), slovníky kapesní (Sis–Ivanov 1922, Prošek 1969), konverzační (Bublová–Mladenov 1987, Raev–Raevova 1998, Zidaro-Kounová 2006), jakož i slovníky odborné (Prošek 1958, Technický slovník 1988)³.

Nejnovější všeobecný překladový slovník **Ivančev 2002** (autorský kolektiv: J. Báčvarov, M. Karaangova, L. Kroužilová, V. Mileva, M. Minčeva, V. Miceva, M. Mladenova, St. Stojčev, J. Trifonova, L. Janev) je slovníkem akademického typu, velkého rozsahu. Vznikal dlouhá léta pod vedením prof. Sv. Ivančeva. Spolupracovali na něm pracovníci Katedry slovanské jazykovědy Sofijské univerzity a slavistického oddělení Ústavu pro bulharský jazyk BAV. Slovník měl pohnutý osud, neboť do období závěrečných prací zasáhly společenské změny na počátku 90. let a smrt profesora Ivančeva v r. 1991; další odklad znamenalo nové

¹ Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století* (AV0Z90610521)

² Projekt s plným názvem *Tříúrovňový lexikálně orientovaný model pro vytváření a hodnocení ústní jazykové kompetence ve slovanských jazycích se zřetelem k potřebám cestovního ruchu* (č. 2006–BG/06/B/F/LA–166036) byl řešen v rámci programu EU Leonardo da Vinci II, srov. www.travellang.org. Šlo o pilotní (inovativní) projekt spojující několik partnerů ze čtyř slovanských zemí – jsou to *Ústav pro bulharský jazyk* BAV (iniciátor a koordinátor projektu), *Katedra slovanské jazykovědy* SU Kl. Ochridského, společnost *International Business and Consultations, Ltd.*, *Ústav pro jazyk český AV ČR*, v. v. i., *Centrum pro slovinštinu jako druhý/cizí jazyk* Univerzity v Lublani, dále slovenská nezisková organizace *PRO-Orava, n. o.* a *CK Alexandria*.

³ Podrobněji viz Rangelova – Mladenova 2002, Rangelova 2010, srov. též Krejčí 2003, 2004.

vydání Pravidel českého pravopisu v r. 1993, které si vyžádalo nové kolo redakčních úprav, a v neposlední řadě po ukončení všech prací nastalo zdlouhavé hledání nakladatele. Tak slovník vyšel v r. 2002 díky pozoruhodné vytrvalosti autorského kolektivu.

Slovník obsahuje na 61 tisíc hesel. Heslář je zpracován podle prvního vydání SSJČ, srovnávalo se též se SSČ. Základními koncepčními rysy jsou snaha o úplnost z hlediska současné jazykové komunikace (doplňovaly se proto i nové výrazy z NSČ 1), snaha o vyčerpávající počet kontextových ekvivalentů; dalším charakteristickým rysem je uvádění příkladů v širším kontextu a co nejuplněji prezentace frazeologie.

Slovník je určen pro široký okruh uživatelů, kteří nemusejí dobře ovládat morfologické zákonitosti češtiny, a z tohoto důvodu se neuplatňuje hnízdování (v rámci jednoho hesla jsou uvedena jenom přídavná jména všech tří rodů). Jako samostatná hesla jsou zpracovány přechýlené názvy, např. **abiturient**, **-a** м. абитуриент, зрелостник, **abiturientka**, **-y** ж. абитуриентка, зрелостничка. Zkratky a názvy zeměpisné včetně jimi motivovaných obyvatelských jmen (autorkou je V. Miceva) jsou vypracovány v samostatných přílohách na konci slovníku.

Zřetel k českému uživateli, který pravděpodobně bulharštinu neovládá, se projevuje tím, že celá bulharská část je opatřena přízvuky. Protože cílovým uživatelem je Bulhar, uvádějí se výslovnostní a gramatické informace jenom u českého záhlaví. Komunikačně-pragmatická charakteristika jednotek je představena kvalifikátory разг. (разговорно), жарг. (жаргонно), грубо, експр. (експресивно) атр. Označuje se též příslušnost k určitému věcnému či terminologickému okruhu, např. мед. (медицинско), лов. (ловно), сел. стоп. (селскостопанско), сладкар. (сладкарско), юрид. (юридическо) ар. U substantiv se uvádí vždy rod a 2. p. j. č.; u sloves 1. os. j. č. Patří-li sloveso k typu **psát**, **kupovat**, uvádějí se obě koncovky **-i** a **-u**, přičemž koncovka **-u** je uvedena se stylistickou poznámkou разг. (=разговорно, =hovorově), např. **abdik/ovat** [-dy-], **-uji** // разг. **-uju** nesv. i sv. 1. абдикирам; 2. подавам/подам оставка. U sloves typu **trpět**, **sázet** se uvádí tvar pro 3. os. mn. č. **kymá/cet**, **-ím**, 3.мн. **-ejí/-í** несв. Při zpracování heslové statě se autoři snažili uplatňovat maximální počet příkladových spojení pro co nejlepší ilustraci kontextového uplatnění jednotky. Zvláštní pozornost je věnována typickým slovním spojení a po vyčerpání všech významů se uvádějí (za kosočtvrcem) frazémy, např. **abeced/a**, **-y** ж. азбука и прен. (=i přeneseně); podle ~у по азбучен ред; Morseova ~а Морзова азбука; • začínat od ~у започвам от самото начало, от а и бе.

Je třeba ještě jednou podotknout, že je to moderní výkladový slovník akademického typu,⁴ který nemá aktuální protějšek (směr bulharsko-český byl naposledy zastoupen slovníkem Hora 1959). Vzhledem k omezenému nákladu byl slovník Ivančev 2002 brzy vyprodán (dotisk byl proveden v r. 2005). O jeho nesporných kvalitách vypovídá též ocenění Slovník roku 2003 Jednoty tlumočnicků a překladatelů.

Nedostatek slovníkových příruček, který je dlouhodobě pocíťován, vede ke vzniku některých novějších speciálních slovníků řešících určité konkrétní uživatelské situace. Zde je třeba zmínit též slovník **J. Dimitrovové** Речник на общите славянски думи в съвременния книжовен български и чешки език, který zatím nebyl publikován; je součástí autorčiny doktorské disertační práce (Dimitrova 1999). Slovník vznikl jako studijní pomůcka pro výuku češtiny pro krajany v Bulharsku a též pro její studium jako cizího jazyka Bulhary, je určen tedy primárně pro bulharského uživatele. Autorka si klade především didaktické cíle, proto zaměřuje svou pozornost na jednotky, u nichž je pravděpodobnost interferenčních vlivů nejsilnější – na slova s obdobnou formální stránkou, zejména ta se společným slovanským původem. Slovník je uspořádán jako dva paralelní výkladové slovníky, ve kterých jako společný metajazyk slouží bulharština, srov.

Агне ср. 1. Малкото на овца. 2. прен. Кротък човек.	jehně ср. 1. Малкото на овца. 2. Прен. Кротък човек.
азбука ж. Буквите, с които се означават звуковете на един език, дадени в определен ред.	azbuka ж. Всички букви на източнославянската писменост в определен ред, кирилица.

V některých případech se uvádějí též příklady, které znázorňují konkrétní užití slova v tom kterém významu:

Бавя гл. несл. 1. Правя нещо твърде продължително, протакам. <i>Той бави решението на въпроса.</i> 2. Задържам някого. <i>Не го бави, че ще изпусне влака.</i> 3. Забавлявам, развличам малко дете. <i>Майката работи, а бабата бави детето.</i>	bavit гл. несл. 1. Занимавам, развличам с говор и някакво деяние. <i>Baví celou spoločnosť.</i> 2. Представява интерес. <i>Книга ho бави.</i> 3. Разказвам за нещо.
--	--

Originálnost autorčina přístupu spočívá v tom, že se zaměřuje na společné slovanské jazykové povědomí a vede uživatele (tj. studujícího) k tomu, aby sám porovnával významovou strukturu slov v obou jazycích. Jednoznačné zaměření na bulharského uživatele se projevuje ve volbě metajazyka (jazykem výkladu je bulharština). Nelze však pominout, že

⁴ Českému čtenáři byl slovník už představen (Sixtová 2004, Krejčí 2003, 2004, Avramova 2004–2005).

toto zpracování má rovněž svá omezení – pro Čecha bez znalosti bulharštiny je slovník použitelný jen stěží, i když je opatřen rejstříkem českých slov. Z tohoto důvodu prochází v současnosti slovník řadou redakčních úprav, chystá se jeho adaptace pro českého uživatele a nezbývá než doufat, že vyjde tiskem v dohledné době.

Další speciální překladový slovník je vícejazyčný výstup projektu LINT (Rangelova–Tichá 2008, eds.), který se rovněž řadí mezi studijní slovníky; byl zpracován současně v tištěné i v elektronické podobě. Je to centrální výstup v sadě produktů pro studium blízké příbuzných slovanských jazyků: češtiny, slovenštiny, bulharštiny a slovinštiny, a to se zaměřením na ústní jazykovou kompetenci pracovníků v oblasti cestovního ruchu.⁵ Model výuky počítá s třemi úrovněmi dosažených znalostí v souvislosti s pracovním zařazením a předpokládanými komunikačními potřebami studujících. Je obzvláště důležité, že slovník, jakož i další studijní materiály, využívá principu podobnosti mezi jazyky. Z tohoto důvodu je jak v učebnicích, tak i ve slovníku shoda mezi jazyky primárním kritériem výběru a zpracování jazykových jednotek a jevů. Usilovali jsme o vytvoření spolehlivého systému pro vytváření, hodnocení a certifikaci jazykové kompetence, který byl sice vytvořen pro specifické potřeby cestovního ruchu, ale bude možno jej uplatnit i v jiných ekonomických odvětvích.

Zde si všimneme slovníkové příručky, která je typickým příkladem slovníku úzce specializovaného – představuje 4 vícejazyčné slovníky v jedné knize, tak aby byl využitelný pro jakoukoliv kombinaci jazyků a pro oba směry vyhledávání. Autorsky se na jeho vzniku podílely Albena Rangelova, Zdeňka Tichá, Martina Habrová, Jordanka Trifonova, Margarita Mladenova, Lenka Majchráková, Eva Sprager, Tanja Jerman, Staša Pisek, Tjaša Alič.⁶ Rozsah slovníku lehce přesahuje 3000 položek, typologicky jde o slova jednovýznamová, jednotlivé lexie polysémické lexikální jednotky (bez číslování), nedokončené výrazy, konverzační fráze. Heslář vychází z evropského referenčního rámce pro úroveň A1 (srov. Hádková a kol. 2005), který byl modifikován pro potřeby projektu (např. obohacen o výrazy charakteristické pro cestovní ruch jako pracovní prostředí). Rozhodovací kritéria výběru slov a významů pro další zpracování jsou rovněž podmíněna především typem slovníku (srov. též Sekaninová 1993). Uplatňovaly jsme následující hierarchii kritérií: 1. komunikační potřeba; 2. přirozenost (funkčnost v přímé ústní komunikaci); 3. srozumitelnost (snaha nemá uživatele).

⁵ Vedle toho byly zpracovány 4 příručky pro studium jednotlivých slovanských jazyků, čtyřjazyčný slovník lexikálního minima pro potřeby cestovního ruchu (včetně metodiky jeho zpracování); dále pak metodika pro hodnocení a samohodnocení studujících a jednoduchý softwarový produkt pro jazykový překlad mezi těmito blízké příbuznými jazyky (v rozsahu učiva).

⁶ V knize je uveden výčet všech členů jednotlivých národních realizačních týmů, nejen autoři slovníku.

V mnoha případech (homonymie, polysémie, ale i paronymie) bylo pro snadnější orientaci studujícího zapotřebí uplatnit nějaký rozlišující prvek konkretizující význam jednotlivých totožných / formálně blízkých výrazů. Z toho vyplynul též požadavek, aby všechny tyto pomocné kontextualizační prvky byly zpracovány jako hesla, tak aby se studující mohl orientovat bez pomoci další příručky či učitele.

Je třeba mít rovněž na paměti, že mikrostruktura této příručky je maximálně podřízena jejímu účelu – je zbavena metajazykových informací, s maximálně omezenou prezentací synonym. U polysémických lexikálních jednotek se ekvivalentace uskutečňuje na úrovni jednotlivých významů.

Při výběru i zpracování dáváme přednost jednotkám charakteristickým pro neformální komunikaci, resp. pro mluvený jazyk, z tohoto důvodu bylo značně zredukováno zpracování variantnosti, např. morfologické variantnosti u sloves v češtině – uvádějí se jen podoby příznačné pro neformální vyjadřování (např. *děkuju, doporučuju, cestuju*), nebo u číslovek v bulharštině – byly zvoleny podoby na *-ajcem* (např. *дванайсет, петнайсет, трийсет*). Pokud jsou uvedeny, zpracovávají se varianty jako jedna položka: uplatňujeme lomítko s mezerami *chléb / chleba, láhev / lahev*), obdobně jsou uvedena též úplná synonyma (někdy označována jako lexikální varianty): např. *Cz zde / tady, Si ko / kadar, Cz vteřina / sekunda, Si center / sredina*.

Konverzační formule jsou zpracovány podle své výpovědní funkce – jsou zakončeny buď tečkou (*Dobrý den., Promiňte., Ano, prosím.*), nebo vykřičníkem, např. důrazný rozkaz – *Pojď sem!* a přání – *Veselé svátky!, Šťastný nový rok!*, anebo otazníkem *Jak se máte?, Máte vybráno?* Nedokončené výrazy signalizujeme třemi tečkami (...), např.: *Bg струва ми се, че..., Si zdi se mi, da..., Sk zdá sa mi, že..., Cz zdá se mi, že...*

Přechýlené výrazy uvádíme důsledně, protože jsou tu značné rozdíly mezi jazyky, např. v bulharštině není přechylování tak časté jako v češtině: *съсед – съседка*, ale *консул – жена консул, предприемач – жена предприемач*. Pojmenování příbuzenských vztahů jsou uvedena ve svých oficiálních i neformálních podobách, ale jen pro členy nejbližší rodiny: *matka, otec, bratr, sestra*.

Konkretizace jednotlivých významů v rámci polysémie byla řešena několika způsoby: doplněním minimálního kontextu, naznačením vazby zájmeným výrazem či za pomoci znaménka rovná se (=) a uvedením blízkého synonyma nebo hyperonyma: *CZ obvaz (koupit obvaz), obvaz (nohy); látka (=materiál), látka (na šaty); víno (hroznové), víno (=nápoj)*. Častá je též kombinace kontextového prvku a vazebnosti u jedné lexikální jednotky, která je ve slovníku zastoupena dvěma lexemi, srov. např. dva významy slovesa *odvádět*:

Bg	Sk	Si	Cz
<i>вършиа (добра работа)</i>	<i>delati (dobra dela)</i>	<i>robiť (dobrú prácu)</i>	<i>odvádět (dobrou práci)</i>
<i>отвеждам (някъде)</i>	<i>odpeljati (nekam)</i>	<i>Odvádzať (niekam)</i>	<i>odvádět (někam)</i>

Bylo třeba alespoň implicitně naznačit rozlišení opozice *směr* vs. *místo*, která je typická pro češtinu se slovenštinou, ale v bulharštině a slovinštině není tak nápadná, a mohla by tedy způsobit komunikační potíže. U sloves jsme toho docílily pomocí uvedení vazeb, např. *jít někam* vs. *být někde* (i abstraktně *jít do důchodu* oproti *být v důchodu*), u příslovčí bylo třeba znovu použít kontextualizačních prvků: *vevnitř / uvnitř* (být) vs. *dovnitř* (jít) atp.

Při zpracování **sloves** uvádíme infinitiv a 1. a 2. osobu j. č., pro bulharštinu jen 1. a 2. osobu j. č. U sloves 3. třídy slovesné (typu *kupovat*, *kryt*) jsme nadřadily komunikační hledisko a uvádíme jen tvary neformálního komunikačního spektra, zakončené na *-u* (*kupuju*, *kryju*), např. *rezervovat* – *rezervuju*, *rezervuješ*, *radovat se* – *raduju se*, *raduješ se*. Slovesný vid prezentujeme nedůsledně, jen podle potřeby učebnice, např. *odvést*, *odvádět*, *vrátit*, *vracet*, *vést*, *vodit*, ale jen nedok. *vstávat*, *stoupat*, jen dok. *stihnout*, *rozhodnout*. Vidové protějšky jsou umístěny na samostatný řádek bez vzájemného odkazování, protože i bez toho jsou velmi často v abecedním pořadí blízko sebe:

Bg	Si	Sk	Cz
<i>кажа – кажеш</i>	<i>reči – rečem, rečeš</i>	<i>povedať – poviem, povieš</i>	<i>říct – řeknu, řekneš</i>
<i>казвам – казваши</i>	<i>govoriti – govorim, govoriš</i>	<i>hovoriť – hovorím, hovoříš</i>	<i>říkat – říkám, říkáš</i>

Vazebnost slovesa signalizujeme v závorkách neurčitými zájmeny, přičemž postupujeme podle formálního modelu „infinitiv – tvar pro 1. osobu, tvar pro 2. osobu (vazba)“, např. *bát se* – *bojím se*, *bojíš se* (*něčeho*, *někoho*), *půjčit si* – *půjčím si*, *půjčíš si* (*u někoho něco*). Tvary rozkazovacího způsobu se neuvádějí, jen případy typu *pojď*, *pojďme* pro specifčnost jejich významu a fungování. U sloves s abstraktním významem, jako jsou *mít* a *dát*, uvádíme přímo fráze s konkrétní spojitelností: Cz *dát* – *dám*, *dáš* (*někam*), *dát* – *dám*, *dáš* (*někomu něco*), dále *dát do opravy*, *dát do servisu*, *dát nahlas*; *mít* – *mám*, *máš*, dále výrazy *mít na sobě*, *mít rád/ráda* – *mám rád/ráda*, *máš rád/ráda*, *mít radost* – *mám/máš radost*, *mít za to*, *že...*

Přídavná jména a **adverbia** se uvádějí ve výběru (též podle potřeb učebního textu) a stupňování je zachyceno jenom u těch, která byla v učebnici použita v nějakém jiném tvaru, než je tvar základní, přičemž každý tvar je na samostatném řádku, např. Bg *по-малко*, Si *manj*, Sk *menej*, Cz *méně*.

Z pochopitelných důvodů jsme se z celého bohatství sémantických druhů **číslovek** omezily na číslovky základní a řadové od 1 do 10; názvy zlomků (*třetina, pětina*) a číslic (*trojka, pětka*) se uvádějí nesoustavně, tedy jen podle potřeb učebního textu. Pro bulharštinu jsme zvolily tvary základních číslovek na *-aŭcet* (*петнайсет, четиринайсет*). Velký problém pro slovníkové zpracování představují **zájmena**. Je zde jak známo velká tvarová variabilnost a tvarová homonymie, a tuto situaci jsme se snažily nejprve vyřešit za pomoci uvedení minimálního rozlišovacího kontextu (zvládnutí této informace je předpokládáno pochopitelně až na 3. úrovni znalosti jazyka): Cz *má* (*žena*), *má* (*zrcadlo*); Bg *моя* (*жена*), *мои* (*огледала*). Nicméně po konzultaci s vyučujícími češtiny jako cizího jazyka jsme se rozhodly pro úsporné řešení, avšak s uvedením všech tvarů, analogicky jako v učebnici: Cz *můj, má / moje, mé / moje*, Bg *мой, моя, мое*.

Synsémantika a **zájmena** jsou zařazena jen dle potřeby učebnice, v minimální míře jsou zastoupena ustálená slovní spojení a vůbec mimo rámec tohoto slovníku zůstávají frazémy. Některé zkratky jsme uplatnily jen jako dodatečnou informaci uvedenou v závorkách za výrazem, např. *kilometr* (*km*), *metr čtvereční* (*m²*), *metr krychlový* (*m³*).

Je evidentní, že projekty tohoto typu si kladou převážně cíle utilitární, nicméně samotná inovativnost záměru, úzká spolupráce odborníků různého akademického zaměření a v neposlední řadě následná zpětná vazba s učiteli i studujícími přinesla cenné metodické i obecně lingvistické podněty.

Potřeba trhu (srov. Čermák 1995, Atkins 2008) je hybnou silou produkce slovníků, pro nakladatelství jde o obchodní artikl, pro nás je to především akademická záležitost. Naše vysoká očekávání ovšem neovlivní celkovou produkci slovníkových příruček – vznikají (i budou vznikat) publikace ryze komerční, které využívají právě nedostupnost česko-bulharských a bulharsko-českých slovníkových příruček a alespoň do určité míry uspokojují potřebu uživatele. Např. mezi svými elektronickými slovníky PCtranslator.cz nabízí firma LangSoft, s. r. o., obousměrný elektronický slovník čeština – bulharština. Slovník je organizován jako ekvivalentní, dvojice na úrovni jednotlivých významů jednoslovných i víceslovných lemmat deklaruje obsah 120 000 významových dvojic. Výrazy jsou opatřeny i jistými komunikačními charakteristikami (značky oborové příslušnosti). Software je otevřený pro vytváření vlastních uživatelských dodatků s možností jejich barevného zvýraznění atp. Z odborného i uživatelského hlediska je možné mít námitky, nicméně nějakou službu dotyčný produkt přece jen poskytuje.

Potřeba dvojjazyčných slovníků pro česko-bulharský bilaterální styk je dnes zvláště aktuální, zejména po vstupu Bulharska do EU.⁷ Pro poučeného i laického uživatele (jak Bulhara, tak i Čecha) je dlouhodobě pocíťována potřeba „protějšku“ srovnatelného rozsahu, zachycujícího přibližně stejný časový úsek. Vytvoření bulharsko-českého protějšku k velkému česko-bulharskému slovníku Ivančev 2002 je úkol nadmíru náročný, časově i finančně.⁸ Vznik nového díla si vyžádá bez ohledu na svůj rozsah koncepční práci v souladu s novějšími teoretickými poznatky (srov. Čermák 1995, Atkins 1996, Atkins–Rundell 2008). Představa paralelního zpracování obou směrů, tj. vydat společně česko-bulharskou a bulharsko-českou část, resp. vydat současně či s co nejmenším odstupem dva slovníky jednosměrné, je stálíce mezi uživatelskými dezideraty, nicméně je možná právě u příruček kratšího rozsahu. Jisté řešení může nabídnout budování dvojjazyčné bulharsko-české a česko-bulharské databáze, která by měla v budoucnosti vícero využití. Databázové zpracování umožňuje aktualizovat heslář a modifikovaně reflektovat adresáta slovníku (uživatelské hledisko při zpracování slovníku se může projevit přinejmenším výběrem jazyka pro metajazykovou informaci). Nová koncepce respektující technické možnosti dneška – zejména možnosti počítačové techniky – přinese bezpochyby řadu dalších zpracovatelských i uživatelských výhod (např. pružnější odkazy a synonymní propojení hesel).

Nové technické možnosti v oblasti počítačového zpracování jazykových dat dovolují též snazší přístup k jazykovému materiálu. Dnes jsou k dispozici elektronické korpusy obou národních jazyků (o bulharském korpusu pro lexikografické účely viz Blagoeva 2008). V budoucnu se počítá s možností využití paralelních jazykových korpusů, zatím jsou možnosti pro bulharštinu a češtinu omezené – budování paralelního korpusu InterCorp pro bulharštinu je sice ve svých začátcích (zatím jsou k dispozici jen beletristické texty), ale na projektu se intenzivně pracuje a očekává se rozšíření o jiné typy textů (srov. Rosen 2005, viz též webová stránka Ústavu Českého národního korpusu <http://ucnk.ff.cuni.cz> a <http://korpus.cz/corpora/intercorp>).

Závěrem je třeba podotknout, že potřeba velkého akademického bulharsko-českého slovníku, ale i kratších slovníkových příruček pro počáteční studium obou jazyků je stále naléhavá. Tento náročný úkol nelze splnit bez kooperace akademických pracovišť z obou

⁷ Průzkum řečové integrace Bulharů v českém jazykovém prostředí v období 2001–2003 (Rangelova, Janovec 2006a, 2006b) ukázal, že mluvčí vnímali nedostatek slovníků jako velký handicap v procesu osvojování si majoritního jazyka.

⁸ Cesta elektronického otočení směru také není zcela rychlá, srov. např. projekt konverze velkého holandsko-ruského slovníku na Amsterdamské univerzitě (Honselaar Elstrodt 1992), projekt začal v r. 1989 a v r. 1997 byl v závěrečné fázi; později viz projekt Newmark 1998.

zemí. První vlašťovkou mezinárodní kooperace tohoto typu byl slibný česko-bulharský zpracovatelský tým, který se zformoval v rámci projektu LINT Language in Tourism a upevnil tradičně dobrou kooperaci mezi českými a bulharskými akademickými pracovišti.

LITERATURA

- AVRAMOVA 2004-2005: Cv. Avramova, Nový česko-bulharský slovník. Češtinář, sv. 15, 2004-2005, č. 5, s. 156–159.
- ATKINS 1996: B. T. S. Atkins, Bilingual Dictionaries: Past, Present and the Future. In: EURALEX '96 Proceedings II. Goteborg 1996, p. 515–546.
- ATKINS – RUNDELL 2008: B. T. S. Atkins, M. Rundell, The Oxford Guide of Practical Lexicography. Oxford University Press 2008.
- BLAGOEVA 2008: Д. Благоева, Проблеми на изграждането на електронен корпус за лексикографски цели. In: Lexikografie v kontextu informační společnosti, ÚJČ AV ČR, v. v. i., Praha 2008, c. 169–179.
- BUBLOVÁ – VIDENOV 1987: M. Bublova, M. Videnov, Česko-bulharský a bulharsko-český slovník na cesty. SPN, Praha 1987.
- ČERMÁK 1995: F. Čermák, Překladová lexikografie. In: Manuál lexikografie. H&H, Praha 1995, s. 230–248.
- DIMITROVA 1999: J. Dimitrova, Využití srovnávacích postupů pro optimalizaci výuky českého jazyka v Bulharsku (se zvláštním zaměřením na lexikální konfrontaci společné slovanské slovní zásoby). Doktorská disertační práce, PedF UK, Praha 1999.
- HÁDKOVÁ A KOL. 2005: M. Hádková, J. Línek, K. Vlasáková, Čeština jako cizí jazyk. Úroveň A1. Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra bohemistiky, Olomouc 2005.
- HONSELAAR – ELSTRODT 1992: V. Honselaar, M. Elstrodt, The electronic conversion of a dictionary: from Dutch-Russian to Russian-Dutch. In: EURALEX '92 Proceedings I, Tampere 1992, p. 229–237.
- HORA 1959: K. Hora, Bulharsko-český slovník. ČSAV, Praha 1959.
- IVANČEV 2002: Св. Иванчев (ред.), Чешко-български речник в два тома под редакцията на Св. Иванчев. Труд & Прозорец, София 2002 (dotisk 2005).
- KREJČÍ 2003: P. Krejčí, Bulharské slovníky po r. 1945. Tlumočení a překlad, sv. 14, 2003, č. 69, s. 26 (1856).
- KREJČÍ 2004: P. Krejčí, O nových slovnících česko-bulharském a česko-srbském. Tlumočení a překlad, sv. 15, 2004, č. 70, s. 27 (1889).
- NEWMARK 1998: L. Newmark, Reversing a One-Way Bilingual Dictionary. In: EURALEX 98 Proceedings II, Liege 1998, p. 405–410.
- NSČ 1: O. Martincová a kol., Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1. Academia, Praha 1998.
- PCtranslator, LangSoft, s. r.o., Korytná, <http://www.langsoft.cz/translat.htm>
- PROŠEK 1958: B. Prošek, Bulharsko-český a česko-bulharský technický slovník. SNTL, Praha 1958.
- PROŠEK 1969: B. Prošek, Bulharsko-český, česko-bulharský kapesní slovník. SPN, Praha 1969.
- RAEV – RAEVOVÁ 1998: I. Raev, N. Raevová, Bulharština. Praktický jazykový průvodce. RO-TO-M^R, Bučovice 1998.
- RANGELOVA 2010: A. Rangelova, K vývoji česko-bulharské a bulharsko-české lexikografie. In: Slovo - Tvorba – Dynamickosť, Veda, Bratislava 2010, s. 235–248.

- RANGELOVA – JANOVEC 2006a: A. Рангелова, Л. Яновец, К проблеме речевой интеграции уностранцев при неформальном общении в чехоязычном обществе. В: Глобализация – Этноизация: этнокультурные и этноязыковые процессы, кн. II. Наука, Москва 2006, с. 407–423.
- RANGELOVA – JANOVEC 2006b: A. Rangelova, L. Janovec, Řečová integrace příslušníků minorit. Lidé města/Urban people. 1/2006-18, s. 140–156.
- RANGELOVA – MLADENOVA 2002: A. Rangelova, M. Mladenova, Česko-bulharské a bulharsko-české slovníky – stav a perspektivy. In: Acta Universitatis Nicolai Copernici, Studia slavica 5, Nauki Humanistyczno-społeczne, z. 343, 2002, s. 127–133.
- RANGELOVA – TICHÁ 2008: A. Rangelova, Zd. Tichá (eds.), Vícejazyčný studijní slovník pro potřeby cestovního ruchu. Nakl. Valentin Trajanov, Sofija 2008.
- ROSEN 2005: A. Rosen, In Search of the Best Method for sentence Alignment in Parallel Texts. In: Computer Treatment of Slavic and East European Languages, (R. Garabik, ed.), Veda, Bratislava 2005, p. 174–185.
- ROMANSKA 1961: Цв. Романска, Чешко-български речник. Наука и изкуство, София 1961.
- SEKANINOVÁ 1993: E. Sekaninová, Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi. Veda, Bratislava 1993.
- SÍS – IVANOV 1922: V. Sís, B. Ivanov, Nový kapesní slovník jazyka českého a bulharského. Díl I: česko-bulharský. Díl II.: bulharsko-český. Nakladatel J. Lorenz, Třebíč 1922.
- SIXTOVÁ 2004: H. Sixtová, Česko-bálgarski rečnik. Kolektiv autorů hlavní red. Svetomir Ivančev, Trud & Prozorec, Sofia 2002, 1430 s., Slavia 73, č. 1, 2004, s. 99–100.
- SSČ: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, Praha 1978 (další vyd. 1994, 2003, 2005).
- SSJČ: Slovník spisovného jazyka českého. Academia, Praha 1958–1971 (2. vyd. 1989).
- ŠAK 1920a: V. Šak, Bulharsko-český slovník. J. Otto, Praha 1920a.
- ŠAK 1920b: V. Šak, Česko-bulharský slovník. J. Otto, Praha 1920b.
- TECHNICKÝ SLOVNÍK 1988: Bulharsko-český a česko-bulharský technický slovník. SNTL – Daržavno izdatelstvo „Technika“, Praha–Sofie 1988.
- ZIDARO-KOUNOVÁ 2006: S. Zidaro-Kounová, Česko-bulharská konverzace. Montanex, Ostrava 2006.

Příprava nového slovinsko-českého slovníku

David Blažek

Potřeba nového slovinsko-českého slovníku většího rozsahu je v českém prostředí značná. Zájemci o slovinštinu jsou v současné době odkázáni na *Slovinsko-český slovník* A. Šamonilové¹, který obsahuje ca 2.700 hesel a je určen spíše pro turistické účely. Hesla jsou uspořádána bez vyznačených přízvuků, základních gramatických tvarů či slovnědruhových informací a české ekvivalenty nejsou nijak významově rozčleněny. Ve Slovinsku lze zakoupit slovinsko-český slovník středního rozsahu² (obsahuje ca 30.000 hesel), ten však od svého prvního vydání nebyl nijak aktualizován, a proto jeho výběr hesel už plně neodpovídá potřebám dnešních uživatelů.

Absenci lexikografické příručky, která by reflektovala aktuální slovní zásobu, má odstranit nový slovinsko-český slovník, který od roku 2002 vzniká ve Slovanském ústavu AV ČR v autorském kolektivu J. Špirudová – D. Blažek. V letech 2002–2007 byl vytvořen slovinský heslář čítající více než 60 tisíc hesel (včetně slovnědruhového zařazení a základních gramatických tvarů). Jeho zdrojem byl výkladový slovník spisovné slovinštiny³ a dvojjazyčné slovníky slovinsko-německý, slovinsko-anglický a slovinsko-francouzský. Paralelně s touto činností vznikaly terminologické slovní(č)ky vybraných oborů (právo, ekonomika, informatika, zoologie...). Od roku 2007 doposud pracují autoři slovníku na části heslových odstavců, která se týká cílového jazyka. Jednotné zpracování složek hesla zajišťuje program TshwaneLex společnosti TshwaneDJe Human Language Technology,⁴ který byl přizpůsoben charakteru příslušných (slovanských) jazyků.

Výsledná podoba hesláře vychází z korpusových zdrojů (zejména ze slovinského korpusu FidaPLUS). Primárním měřítkem pro zahrnutí hesla do slovníku je tedy četnost výskytu v těchto zdrojích. Heslář vycházející z knižních zdrojů a terminologické slovníčky budou sloužit jako korektiv a doplňkový zdroj hesel při vytváření konečné podoby slovníku. Ve slovníku by tak měla být reprezentativně zastoupena slovní zásoba používaná v publicistice, uměleckých i odborných textech.

¹ Šamonilová, A.: *Slovinsko-český, česko-slovinský slovník s mluvnici a nejpoužívanějšími konverzačními frázemi*. Ostrava 2002.

² Škerlj, R.: *Češko-slovenski in slovensko-češki slovar*. Ljubljana 1995.

³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1991.

⁴ <http://tshwanedje.com/>

Heslové odstavce jsou strukturovány následovně. V heslovém slově je označen silový přízvuk a graficky je znázorněn morfemický šev, resp. vyznačena koncovka. Následuje informace o slovním druhu a u flektivních slovních druhů základní gramatické tvary. Je-li to nutné, je pomocí kvalifikátorů podána stylová charakteristika hesla nebo je heslo zařazeno do oborové nomenklatury. V části heslového odstavce, která se týká cílového jazyka, jsou uvedeny sémanticky rozčleněné ekvivalenty doplněné o exemplifikaci. Uvádějí se nejfrekventovanější volná i ustálená slovní spojení (včetně slovesné valence), následovaná nemotivovanými frazeologickými slovními spojeními. V případě potřeby se doplňuje i pragmatická informace, která upřesňuje použití lexikální jednotky. V rámci hesla je možné uvádět i dílčí hesla (sublemmata) – např. reflexivní slovesa, která významově modifikují sloveso bez reflexivní částice.

V elektronické podobě slovníku lze využívat vzájemného odkazování mezi hesly. V chystané příručce se tohoto nástroje využívá při propojování tzv. určitých a neurčitých adjektivních tvarů, přechýlených a nepřechýlených tvarů nebo ekvivalentů ve výchozím jazyce.

Dokončení slovníku, jehož součástí má být i stručný přehled slovinské mluvnice, je plánováno na rok 2011. Příručka o rozsahu 25 až 30 tisíc hesel by měla být vydána v knižní i elektronické podobě.

Slovník anglických vlastních mien v slovenčině

Ološtiak, Martin – Bilá, Magdaléna – Timková, Renáta: *Slovník anglických vlastních mien v slovenčině*. Kniha-spoločník, Bratislava 2006.

Problematice cizích vlastních jmen se ve slovenské jazykovědě dosud nevěnovala soustavná pozornost. Publikace *Slovník anglických vlastních mien v slovenčině* si proto klade za cíl toto bílé místo alespoň částečně zaplnit. Inspiraci čerpali autoři mimo jiné i z české jazykovědné produkce, zejména z knihy Jiřího Zemana a Jiřího Kučery *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména* (1998). Slovník je určen především pro překladatele, redaktory, jazykové korektory a studenty, nejde tedy o dílo přísně vědecké.

Heslové části slovníku předchází teoretický úvod shrnující základní pravidla přejímání anglických vlastních jmen a jejich začleňování do gramatického, výslovnostního a pravopisného systému slovenštiny. Vlastní heslovou část pak tvoří dva oddíly: první obsahuje osobní jména a názvy hudebních skupin (dohromady více než 7 000 hesel), ve druhém čtenář nalezne soupis zeměpisných názvů (včetně odvozených adjektiv a odvozených obyvatelských jmen více než 2 200 hesel). Podívejme se nyní na teoretickou a heslovou část podrobněji.

Teoretická část je rozčleněna do sedmi částí. Vzhledem k populárně-naučnému charakteru díla se autoři rozhodli uvádět pouze základní údaje a nezatěžovat čtenáře detailním rozbohem nabízených řešení ani statistickými daty.

V první části (**Angličtina jako lingua franca**) se čtenář dozví, proč se angličtina stala světovým jazykem číslo jedna, ale také o potížích, které z této skutečnosti vyplývají (např. obtížné hledání standardní angličtiny).

Druhá část (**Cizí vlastní jména a jazykový systém**) pojednává o specifickém postavení vlastních jmen (nejen anglických) v jazykovém systému. Vlastní jména mají totiž vždy substantivní povahu, i když formálně mohou patřit k přídavným jménům (např. příjmení *Veselý*) či slovesům (např. příjmení *Vyskočil*). Ve dvojici apelativum – proprium je proprium členem příznakovým. Ve dvojici domácí proprium – cizí proprium je příznakové

cizí proprium. Z obou uvedených dvojic mají tedy právě cizí vlastní jména nejpříznakovější charakter. Z toho vyplývá, že cizí vlastní jména se nalézají na „periferii periferie jazykového systému slovenštiny“ (s. 14). Mají totiž vlastnosti, jimiž se odlišují od všech ostatních skupin pojmenování.

Třetí část (**Výslovnost**) seznamuje čtenáře se základními pravidly v oblasti výslovnosti anglických vlastních jmen. Na začátku se čtenář dozví, že pro zvukovou realizaci anglických vlastních jmen existují ve slovenštině tři typy výslovnosti: anglická (tzv. citátová výslovnost), poslovenštělá (anglické hlásky, jimiž slovenština nedisponuje, jsou nahrazovány nejbližšími stojícími hláskami slovenskými) a slovenská (užívá se tam, kde se ve slovenštině ustálila jiná výslovnost než v angličtině; např. výslovnost [atlanta] místo [ət'ləntə] či [æt'ləntə]). Protože slovník respektuje „princip aktivity přebírajícího jazyka“ (s. 7), je v heslové části uvedena pouze výslovnost poslovenštělá či slovenská.

Dále se pak čtenář seznámí s adaptací jednoduchých samohlásek, dvojhásek a souhlásek, s problematikou asimilace, alternace a přízvuku, jakož i se vztahem výslovnosti a pravopisu. Dozví se mimo jiné, že při zvukové adaptaci anglických vlastních jmen působí větší potíže samohlásky než souhlásky a že poslovenštělá či slovenská výslovnost anglických vlastních jmen více odpovídá jejich pravopisné podobě než originální výslovnost anglická.

Čtvrtá část (**Skloňování**) uvádí nejprve zásady tvaroslovné adaptace osobních jmen (postupuje po jednotlivých rodech, zabývá se i variantností a rodovým kolísáním) a následně podává tutéž charakteristiku u zeměpisných názvů a názvů hudebních skupin. Toto rozdělení není náhodné: různé skupiny vlastních jmen (v tomto případě antroponyma, toponyma a chrématonyma) fungují různým způsobem, a navzájem se od sebe liší.

Specifický charakter mají zejména názvy hudebních skupin. Jsou strukturně nejrozmanitější, vyznačují se jazykovou neobvyklostí a velmi často obsahují apelativa.

Pátá část (**Odvozování**) popisuje jednak odvozování od osobních jmen (přivlastňovací a relační adjektiva), jednak odvozování od zeměpisných názvů (relační přídavná jména a jména obyvatelská). V souvislosti s odvozováním od osobních jmen samozřejmě nemůže chybět zmínka o přechylování. Autoři nedávají čtenářům jednoznačné doporučení, dokonce takové doporučení považují za nemožné, protože přechylování se netýká jen stránky jazykové, ale i pragmatické, sociální, psychologické či legislativní.

Šestá část (**Exonyma**) upozorňuje čtenáře na tři typy exonym: zvuková exonyma (většina názvů), pravopisná exonyma (např. *Philadelphia* > *Filadelfia*) a překladová exonyma (např. *North Dakota* > *Severní Dakota*).

Poslední část (**Ustálenost a variantnost**) se snaží odpovědět na otázku, jakým způsobem se ve slovenštině ustaluje používání cizích vlastních jmen. Tento proces ovlivňují tři typy činitelů: činitelé mezijazykoví, vnitrojazykoví a mimojazykoví.

K činitelům mezijazykovým patří délka slova (čím delší slovo, tím větší nebezpečí variantnosti), hláskové složení (čím exotičtější, tím větší nebezpečí variantnosti), podobnost či odlišnost jazykových systémů daných jazyků (čím větší vzdálenost, tím větší nebezpečí variantnosti), polylingvální interference (např. mnohá americká jména mají neamerický původ, vzniká tedy otázka, zda dát přednost původní výslovnosti, či výslovnosti poameričtělé), variantnost ve výchozím jazyce (např. název Los Angeles má v angličtině různé výslovnostní varianty) a míra internacionálnosti daného vlastního jména (např. mnohá křestní jména mají cizojazyčný původ).

Činitelé vnitrojazykoví zahrnují slovenský úzus (např. jméno bývalého amerického prezidenta Reagana se v angličtině vyslovuje [ri:gn] či [reign], ve slovenštině stejně jako v češtině se ovšem ustálila varianta [regan]) a vzájemné ovlivňování jazykových rovin, zejména pravopisu a výslovnosti. Působení tu může být obousměrné, tedy od výslovnosti k pravopisu (např. slovo *weekend* se vlivem výslovnosti začalo ve slovenštině psát jako *víkend*), nebo od pravopisu k výslovnosti (např. pravopis slova *hockey* určil jeho slovenskou výslovnost [hokej], ačkoli anglická výslovnost zní [hoki]).

Z mimojazykových činitelů se uplatňuje především frekvence jména vyplývající z popularity jeho nositele (čím známější jméno, tím větší ustálenost) a časový faktor (čím déle se slovo v jazyce používá, tím větší je šance na ustálení jedné výslovnostní podoby).

Stavba hesla je dvojího typu. U osobních jmen a názvů hudebních skupin nalezneme čtenář vedle základní podoby jména také informace o výslovnosti, gramatickém rodu a koncovce genitivu singuláru. Oddíl věnovaný zeměpisným názvům obsahuje tytéž informace, navíc tu však čtenář najde i odvozené přídavné jméno a odvozené obyvatelské jméno (např. *New York – newyorský – Newyorčan*).

Slovník anglických vlastních mien v slovenčině je kvalitní lexikografické dílo, jaké slovenská jazykověda, ale především slovenská veřejnost naléhavě potřebovaly. V teoretické části se autoři vyhnuli zbytečným podrobnostem a omezili se jen na základní fakta (ta ovšem zpracovali velmi pečlivě). Velmi poučná je podle mého názoru poslední část (Ustálenost a variantnost) – výslovnost cizích vlastních jmen zasazuje do širšího kontextu, a tím ukazuje její dynamičnost. O některých jednotlivých heslech by se pochopitelně dalo diskutovat. Nejsem si například jistý, zda názvy hudebních skupin *Prodigy*, *Obituary*, *Public Enemy* a další (viz str. 52) skutečně patří ke střednímu rodu (v databázi ČNK jsem

pro toto tvrzení nenalezl důkazy; názvy se používají převážně v množném čísle nebo ve spojení se slovem „skupina“; přesné určení rodové příslušnosti je tedy v tomto případě nesnadné – tato skutečnost konec konců potvrzuje tezi, že názvy hudebních skupin tvoří v rámci cizích vlastních jmen specifickou skupinu). Při letném pročitání heslové části jsem narazil i na jednu pravopisnou nepřesnost: kanadský hokejista se jmenuje *Shanahan*, nikoli *Shananan*. Tyto drobnosti však nic nemění na skutečnosti, že máme před sebou slovníkové dílo vysoké úrovně.

Pavel Sojka

Valencia statických slovíč

Martina Ivanová: *Valencia statických slovíč*. Filozofická fakulta Prešovské univerzity, Prešov 2006, 272 s.

Martina Ivanová ve své monografii navazuje na bohaté tradice dnes již klasické valenční syntaxe, novost jejího přístupu je pak zejména v oblasti, ze které čerpá materiál pro svou důkladnou a precizní analýzu. Statická slovesa jsou v práci klasifikována z hlediska sémantické i syntaktické valence, výzkum je ovšem materiálově podložen výsledky korpusové analýzy. Excerpovaný materiál se tak stylově obohacuje a z výzkumu není vyloučena ani oblast publicistických a odborných textů. Jednoznačným pozitivem je autorčina poctivá práce se získanými daty, Ivanová navíc užívá i metodu kontrastivní analýzy a získané výsledky porovnává jednak s *Valenčním slovníkem slovenských slovíč* (1998, dále VSSS), jednak s českým valenčním slovníkem *Vallex* (2003).

Cíle práce jsou jednoznačně stanoveny hned v úvodní kapitole – pomocí korpusových dokladů chce autorka kompletně zpracovat skupinu slovenských statických sloves, zachytit jejich valenční i intencní charakteristiku a navíc kvantitativně vyhodnotit jejich výskyt v jednotlivých funkčních stylech.

Velmi dobře propracovaná první kapitola *Teoreticko-metodologické východiská valencie* přináší přehledovou studii dosavadních výsledků v oblasti valenčně orientovaného výzkumu a může sloužit jako kvalitní opora pro podobně koncipovanou práci. Přehledné je rozdělení na zahraniční, slovenskou a českou lingvistiku, pro další práci je rozhodně přínosná i samostatná podkapitola věnovaná dosavadním výsledkům dosaženým při klasifikaci predikátů. Autorka

se ovšem neomezuje pouze na sumarizaci starších prací, sympatické je jasné vymezení perspektiv další lingvistické vědecké práce založené na valenční koncepci. Na tuto kapitolu pak organicky navazuje kapitola druhá – *Problematika lexikografického zachytenia valencie*. Zde se Ivanová přehledově věnuje valenčním slovníkům v kontextu evropské lingvistiky, těžiště celé kapitoly je ale v podrobnější analýze VSSS a slovníku Vallex. Postup založený na konfrontaci výsledků dvou, ve své koncepci odlišných, slovníků Ivanové umožňuje identifikovat sporné případy; VSSS totiž vychází spíše ze sémantiky sloves, zatímco Vallex respektuje zejména jejich syntaktické vlastnosti.

Způsob práce se získaným jazykovým materiálem představuje autorka ve třetí kapitole *Korpusový výskum primárnych statických slovies*. Při práci s korpusem vnímá jako jednoznačnou výhodu rychlou, ale současně také materiálově dostatečně podloženou ověřitelnost teoretických východisek, získané údaje navíc umožňují adekvátní postižení synchronní dynamiky celého systému, takže lingvista už není nucen ke konstruování často neorganických příkladových vět.

Z důvodu značného počtu výskytů polysémantů autorka přistupuje k omezení a výzkumu podrobuje pouze primární statická slovesa, z další analýzy jsou pak vyloučena i slovesa *být* a *mít* pro jejich častý výskyt ve funkci spony. Jako problematická se ale ukázala i práce se slovesy zvrátnými, situaci komplikuje např. i homonymie apod. Ivanová tak nakonec dospívá k padesátce statických slovesných lexémů a v přehledné tabulce přináší údaje nejenom o jejich frekvenci, ale i výskytu v souvislosti s užitým funkčním stylem, vyexcerpovaný vzorek následně konfrontuje s VSSS. Získané údaje jí umožňují relativizovat závěr VSSS o tom, že statická slovesa nebývají při svém užití fázově ani modálně modifikována; fázovost bývá u těchto sloves podle Ivanové spojována s rozměrem „trvání platnosti“, modální modifikace se zase vyskytují spíše u sloves s jistou sémantickou charakteristikou (jde např. o predikáty posesívnosti, dependence, axiologické predikáty apod.) a u sloves s vyšší frekvencí, nejfrekventovanější je v analyzovaných příkladech modální operátor *mít*. Autorka se zabývá i nevyjadřováním určitých gramatických kategorií (výzkum např. přináší informace o minimálním výskytu imperativu, Ivanová ale sleduje i omezenou realizaci vidových protějšků apod.).

Slovesa vytváří valenční pole, ze kterých vyplývá počet participantských pozic, současně je dána i jejich morfologická a syntaktická charakteristika. Ve čtvrté kapitole *Dynamika syntaktickej a sémantickej valencie* se předmětem zájmu stávají změny v počtu těchto pozic, které mohou vést jednak k jejich redukci, jednak mohou mít extenzní charakter. Redukce může být vyvolána změnou gramatické kategorie (nejtypičtější je případ pasivizace), dochází

k ní ale i v případě recipročních konstrukcí, souvisí i s povrchovým neobsazováním tzv. potenciálních pozic, další změny souvisí s metonymickým užitím statických sloves.

Obsahová náplň dalších kapitol se pak odvíjí od sémantického příznaku jednotlivých skupin statických sloves. V celkem šesti samostatných oddílech je pozornost věnována statickým lokalizačním a temporálním predikátům, axiologickým a posesivním predikátům, komparativním predikátům ekvivalentnosti, proximálnosti a distálnosti a konečně klasifikačním, kvalifikačním a schopnostním predikátům. Kapitoly mají dobře promyšlenou strukturu – nejprve je autorkou vymezeno místo dané skupiny v systému statických sloves, následně je zmíněn způsob jejich dosavadního zachycení v odborné literatuře a konečně je sledován valenční potenciál jednotlivých sloves. Při práci se získaným materiálem je Ivanová velmi precizní a neomezuje se pouze na formální, povrchovou rovinu, ale jde i do roviny hloubkové a sleduje výskyt participantských polí. Bohatý materiálový substrát jí pak dovoluje stanovit modely syntaktické i sémantické valence. Závěrečná část každé kapitoly je určena k vyjádření frekvence jednotlivých sloves a pro postižení jejich výskytu v textech daných funkčních stylů. Sémantická klasifikace sloves má sice oporu ve starších podobně orientovaných pracích (zejména M. Sokolové), pokud ale výzkum přináší odlišné výsledky, Ivanová zavedené klasifikace modifikuje, případně doplňuje o další predikáty.

Monografie *Valencia statických sloves* tak ukazuje na nové možnosti v oblasti valenčně zaměřené lingvistické práce. Široce podložený výzkum čerpající z existujících korpusů národních jazyků totiž umožňuje doplnit stávající valenční slovníky o dosud nezachycené příklady „z praxe“, navíc může vhodně rozšířit logicky poměrně omezený repertoár lexikálních jednotek v klasických knižních publikacích.

Jindra Svobodová

Významná jubilea v Ústavu pro jazyk český AV ČR

V letošním roce se dožívá 60 let několik vědeckých pracovníků a jeden vědecký pracovník Ústavu, mezi nimi pak dvě pracovnice, které významně reprezentují českou lingvistiku, a to především její současné směřování k pojetí předmětu jejího zkoumání, tedy k jeho pojetí jakožto komplexu, který lze charakterizovat výrazem „competence-in-performance“ (systém v mluvě či řeči), kde se nepočítá se systémem jako s fixní, samostatnou, na kontextu nezávislou entitou a kde naopak primární složkou je řeč se svým dynamickým charakterem. (Připomeňme tu šťastnou formulaci Strawsonovu: „As theorists we know nothing of human language unless we understand human speech“.) Nuže, oněmi dvěma vědkyněmi jsou, pochopitelně, PhDr. **Světla Čmejrková**, DrSc., a (asi o tři čtvrtě roku mladší) prof. PhDr. **Jana Hoffmannová**, DrSc. Obě shodně uvádějí, že se zabývají stylistikou, lingvistikou textu a diskurzu, analýzou dialogu a mají zájem o uměleckou literaturu. Našlo by se i leccos dalšího, co obě badatelky spojuje, a podílely se spolu na nejedné aktivitě a akci, ale každá z nich patří k jinému typu, mají poněkud odlišný přístup k tématům, která řeší; je to dáno do jisté míry odlišným výchozím základem („backgroundem“). Jana H. (roz. Jiříčková) vystudovala na Filozofické fakultě KU dějepis a češtinu (patřila k nejlepším studentům prof. Karla Hausenblase a vynikala i v mém semináři). Světla Č. (roz. Mathauserová) vystudovala na téže fakultě ruštinu a angličtinu (z profesorů na ni nejvíce zapůsobil Vladimír Barnet) a navíc pak vyrůstala v inspirativním prostředí rodinném (od otce prof. Zdeňka M., mezinárodně uznávaného znalce moderní ruské poezie, zejména vynikajícího teoretika estetiky, získala rozsáhlé znalosti filozofické a literárněteoretické; od matky, rusistky prof. Světlý M., získala i širší pohled historicko-slavistický).

Protože se obě jubilantky liší jak svým „backgroundem“, tak peripetemi své odborné dráhy, věnuji pozornost v následujících řádcích každé samostatně.

Vědecké schopnosti **Světly Čmejrkové** se projevily velmi záhy a již dva roky po absolutoriu (1973) obhájila doktorskou disertaci „Gogolova metafora a metonymie“. V těch letech (1973–1978) byla nuceně (z dobových příčin) zaměstnána mimo vědeckou oblast jako nakladatelská redaktorka; její vědecký rozvoj to snad ani nezbrzdilo, jak ukazuje to, že se počala věnovat teorii překladu a také novému, sémioticko-sémantickému jevu, totiž významu časových forem. – Peripetie její institucionální cesty tu pouze stručně naznačím. Uvedu jen to,

že r. 1978 směla být přijata do akademického Kabinetu cizích jazyků a po jeho splnutí s ÚJČ (1983) přešla do tohoto ústavu; její široké spektrum znalostí a schopností našlo uplatnění v několika badatelských úsecích, nejprve slavistickém, posléze bohemistickém. R. 1986 obhájila kandidátskou disertaci „Čas v textu. Funkce časových tvarů v ruštině“; v témže roce vyložila své pojetí času z hlediska filozofického v stati „Kategorie času v jazykovém odrazu“. Svůj filozofický zájem projevila mimo jiné i v stati „Duch jazyka“ (1993), konfrontující předstrukturalistické (Humboldtovo) pojetí jazyka s teoriemi strukturalistickými a sledující rovněž vztah nositelů jazyka k své mateřštině jakožto k prostředí, v němž žijí, a rovněž vztah k jiným jazykům (zde ji upoutaly zejména myšlenky P. Eisnera). V témže roce vyšel v SaS text přednášky z jedné mezinárodní konference o vědě a kultuře s názvem „Jazyk malého národa“, vypracovaný ve spolupráci s F. Danešem, v kterém analyzovala a interpretovala postoje studentů jednoho pražského gymnázia k češtině na materiálu anketního výzkumu; tento postup aplikovala později v mnoha dalších pracích. Češtiny se týkal i její nástin jazykově kontrastivního přístupu v článku „O jednom typu zobrazování perspektivy v ruském a českém textu“. Problematiku sémanticko-sémiotickou promýšlela i z hlediska textové dynamiky a ukazovala, že významy jazykových jednotek se nemají chápat staticky jako fixované, hotové, předem dané entity, které se „přilepují“ k jazykovým formám, nýbrž jako entity mající dynamický (procesuální) a na kontextu závislý charakter.

Nové vedení ÚJČ od r. 1990, jehož záměrem bylo rozvíjet teoreticko-metodologické základy Pražské školy v širším mezinárodním kontextu, bez ideologických omezení a zkreslení, našlo v Světla Č. schopnou vědeckou pracovníci mající předpoklady pro uskutečňování tohoto záměru, a tak byla pověřena vedením oddělení kontrastivní lingvistiky a později pak, po nutných reorganizačních změnách, vedením oddělení stylistiky a textové lingvistiky. Světla Č. se osvědčovala jako velmi schopná v agendě vědecko-organizační a publikační. Dovedla (a dovede) přicházet s různými badatelskými náměty, iniciovat a organizovat jejich realizační formát (práce v oddělení, konference, symposia domácí i zahraniční), aktivně a obětavě se na uskutečňování podílet, a hlavně kreativně spoluvytvářet myšlenkový obsah těchto jednání.

První z takových počínů vzniklých z její iniciativy byl seminář „O Čapkových Hovorech s TGM“ pořádaný k uctění výročí obou velikánů našeho národa v r. 1990; byla spoluredaktorkou souboru studií z této konference (Academia, 1994) i autorkou jednoho příspěvku (týká se dialogičnosti hovorů; téma dialogu ji zaujalo už dříve, viz stať „Common work and common talk“, 1989, a „dialog“ se stal jedním z jejích ústředních pracovních zájmů pro celé další období). V r. 1991 iniciovala seminář o Tezích Pražského lingvistického

kroužku a jejich recepci v současné lingvistice (referáty ze semináře pak vyšly souborně v SaS v r. 1992). V říjnu 1992 zúročila rovněž své poznatky ze studia v USA (jako anglistka byla v r. 1990 vybrána na studijní stipendijní pobyt na Pennsylvania University ve Philadelphii, kde absolvovala kurz „English Language Programs“ zaměřený na otázky psaní (kompozice) textu); navázala na tuto svou zkušenost iniciováním a organizací mezinárodní konference v Praze na půdě ÚJČ v r. 1992, na níž přednášelo, vedle Čechoslováků, na 30 vesměs mezinárodně renomovaných badatelů z Evropy a Ameriky. Sborník referátů vyšel pod názvem „Writing vs Speaking. Language, Text, Discourse, Communication“ (G. Narr, Tübingen 1994). Opět z jejího podnětu byl o čtyři léta později (1996) zorganizován v Praze výroční kongres mezinárodní badatelské společnosti International Association for Dialogue Analysis (IADA) pod názvem „Dialogue in the Heart of Europe“, jehož cílem bylo porovnávání různých metod a přístupů ke studiu dialogu. Bylo na něm předneseno přes 120 příspěvků, reprezentujících 20 zemí Evropy, Severní Ameriky a Asie. Kongresový sborník (přes 1000 stran ve dvou svazcích) vyšel v redakci S. Čmejkové, J. Hoffmannové, O. Müllerové a J. Světlé v řadě Dialogue Analysis (VI) r. 1998 u Niemeyera v Tübingen. – Další kolektivní dílo, které S. Č. iniciovala, byl bohemistický sborník „Český jazyk na přelomu tisíciletí“ (Academia, 1997). Byla nejen jednou ze spoluredaktorek, ale přispěla i třemi významnými příspěvky: „Jazyk literatury“, „Jazyk reklamy“, „Jazyk pro druhé pohlaví“. Tato témata patří k autorčiným typickým a trvalým; problematiku reklamy a problematiku rodu (genderu), do značné míry v české lingvistice novou, zpracovala i monograficky, jednak v doktorské disertaci „Reklama v češtině. Čeština v reklamě“ (Leda 2000), jednak v rozsáhlé materiálové stati „Communicating gender in Czech“ (ve sb. Gender across languages, Benjamins, 2003), kde mimo jiné ukazuje problematičnost genderové praxe v slovanských jazycích i nesnadnost jejího řešení vzhledem k vysoké flektivnosti češtiny. – Sám za sebe musím s povděkem připomenout, že S. Č. (spolu s F. Štíchou – také letošním jubilantem) připravila sborník příspěvků k jednomu mému životnímu jubileu „The Syntax of Sentence and Text“ (Benjamins, 1994) a otiskla v něm vedle bibliografie i medailon o vývoji mého vědeckého usilování; a nebylo to naposled. Vděčím jí ovšem i za to, že v r. 2009, spolu s J. Hoffmannovou a E. Havlovou, realizovaly na počest mých devadesátých narozenin třídenní vědeckou konferenci a postaraly se o publikování jejích výsledků ve sborníku „Prožívání a užívání jazyka“ (přes 500 stran, Karolinum, 2010).

Centrálním polem badatelských zájmů Světlé Č. se stala v posledním období analýza mediálních rozhovorů (založila r. 2004 ve svém oddělení v rámci grantového projektu Dialog ve světě lidí a strojů i materiálový korpus DIALOG). Sem spadá vydání sborníku „Jazyk,

média, politika“ (Academia, 2003), který spolu s J. Hoffmannovou redigovala a v kterém publikovala obsáhlou teoreticko-metodologickou a zároveň i materiálovou (jak je to pro ni pozitivně příznačné) stat’ „Mediální rozhovor jako žánr veřejného projevu“. Také na chystané konferenci k významnému výročí ÚJČ bude mít nepochybně lví podíl.

Ve svých pracích pracuje S. Č. především s materiálem češtiny, podle okolností také angličtiny, někdy i ruštiny. Vysokoškolským bohemistickým školením sice neprošla, lze však na ni uplatnit Mathesiův postřeh, že každý český lingvista je vlastně svým způsobem bohemista, neboť jednak při studiu nějakého cizího jazyka se nevyhne srovnávání se svým jazykem mateřským, a nadto pak jedině tento jazyk mu skýtá opravdu hlubokou znalost jazyka, protože jej prožívá. Nuže, S. Č. je nepochybně takovouto bohemistkou: její kompetence (systémová i parolová) je rozsáhlá a hluboká, a nejen to, ona svou mateřštinu vskutku prožívá. Ukazuje to jak její zájem o současné jazykové dění (v nových komunikativních situacích), její živá všímavost k tomu, co slyší a vidí kolem sebe a často i zachycuje a výkladově komentuje, tak také jazyk a styl jejího vyjadřování odborného i běžného. Má skvělý smysl pro jazyk a řeč, pro diferencované vyjadřování (nejen na ose spisovnost – nespisovnost), má vztah i k jazyku lidovému (tradiční rodinné zázemí jihomoravské) – za zmínku stojí i její vypracování synkretického konceptu „lidového jazykozpytu“ (SaS, 1992). Její mluvené projevy jsou velmi kultivované (i zvukově), vyznačují se jí vlastním osobitým tónem, mají odstín jisté „jinosti“ a zároveň uměřenosti (spisovnou normu ve veřejných projevech dodržuje, někdy, mluví-li o lingvistice, i v projevech běžně mluvených, arci nikoli rigorózně, s ohledem na vlastní jazykový cit a pohyb v normě).

Jazyk a styl písemných projevů S. Čmejrkové má také osobitý ráz. Na první pohled nemají její texty strohý ráz vědeckých pojednání, nýbrž spíše esejistických útvarů. Tento dojem se však neopírá o jejich slohovou výstavbu, ta naopak respektuje textovou strukturu, standardní členění vědeckého textu, někdy bývá toto členění dost podrobné a opatřováno mezititulky (k desetinnému třídění s číslicemi má nechuť). (Hodí se tu upozornit, že S. Č. je spoluautorkou našeho společného kompendia „Jak napsat odborný text“, Leda, 1999.) Onen dojem vyplývá tedy spíše z volby slov, slovních spojení a frazeologických obrátů i z gramatické struktury věty. Autorka vynalézavě volí výrazivo méně obvyklé, někdy i obrazné, esteticky působivé, přesto však dostatečně přesné a srozumitelné; častěji to bývají i cizí slova, nebývají však rušivá; větná stavba je přehledná, a to i tehdy, jde-li o dobře promyšlené složité souvětí. Vnímavý čtenář může číst její text s odborným užitkem i estetickým požitkem. Navíc tu působí i autorčina záliba uvádět články a kapitoly vhodně

volným mottem, ať už odborným, nebo uměleckým, anebo vlastním vtipným. – Uvedu několik ukázek (od ukázky souvětí upouštím pro nedostatek místa): *Vstřícnost a kamenná tvář sfingy aneb výraz tváře v mezilidské komunikaci*; *The stony face of a Sphinx and invitation* (anglická verze téhož); *Jakobsonovo Veni, vidi, vici aneb ikoničnost v jazyce*; *Osudy zvratného posesivního zájmena svůj*.

Počet tištěných prací S. Čmejkové je značný; tak např. její bibliografie jen za r. 2007 uvádí 15 položek v domácích sbornících a periodikách + 4 položky zahraniční. Práce se týkají bohaté palety témat a je velmi obtížné rozřadit je do nějakých škatulek. Její bohaté odborné a filozofické zaujetí dává o sobě vědět permanentně snad ve všech pracích, i když samozřejmě jedno téma je vždy centrální a převažuje. Patří to k jejímu naturelu.

Přesto se pokusím vybrat některé výraznější tematické okruhy: Jazyk a styl různých žánrů umělecké literatury, mluvenost a psanost (též vzhledem k elektronickým médiím), výstavba vědeckého diskurzu, analýza reklamních textů, genderová lingvistika, sociologický výzkum české jazykové situace, analýza dialogické interakce v různých kontextech (v posledních letech především televizních politických debat a talk-show); stranou nezůstává ani samostatné zpracovávání problematiky sémanticko-sémiotické a konfrontace domácích a zahraničních teorií jazyka a diskurzu. Je vůbec zajímavé, jak S. Č. dovede hledat, nalézat a komentovat nové jevy a aspekty oněch širších okruhů.

Samostatnou kapitolu představují práce bohemistické. Jak jsem už uvedl, S. Č. se během doby vypracovala ve velmi dobrou bohemistku. (Svědčí o tom i to, že se r. 2000 stala zástupkyní ředitele ÚJČ a v r. 2002 byla po konkurzu pověřena vedením Ústavu a že byla v l. 1999–2004 vedoucí ústavní složky meziinstitucionálního Centra pro výzkum osobnosti v sociálním kontextu). Její bohemistické práce jsou trojího druhu: Zprvé samostatně zpracovávají některé jevy, a to jednak zájmena osobní, vztažná a reflexivní (reflexivizaci věnovala velkou pozornost a její analýza užívání reflexiva *svůj* přináší mnoho nového), jednak kondicionálové tvary *bych/bysem*, *bychom/bysme*. Ve své analýze vychází z velmi bohatého a aktuálního materiálu (z korpusů i z vlastních pozorování), sleduje kriticky dosavadní kodifikaci a dochází k nerigorózním normativním doporučením. Zadruhé jde o bohatou činnost popularizační: významně se podílela na rozhlasových a televizních pořadech v rámci několika cyklů a na souborech vzniklých z těchto pořadů: „Čeština, jak ji znáte i neznáte“ (1996), „O češtině“ (2007) a „Každý den s češtinou“ (2009). Zatřetí jsou to obecné úvahy o vztahu spisovnosti a nespisovnosti a o záležitostech jazykové kultury. Zabývá se postoji mluvčích k jazykovým jevům a tím, jak mluvčí jednotlivé jevy registrují a někdy i opravují (jde o nemalý počet sborníkových statí a v poslední době o stať o jazykovém

managementu českého tvarosloví v chystané kolektivní monografii „Mluvená čeština – hledání funkčního rozpětí“. – Navíc nelze pominout zájem S. Č. o bohemistiku vůbec: v r. 2001 zorganizovala v Praze zdařilé setkání zahraničních bohemistů (bylo tím vzpomenuo 90. výročí položení základů ÚJČ); referáty účastníků (nejen evropských) vyšly ve sborníčku „Setkání s češtinou“ (2002).

Pedagogické schopnosti uplatňuje Světla Č. po léta jednak při výběrových seminářích na FFUK (vede rovněž práce bakalářské, magisterské a doktorské, a to jak bohemistické, tak slavistické), jednak v rámci ÚJČ: v letech 2003–2007 vedla v Ústavu doktorský grantový projekt „Jazyk a diskurz“, řešený ve spolupráci s katedrou bohemistiky a obecné lingvistiky FFUK, v jehož rámci vznikaly disertace ústavních i fakultních doktorandů. Po téměř deset let přednáší na kurzech pořádaných Akademií věd a její Grantovou agenturou pro doktorandy různých oborů, humanitních i nehumanitních, na téma „Jak psát odborný text“. V této souvislosti je třeba uvést rovněž její podíl na řešení asi 10 ústavních grantových úkolů; byla též řešitelkou zahraničního grantu Research Support Scheme of the Open Society Fund (Czech and Slovak Public Oral Speech in the 90's).

Opravdu velmi bohaté jsou její styky a působení v zahraničí. Mohu zde zmínit jen pár význačnějších. Jde např. o její dlouhodobé aktivní členství ve vědecké společnosti IADA (International Association of Dialogue Analysis) a z něho plynoucí četné referáty na kulatých stolech a kongresech i činnost v řídicích i edičních orgánech této společnosti („Dialogue Studies“ aj.). Dále je třeba zmínit její přednášky na zahraničních univerzitách (byly jich desítky, např. v r. 2001 působila jako hostující profesorka na Wirtschaftsuniversität Wien) a konečně účast na dalších desítkách mezinárodních symposií (samozřejmě s referáty, leckdy plenárními a pořadateli vyžádanými – Světla Č. má mezinárodní renomé jako teoretická lingvistka, slavistka a bohemistka se znalostí angličtiny a, dodejme, i jako sympatická, přátelská kolegyně).

Zbývá ještě poukázat na její fungování ve vědeckých společnostech: byla po delší dobu místopředsdkyní a stále je předsdkyní Jazykovědného sdružení ČR. Je též členkou redakčních rad časopisů *Linguistica Pragensia*, *Časopis pro moderní filologii a Rossica*, čtyř oborových rad FF UK, oborové rady FSV, byla členkou vědecké rady FF UK a je členkou vědecké rady PedF UK.

Na závěr blahopřejme Světle Čmejrkové k jejímu životnímu jubileu a Ústavu k tomu, že má ve svém středu i ve vedení tak cennou vědeckou osobnost a obětavou kolegyni. Kdo naši jubilantku zná, může se jen podívat tomu, na kolik toho ve své odborné a organizační práci stačí, že sleduje zároveň své široké kulturní zájmy a intenzivně žije i svou rodinou. Věříme,

že má dostatek sil i entusiasmu k práci na svých výzkumných záměrech. Přejme jí, aby jí výsledky přinášely uspokojení a radost, a nám lingvistům zajímavé a cenné nové poznatky.

Akademická kariéra **Jany Hoffmannové** byla zcela přímočará, bez rušivých peripetií: po absolutoriu Filozofické fakulty UK (obor čeština – dějepis) nastoupila do ÚJČ, úspěšně prošla vědeckou výchovou a dnes je vedoucí vědeckou pracovnící; navíc pak se věnovala i činnosti pedagogické a r. 2010 byla jmenována profesorkou na Filozofické fakultě UK. Titul PhDr. získala r. 1975 (disertace „Metajazyk a metařeč v publicistice a v korespondenci Karla Čapka“), r. 1985 obhájila kandidátskou disertaci „Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu“ a hodnost DrSc. obdržela na základě práce „Konverzace a institucionální dialog“. Její práce habilitační z r. 2005 nese titul „Stylistika aktuálních komunikačních situací“. Sled témat právě uvedených prací pěkně naznačuje i myšlenkový vývoj a orientaci vědeckých zájmů J. H.; podrobněji jej budu analyzovat, komentovat a hodnotit v následující části svých výkladů.

Na začátku bych chtěl konstatovat svou dlouholetou zkušenost, totiž prospěšnost absolvování studia historie pro jazykovědnou bohemistiku. Jde o přínos faktických poznatků, hlavně však o požadavek jisté metodologické rigoróznosti, přesnosti, úctu k hledání a nalézání faktů, interpretační akribii, shledávání širších souvislostí a kulturní nadhled; ne snad, že by totéž bylo lingvistickému školení cizí, ale leckdy tomu tak nebývá. Nuže, toto mé pozorování potvrzuje i způsob práce naší jubilentky, i když arci ve hře tu je nepochybně i Janin vlastní naturel.

Lustrujeme-li nesmírně bohatou a námětově pestrou produkci J. H., musíme obdivovat jak její bystré a zaujaté pozorování všeho, co se týká současné komunikace a jejích dynamických proměn, tak Janinu pohotovost a často i vtipnost literárního zpracování. Že za tím vším stojí její neuvěřitelná soustavná pracovitost a její nejhlubší zájem (a dalo by se říct, že snad i vnitřní potřeba) zkoumat jazykové dění po všech stránkách a poznatky prezentovat, je nepochybné. Kdybych měl souhrnně charakterizovat oborové zaměření Janina díla jako celku a vyhnout se tak velmi nesnadnému škatulkování, pak bych asi stěží našel vhodnější označení, než je název její znamenité knihy-kompéria „Stylistika a...“, tj. pojetí stylistiky jako lingvistické nauky interdisciplinární, mezioborové, pohybuující se v oblasti věd rychle a prudce se vyvíjejících a proměňujících (jak sama v Úvodu výstižně konstatuje).

Jak už jsem se zmínil, přijatelně zmapovat celou oblast Janina díla by byl asi marný pokus. Spokojím se proto jen jakýmsi přehledem.

Po příchodu do ÚJČ (konec r. 1973) navázala na hausenblasovskou orientaci na „styl a text“, na vztah stylistiky a nově se rozvíjející teorie textu, nauky o textové syntaxi, koherenci textu atd.; rozvíjela ji a završila ji v letech 70. a 80. vypracováním kandidátské disertace „Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu“, jejím obhájením a publikací (1983). Pokračování v tomto směru výzkumu ji vedlo k autorské účasti na oddílu „Syntax textu“ v akademické Mluvnici češtiny 3 (1987); v 90. letech pak vyústilo v koncipování a zpracování již zmíněného významného kompendia „Stylistika a ...“. Sem se hlásí též účast na grantovém projektu (vedeném J. Krausem) „Text a styl v systému sémiotických kategorií“ (1991–1993). Toto zaměření samozřejmě trvá až do současnosti; viz např. pravidelnou účast na polských stylistických konferencích a publikace v polské „Stylistyce“. – Svou znalost problematiky stylistiky a výstavby textu uplatňovala (od r. 2003) jako pedagožka ve výuce v Ústavu translologie FF UK. (O její další činnosti pedagogické bude ještě řeč.)

Od počátku 80. let počala rozvíjet paralelně (resp. ve vzájemném propojení) další oblast výzkumu, totiž analýzu dialogu a mluvené češtiny. V 80. letech pracovala J. H. jako členka úseku pro výzkum současného jazyka (vedeného J. Kořenským), zaměřeného na rozvíjení metodologie analýzy komunikace (řečové činnosti), jejích procesuálních aspektů. Toto výzkumné zaměření bylo posíleno a rozšířeno r. 1982 příchodem O. Müllerové do ÚJČ (ta se zabývala výzkumem mluvené komunikace pod vedením svého učitele K. Hausenblase už od poloviny 60. let; výsledky své práce představila ve své diplomové práci a v rozpracované verzi v kandidátské disertaci „Komunikativní složky výstavby dialogického textu“, jež vyšla tiskem r. 1979.)

Od příchodu O. Müllerové byl budován ve zmíněném úseku pod jejím vedením korpus mluvených textů (mgf. nahrávek různých komunikativních situací a jejich transkriptů). J. H. spolupracovala s O. M. při zkoumání nového materiálu (za spoluúčasti E. Schneiderové). Výsledky prvních analýz byly publikovány např. v *Linguistica* XII, 1985: J. H. tam měla příspěvek o úloze členicích signálů v komunikační struktuře pracovní porady.

O dva roky později, v r. 1987 se J. H. podílela (spolu s O. M., J. Kořenským a A. Jaklovou) na zpracování učebního textu „Komplexní analýza komunikačního procesu a textu“, zaměřeného na metodologii a analytický aparát pro všestranné analýzy různých komunikačních událostí; značná pozornost byla věnována i analýze mluvených dialogických komunikátů.

Požizování a analyzování nahrávek z různých komunikačních situací a jejich přepisů vyústilo v publikaci O. M., J. H. a E. Schneiderové „Mluvená čeština v autentických textech“, 1992. Mezi analyzovanými komunikačními událostmi zaujímají významné místo symetrické

dialogy z každodenního života, „společenská“ konverzace i asymetrické dialogy pracovní (porady), institucionální (nákupy, lékař – pacient, telefonáty na hasičský dispečink aj.) i mediální, publicistické; také věkově asymetrický dialog babička – vnučka. Tato publikace byla výstupem grantového projektu vedeného O. Müllerovou „Mluvená čeština v současné komunikaci“ (1991–1993). Všechny uvedené typy dialogů byly analyzovány i dále a staly se postupně tématy dalších grantových projektů. Výsledkem projektu „Mluvená čeština v Čechách a na Moravě“ (řešitelka O. M., 1995–1997): byla mj. monografie „Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách“ (O. M., J. H. a J. Zeman, vyd. 1999). Výsledkem dalšího projektu „Institucionální diskurz“ (1995–1997) byla monografie „Jak vedeme dialog s institucemi“ (O. M. + J. H., 2000). Grantový projekt „Dialog ve světě lidí a strojů“ (řeš. J. Kraus, 1996–2001; členkami týmu byly mj. J. H., O. M. i S. Čmejrková) a paralelně s ním projekt „Czech and Slovak Public Oral Speech in the 90's“ (řeš. S. Č.) vyústil posléze v publikaci „Jazyk – média – politika“ (ed. S. Č. a J. H., 2003). J. H. do něj přispěla statí „Veřejné mluvené projevy v Poslanecké sněmovně, humorný konflikt a konfliktní humor“. Signalizuje autorčin zájem o politický diskurz a problematiku humoru (i její vtipnost a někdy též ironii); obojí najdeme i v jejích jiných příspěvcích. Grantový projekt „Autobiografická vypravování příslušníků nejstarších generací“ (řeš. O. M., 2003–2005, i účast S. Č.) měl za výsledek publikaci „Čeština v dialogu generací“ (ed. J. H. a O. M., 2007).

Jak jsem uvedl výše, J. H. hluboce a informovaně promýšlí teorii dialogu; mnoho jejích poznatků je uloženo ve sbornících z výročních zasedání mezinárodní asociace IADA, jichž se pravidelně účastní (spolu se S. Č. a O. M.). Souhrnné poučení o dialogu podala v publikaci „Kapitoly o dialogu“ (O. M. a J. H., 1994). J. H. se pravidelně účastnila s tématy zasahujícími dialog, mluvenou češtinu, komunikaci mezioborových seminářů Filosofického ústavu AV ČR (např. témata konvence, funkcionalismus, vágnost, chaos, interpretace, evoluce aj.). – Stati J. H. a O. M. o dialogu a mluvené češtině z 80. a hlavně 90. let byly přetisknuty ve společné publikaci „Dialog v češtině“ (O. Sagner, München 1999).

Analýza mluvené češtiny v rámci všech těchto projektů a publikací je orientována mj. na „střídání/míšení kódů“, na specifiku využívání prostředků spisovných a nespisovných v různých situacích. Viz o tom i řadu společných statí J. H. a O. M. (kolem roku 2000 aj.), publikovaných i v zahraničí.

Zhruba od r. 2000 věnuje J. H. pozornost novým komunikačním situacím a prostředkům: internetové komunikaci, dialogům e-mailovým, SMS, chatu. Byla členkou autorského týmu publikace „Čeština na www chatu“ (Jandová a kol., 2006). V této době se účastnila dalších

grantových projektů vedených S. Čmejrkovou a zaměřených na analýzu dialogu a mluvené češtiny: „Mluvená čeština: hledání systému a funkčního rozpětí“ (2006–2008; stejnojmenná publikace vyjde v r. 2011) a „Styl mediálních dialogů“ (současný projekt, 2009–2011). – V rámci těchto projektů se dále orientovala na dialogy mediální (TV debaty, talk show, interview) i na internetovou komunikaci (chaty).

Výrazné téma prostupující pro J. H. celé období od počátku 90. let je vztah mluvených a psaných textů (tento problém řešila právě na textovém typu interview – i novinových a časopiseckých; na mailech a chatech, tj. na „psané konverzaci“; a také v umělecké literatuře). Téma „mluvenost a psanost“, kterému se věnuje i S. Č., bude výrazně zastoupeno i ve výše uvedené publikaci, která je v tisku. Na téma „vztah mluvených a psaných textů“ vede J. H. speciální volitelný seminář pro studenty FF UK, oborů bohemistika a fonetika, už od 90. let.

Další profilové téma tohoto období pro J. H., zastoupené už v publikaci o konverzaci, o dialogu generací aj., je intertextualita, vícehlasí, „reprodukce cizí řeči“ (v textech uměleckých, publicistických i v běžných mluvených projevech...).

Doba přinesla i nové téma: problematiku genderu (rodu). J. H. (a O. M.) pracovaly v grantovém týmu vedeném S. Čmejrkovou „Rod v jazyce a komunikaci: specifika češtiny“ (2003–2005). Řada statí J. H. na toto téma byla věnována hlavně stylu ženských časopisů.

J. H. se postupně zapojila i do proudu korpusové lingvistiky: účastnila se projektů vedených F. Štíchou „Možnosti a meze gramatiky češtiny ve světle Českého národního korpusu“ (2003–2005) a „Kapitoly z české gramatiky“ (2006–2008). Její texty, napsané hlavně ve spolupráci s I. Kolářovou, jsou zaměřeny mj. na konektory a opět na reprodukci cizí řeči (forma s *prý*...).

Metodologie analýzy dialogu a intertextuality J. H. vždy využívá i při práci s uměleckými texty. Tento výzkum je pro Janu příznačný (její zájem o literaturu je spontánní) a přináší velmi cenné analýzy z oblasti poezie, prózy i dramatu, ba i písní. Zabývala se též analýzou korespondence jako dialogu (dopisy K. Čapka, J. Nerudy, Voskovce a Wericha), deníků a memoárů; také v publikaci o Čapkových Hovorech s TGM (1994). Řadu příspěvků interpretujících literární texty napsala ve spolupráci s manželem B. Hoffmannem. Stejně tak i některé učebnice:

- „Dialog v hodinách češtiny“ 1, 2 (s O. M. a E. Schneiderovou, v polovině 90. let)
- „Český jazyk – Literatura a komunikace“ (pro 6.–9. ročník, J. H. s B. Hoffmannem; autorkou učebnic mluvnice v tomto kompletu byla O. M.)

- „Český jazyk, česká a světová literatura – pro maturanty a zájemce o studium na vysokých školách“ (s B. Hoffmannem, 2008)

- „Komunikace a sloh. Učebnice českého jazyka pro střední školy“ (J. H. s J. Ježkovou a J. Vaňkovou, 2009).

Působení J. H. v zahraničí – ať už na přednáškových a studijních pobytech anebo přednáškách na kongresech a sympoziích (a ovšem i na akcích domácích) bylo a je (a jistě i bude) značně rozsáhlé a intenzivní. Uvedu zde jen to nejpodstatnější:

- kurz Methodologie der Gesprächsanalyse (Bielefeld, 1991)

- pětíměsíční stipendium na Netherlands Institute for Advanced Studies in Social Sciences and Humanities (Wassenaar, Nizozemí, 1994) – výstupem z tohoto intenzivního a přínosného studia bylo právě ono významné kompendium „Stylistika a...“

- kurz konverzační analýzy (Leiden University, 1994).

Velmi živé styky spojují J. H. s vědeckými centry i jednotlivými význačnými badateli ve Velké Británii.

Nakonec je třeba připomenout Janinu aktivitu vědecko-organizační. Je rozsáhlá, jak můžeme při její výkonnosti a schopnostech očekávat, a my zde můžeme jen naznačit jednotlivé okruhy činnosti: členství v oborových radách a redakčních radách, činnost v grantových agenturách a členství ve vědeckých společnostech.

Osobnosti tak jasně vyhraněné, jako je Jana Hoffmannová, s hlubokými znalostmi a vědomostmi, širí informovaností a nepochybně i s promyšleným plánem či vizí toho, co chce a čeho by mohla dosáhnout – takové osobnosti můžeme jen upřímně přát, aby se jí její přání šťastně vyplnila, k radosti její i naší a k prospěchu a pokroku našeho společného oboru.

František Daneš